

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА КРАЇН ЄВРОПИ

**Г.Ю. Нечипорук, Ю.М. Бисага, В.В. Берч,
Л.М. Дешко, Ю.Ю. Бисага, К.О. Нечипорук**

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО
НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МЕХАНІЗМ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВИКОНАННЯ
ЙОГО РІШЕНЬ**

Монографія

Ужгород • РІК-У • 2020

Монографія є комплексним дослідженням особливостей конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини, у якому сформульовано низку теоретичних положень, понять, висновків та практичних рекомендацій. У роботі надано оцінку нормативно-правовому та організаційно-правовому механізмам реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах-учасницях Ради Європи. Вироблено та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання права на виконання рішень Європейського суду з прав людини. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також інших осіб, які цікавляться теоретичними та практичними проблемами конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини, а також механізму реалізації права на виконання його рішень.

Автори:

Нечипорук Ганна Юріївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Директор Інституту держави і права країн Європи.

Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Нечипорук Кірілл Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародної політики, заступник декана факультету міжнародних економічних відносин з навчально-виховної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Протокол № 1 від 26.08.2020 року.

Рецензенти:

Дробуш І.В. – доктор юридичних наук, професор.

Щербанюк О.В. – доктор юридичних наук, професор.

Справедливий Закон –
найвища суспільна мудрість

АНОТАЦІЯ

Монографія присвячена дослідженню конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини. Визначено поняття та виявлено ознаки конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини. Виділено елементи змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини. З'ясовано коло суб'єктів конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини, здійснено їх класифікацію, встановлено коло суб'єктів, які не мають права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою. Проаналізовано умови прийнятності індивідуальної заяви Європейським судом з прав людини, доведено, що конституційна скарга не є національним засобом юридичного захисту, який підлягає вичерпанню при зверненні до Європейського суду з прав людини. Уточнено критерії встановлення наявності або відсутності суттєвої шкоди, якої зазнав заявник — фізична особа чи група осіб, суб'єкт господарювання, громадське об'єднання, як умови прийнятності індивідуальної заяви Європейським судом з прав людини. Встановлено співвідношення конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з іншими правами і свободами людини і громадянина. Уточнено поняття та елементи механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини. Встановлено вимоги Європейського суду з прав людини та Комітету Міністрів Ради Європи до національних нормативно-правового та організаційно-правового механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини. Надано

оцінку нормативно-правовому та організаційно-правовому механізмам реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах-учасницях Ради Європи. Вироблено та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання права на виконання рішення Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: права людини, основоположні свободи, право на звернення до Європейського суду з прав людини, індивідуальна заява, виконання рішення Європейського суду з прав людини.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	5
ПЕРЕДМОВА	9
ГЛАВА 1. Конституційне право на звернення до Європейського суду з прав людини в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина	11
1.1. <i>Поняття та ознаки конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини</i>	<i>11</i>
1.2. <i>Зміст конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини</i>	<i>37</i>
1.3. <i>Суб'єкти конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини та умови прийнятності індивідуальних заяв</i>	<i>55</i>
1.4. <i>Співвідношення конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з іншими правами і свободами людини і громадянина</i>	<i>81</i>
Висновки до глави 1	88
ГЛАВА 2. Механізм реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини	93
2.1. <i>Поняття та елементи механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини</i>	<i>93</i>

<i>2.2. Нормативно-правовий механізм реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах Ради Європи</i>	<i>116</i>
<i>2.3. Організаційно-правовий механізм реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах Ради Європи</i>	<i>146</i>
<i>Висновки до глави 2</i>	<i>164</i>
Післямова	169
Список використаних джерел	176

ПЕРЕДМОВА

Україна є членом Ради Європи, стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Конституція України закріплює за кожним право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ, в тому числі — до Європейського суду з прав людини. Виконання державою остаточного рішення Європейського суду з прав людини в справах, у яких вона є стороною, є невід'ємною складовою права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини. Виконуючи свій головний обов'язок — утвердження і забезпечення прав і свобод людини — держава повинна вживати належних заходів для забезпечення можливості реалізації цього права, яке є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод.

Зміна міжнародно-правового механізму доступу до Європейського суду з прав людини, одним з елементів якого є умови прийнятності індивідуальних заяв, застосування процедури «пілотного» рішення Європейського суду з прав людини в справах проти України («Юрій Миколайович Іванов проти України», «Бурмич проти України» та ін.), прийняття резолюцій Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини ставить перед наукою конституційного права завдання з вдосконалення механізму реалізації конституційного права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини.

Актуальність дослідження викликана також теоретичною неопрацьованістю питань конституційної скарги як національного засобу юридичного захисту; суттєвої шкоди, спричиненої заявнику, як умові прийнятності індивідуальної заяви Європейським судом з прав людини; визначення структурних елементів конституційного права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини; встановлення заходів, які є найбільш відповідними для досягнення *restitutio in integrum* тощо.

З огляду на викладене, дослідження конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є актуальним, теоретично, практично назрілим.

ГЛАВА 1

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1.1. Поняття та ознаки конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини

Відповідно до ст. 3 Конституції України [1] „Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”. Конституцією України та законодавством України достатньо повно визначені основні права і свободи людини і громадянина [2, с. 3].

Згідно зі ст. 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1]. Як слушно зазначає Л. Дешко, «сьогодні забезпечення зазначеного вище конституційного права постає актуальним завданням для конституціоналістів. Необхідним є узагальнення практики виконання норм Конституції України, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації конституційного права кожного після використання всіх національних засобів

юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, та законодавства України, яке розвиває положення Конституції України, а також їх вдосконалення не лише з урахуванням потреб суспільства, а й з врахуванням викликів сьогодення» [3, с. 19].

В 1995 році Україна вступила до Ради Європи — організації, яка створила своєрідний механізм міжнародного захисту прав людини, основою якого є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (надалі — Конвенція) [4, с. 3; 5]. Цей міжнародний документ було ратифіковано Україною 17 липня 1997 р. [6; 7] та визнано обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції,— наголошує вітчизняний вчений С. Шевчук [8, с. 351].

За даними щорічного звіту про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році «станом на 31 грудня 2018 р. на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 56 350 справ проти держав — сторін Конвенції, з них 7 250 справ проти України, що складає 12,9% від загальної кількості справ (станом на кінець 2017 року — 12,6%). Понад 4 000 справ проти України стосуються порушення прав заявників в Автономній Республіці Крим та на тимчасово окупованій території Луганської та Донецької областей. Протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав — членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді. Станом на 30.11.2018 Україна займала третє місце» [9]. Зазначене свідчить про те, що конституційне право на звернення до Європейського суду з прав людини є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Водночас, не дивлячись на те, що порівняно з попередніми роками, станом на 30 листопада 2018 року Україна посідала

не перше, а третє місце за кількістю справ, які перебували на розгляді міжнародної судової установи — Європейського суду з прав людини, тим не менш цей показник свідчить про те, що національний механізм забезпечення прав і свобод людини в Україні потребує вдосконалення в довгостроковій перспективі.

Велика кількість справ проти України, які перебувають на розгляді Європейського суду з прав людини зумовлена тим, що, як йдеться в резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «...декілька важливих зобов'язань, взятих на себе Україною при вступі до Ради Європи досі не були виконані» [10]. Безумовно, мова йде про ефективний конституційно-правовий механізм забезпечення права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини. Так, загальновідомо: в Україні не створено ефективного нормативно-правового та організаційно-правового механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини. Прикладом тривалого невиконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини є рішення в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України». Як слушно виисновує Л. Луць, «... це перешкоджає “еволюції” національної правової системи у межах європейського правового простору» [11, с. 3].

При цьому, в науці конституційного права дискусійним є і саме питання поняття та ознак конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини.

Л. Липачова акцентує увагу, що законодавець України в ст. 55 Конституції України використав термін «звернення», а не «петиція». Так, «...з одного боку — законодавець в Україні взагалі уникає використання такого юридичного терміна як “петиція”, а з іншого — компенсує його відсутність терміном “звернення”, використовуючи останній (ч. 4 ст. 55 Конституції України) стосовно права на подання скарг кожним в Україні до міжнародних судових установ за захистом», зазначає вчена [2, с. 16]. В своєму дисертаційному дослідженні науковець цитує визначення поняття «петиція», які надаються в різних словниках. Проаналізуємо їх.

Так, вчена зазначає, що «...Словник російської мови за редакцією С. Ожегова містить таке визначення поняття “петиція”: це колективне прохання у письмовій формі, звернене до влади» [12, с. 455]. Радянський енциклопедичний словник за редакцією А. Прохорова петицію визначає як прохання (від лат. *petit*), колективне клопотання, що подається громадянами главі держави чи вищим органам державної влади [13, с. 992]». У словнику російської мови за редакцією А. Євгенєва петиція визначається як офіційне колективне прохання у письмовій формі, звернене до вищих органів влади, глави уряду, колективне клопотання [14, с. 115]» [2, с. 14].

Таким чином, поняття петиції зводиться до таких її ознак:

- 1) є формою виразу прохання;
- 2) подається в письмовій чи усній формі;
- 3) суб'єктом подання є фізична особа;
- 4) адресована органу державної ваді чи главі держави.

Юридичний енциклопедичний словник за редакцією В. Крутских поняття “петиція” визначає як «слово латинського походження (*petito*), колективне прохання, яке подається у письмовому вигляді до органів державної влади, як правило, вищих» [15, с. 229]. Таким же є визначення цього поняття в Великому юридичному словнику [16, с. 486].

Отже, ознаками цього поняття є: 1) суб'єкт звернення — колективний; 2) форма подання — письмова; 3) адресована органам державної влади.

Юридичний енциклопедичний словник надає визначення поняттю «право петицій» — це одне з конституційних прав громадян, яке являє собою право звернення до влади з письмовою вимогою, пропозицією, скаргою, на що влада, в принципі, зобов'язана у встановленому порядку реагувати» [15, с. 245]. Також в словнику йдеться, що «...низка конституцій держав визнають право на петицію не лише за громадянами, а й за кожною особою. У ряді держав (наприклад, в Іспанії) Конституцією встановлено, що окремі категорії громадян (як правило, вій-

ськові, співробітники органів безпеки та охорони правопорядку) можуть використати право петиції лише в індивідуальному порядку» [15, с. 245].

Таким чином, автори юридичного енциклопедичного словника виділяють такі ознаки права петиції:

- 1) входить до системи конституційних прав;
- 2) адресат звернення — державна влада в особі її органів;
- 3) форма звернення — письмова;
- 4) суб'єкт звернення — фізична особа.

Також акцентуємо увагу, що автори зазначеного словника підкреслюють, що праву суб'єкта звернення кореспондує обов'язок влади надати відповідь на таке звернення.

Л. Липачова звертає увагу на визначення “права індивідуальної петиції”, яке надає юридичний словник-довідник: «... це право особи, яка перебуває під юрисдикцією держави, що є учасницею певного міжнародного договору у галузі захисту прав людини, на звернення до міжнародного контрольно-імплементаційного органу, визначеного в договорі, зі скаргою про порушення цією державою-учасницею гарантованих договором прав людини, причому міжнародні договори можуть передбачати автоматичне право індивідуальної петиції, оскільки приєднання держави до договору про захист прав людини означає визнання права індивідуальної петиції» [2, с. 13–14]. Як приклад вчена наводить такі міжнародні договори: «...Американська конвенція про права людини 1969 р. та Африканська хартія прав людини і народів 1981 р.» [2, с. 13–14].

Отже, ознаками права індивідуальної петиції є такі:

- 1) входить до системи прав людини і основоположних свобод;
- 2) суб'єкт звернення — особа;
- 3) суб'єкт, про порушення прав особи яким звертається ця особа — держава;
- 4) критеріями прийнятності індивідуальної петиції є: перебування особи під юрисдикцією держави — порушни-

ці її прав; ця держава — сторона міжнародного договору у сфері захисту прав людини;

- 5) суб'єкт, до якого звертається особа — міжнародний контрольно-імплементативний орган.

Науковець звертає увагу і на інший підхід до вирішення цієї проблеми — «...це оптаційне право індивідуальної петиції, при якому договір вимагає від держави-учасниці зробити спеціальну односторонню заяву про визнання нею права індивідуальної петиції. Прикладом такого міжнародного договору є Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. Визнання права індивідуальної петиції може виникати з часу приєднання держави до окремого додаткового міжнародного договору. Одним з таких окремих додаткових міжнародних договорів є Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.». Вчена наголошує, що «міжнародні договори також містять перелік особливих умов, яких мусить дотримуватися скаржник, щоб його петиція була прийнята до розгляду відповідним міжнародним органом. Головною серед таких умов є вимога вичерпання внутрішніх засобів захисту порушеного права» [2, с. 13–14].

Водночас, при приєднанні держав до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держави не були зобов'язані робити односторонні заяви про визнання права індивідуальної петиції, адже нормами Конвенції закріплено право Європейського суду з прав людини розглядати і міждержавні справи, і індивідуальні заяви (ст. 33–34 Конвенції). Щодо таких міжнародних договорів, як Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. [17], то дійсно, держави мали його ратифікувати окремо від самого Пакту, і дійсно, тільки Держава-учасниця Пакту, яка стає учасницею Факультативного Протоколу, визнає компетенцію Комітету приймати і розглядати повідомлення від осіб, які підпадають під його юрисдикцію і які твердять, що вони є жертвами порушень певною Державою-учасницею якогось із

прав, викладених у Пакті (ст. 1 Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права) [17]. Жодне повідомлення не приймається Комітетом, якщо воно стосується Держави-учасниці Пакту, яка не є учасницею цього Протоколу [17].

Таким чином, мова йде про субсидіарний механізм захисту прав людини. Саме ж право індивідуальної петиції в цьому разі ототожнюється Л. Липачовою з правом на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, членом або учасником яких є держава. Бачиться, що таке визначення права індивідуальної петиції є вузьким, адже окрім міжнародного механізму захисту прав людини, який має субсидіарний характер, є і національний механізм забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Більше того, відповідно до ст. 3 Конституції України головним обов'язком саме держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

В юридичній літературі також відмічається, що «Конституція Російської Федерації не вживає самого терміна “петиція”, але закріплює за громадянами право подавати індивідуальні та колективні “звернення” до державних органів та органів місцевого самоврядування, до посадових або службових осіб. ... Законодавство України, зокрема Конституція держави, не містить прямого посилання на термін “петиція”, проте у ст. 40 Основного Закону нашої держави закріплено положення про те, що всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових чи службових осіб цих органів, які повинні розглянути ці звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законодавством термін. Зміст поняття “петиція” законодавець фактично використовує і в ст. 55 Конституції України, де ... закріплюється положення про те, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до від-

повідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [2, 14–15; 18].

Таким чином, науковець ототожнює поняття «петиція» та «звернення» та, фактично, розрізняє в суб'єктивному юридичному праві на подання петиції такі два структурні елементи як:

- 1) право на подання петиції до органів державної влади та місцевого самоврядування;
- 2) право на подання петиції до міжнародних судових установ та міжнародних організацій.

Щоправда, автори ряду словників звертають увагу на те, що термін «звернення» є багатограним і може мати декілька визначень. Так, автори російсько-українського словника наукової термінології надають таке визначення слову “звернення”: 1) це дія; 2) це звертання (лінгвістич.) [19, с. 340]. Радянський енциклопедичний словник за редакцією О. Прохорова надає таке визначення поняття «звернення»: це слово або сполучення слів, які використовуються для назви осіб або предметів, до яких звернена мова” [20, с. 907].

Л. Липачова зазначає, що «термін “петиція”, який традиційно вживається законодавцями і доктриною більшості західних країн, зокрема у галузі захисту прав людини, охоплює такі її різновиди як звернення, заява, клопотання, вимога (скарга)» [2, с. 14–15]. Таким чином, поняття «звернення» розглядається вченою як один з різновидів петиції.

Таке твердження вбачається дискусійним оскільки Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод вживає термін «скарга», «заява», «звернення» не як різновиди петиції.

Так, відповідно до п. 4 ст. 56 Конвенції «Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього оголосити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати скарги від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції». Тобто, в даному разі вжито поняття «скарга». В п. 3 ст. 26 Конвенції йдеться

«Коли суддя засідає одноособово, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано», в п. 1 ст. 27 Конвенції зазначається «Суддя, який засідає одноособово, може оголосити неприйнятною або вилучити з реєстру справ заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення». Термін «заява» вживається і в ст. 29 Конвенції: «Якщо згідно зі статтею 27 чи статтею 28 не прийнято жодного рішення, або згідно зі статтею 28 не постановлено жодного рішення по суті, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34. Рішення щодо прийнятності може бути прийняте окремо. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33. Рішення щодо прийнятності приймається окремо, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше» [6]. В ст. 34 Конвенції йдеться про індивідуальні заяви: «Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права» [6]. Водночас, щодо міждержавних справ в Конвенції вживається слово «питання»: «Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною».

Таким чином, поняття «заява» вживається щодо заявників — фізичних та/або юридичних осіб, але не держав.

Слово «звернення» вживається, зокрема, в п. 3 ст. 46 Конвенції: «Якщо Комітет Міністрів вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою тлумачення рішення, він може звернутися до Суду з метою надання відповідного роз'яснення. Рішення про звернення ухвалюють»

ся більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті», а також в ст. 55 «Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення — шляхом звернення — спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією» [6].

Отже, право на звернення не є синонімом права на петицію. Саме ж звернення не є видом петиції.

Вчена К. Штирова слушно наголошує, що «конституційне право на звернення до міждержавних органів із захисту прав і свобод людини має певну схожість з іншим найважливішим конституційним правом громадян — правом на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (право петицій). Спільність між цими правами полягає в тому, що і те й інше виступають засобом реалізації більш загального права — права на правовий захист. ... Попри всю зовнішню схожість вищезазначених конституційних прав, вони мають і суттєві відмінності. Розмежування між ними можна провести власне за змістом цих прав, нормативною основою їх реалізації, суб'єктами і місцем зазначених прав у системі конституційних прав людини...зміст конституційного права на звернення до міждержавних органів із захисту прав і свобод людини проявляється в єдності та взаємозв'язку основних складових його елементів: права індивіда самостійно звертатися за захистом до міждержавних органів із захисту прав і свобод людини й обов'язку зазначених міждержавних органів розглянути дану скаргу згідно з встановленою процедурою, який кореспондує цьому праву» [3, с. 32–33].

Вінницький апеляційний адміністративний суд зазначає, що «у доктринах більшості європейських країн скарга та звернення до публічної влади трактується, як форма реалізації участі громадян у справах суспільства та держави, вплив окремих осіб чи

об'єднання на процес прийняття політичних та правових рішень. Однак в окремих країнах сенс та цільове направлення понять скарга та звернення не співпадають. Так, у Франції скаргу має право подати будь-яка особа, у той час, як право на звернення до публічної влади з будь-якою позитивною пропозицією надається тільки громадянам. Інша картина у ФРН, де право на звернення віднесено до основних прав кожного, і в силу цього його носієм може бути кожен, тобто не тільки громадянин ФРН, а й іноземці, апатриди, німецькі юридичні особи, об'єднання осіб приватного права тощо. При цьому особа не повинна заявляти безпосередньо особисті вимоги, вона може діяти на захист загальних інтересів. Оформлені у вигляді письмових звернень за підписом конкретної особи чи групи осіб звернення направляються в парламент, будь-який державний орган, омбудсмену та ін., які зобов'язані таке звернення прийняти, зареєструвати, розглянути по суті та повідомити про рішення заявника. У випадку, якщо звернення чи скарга надходять не до того адресата, вони, як правило, пересилаються за належністю, про що зацікавлену особу одразу повідомляють. Такий широкий підхід до права звернення пояснюється його важливою функцією — сприяти участі громадян чи їхніх об'єднань в процесі політичного волевиявлення, слугує демократичним засобом комунікації та інтеграції інтересів громадян, суспільства та держави. Варто також зазначити, що право звернення в такому трактуванні слугує певним засобом контролю за державою зі сторони громадян та засобом захисту їхніх прав та свобод від незаконного втручання та посягання зі сторони держави, її органів та посадових осіб. Особливе значення цього права пов'язано з тим, що воно не обмежене законом ані за змістом (за виключенням прямих образ, наклепу та погроз, що карається кримінальним законом), ані за строками подачі. Важливо і те, що звернення можуть подаватися одночасно з використанням інших засобів захисту прав і свобод людини» [21].

Більше того, Вінницький апеляційний адміністративний суд акцентує увагу на такому досвіді конституційно-правового

регулювання ФРН, Австрії та Франції. Так, «основними нормативно-правовими актами, що закріплюють та регламентують право звернення є конституції, парламентські регламенти та закони. У конституції ФРН зазначене вище право закріплено статтею 17 розділу про основні права: «Кожен має право як окремо, так і разом з іншими особами, звертатися письмово з проханнями та скаргами до компетентних установ та органів народних представництв». Зазначене право можна знайти і у статті 45 Конституції ФРН, відповідно до якої Бундестаг формує комітет по зверненням, зобов'язаний розбирати прохання й скарги, направлені в парламент. У Законі про повноваження комітету Бундестагу по зверненням визначаються та встановлюються процедурні правила діяльності Комітету під час розгляду скарг, головним чином його стосунки з цього питання з іншими федеративними органами. У зазначеному вище законі передбачено право Комітету заслуховувати заявника, свідків та експертів; витребувати усі акти, інформацію, за виключенням таємних матеріалів, мати доступ до усіх установ. Питання про відмову в прийнятті звернення вирішує вища контрольна інстанція Федерації; відмова повинна бути вмотивована. Суди та адміністративні установи зобов'язані надавати Комітету необхідну допомогу. Комітет щомісячно представляє парламенту доповідь про розглянуті звернення у вигляді загального огляду разом з рекомендованими відповідями. Якщо питання про звернення вирішується неправильно чи взагалі не розглядається, це вважається порушенням права на звернення» [21].

«Ми погоджуємось з позицією, що певними особливостями відрізняється зміст такого ж права в Австрії. Тут існують різні типи звернень. Парламентські — вони за належністю направляються у певні галузеві комітети. На пленумі Національної Ради такі звернення обговорюються лише в тому випадку, якщо існував відповідний запит парламентарів. Звернення можуть також подаватись на ім'я президента Республіки, який направляє їх до відповідного органу для розгляду по суті з поміткою нада-

ти відповідь. Індивідуальні скарги можуть бути адресовані омбудсмену, якщо вони містять інформацію про правопорушення органів управління. Проте колективні звернення з такими питаннями не приймаються омбудсменом, а направляються ним до компетентних відомств з написом «Розібратись». Отримуючи звернення такого змісту, омбудсмен інформує про питання, які в ньому зазначені, парламент та вказує на необхідність прийняття певних законодавчих заходів. Право на звернення не вважається в Австрії юридичним засобом захисту, тому що ніхто не може претендувати на реалізацію вказаних у ньому вимог», зазначає Вінницький апеляційний адміністративний суд [21].

Крім того, слушно наголошується, що «у Франції право на звернення починається з періоду Великої французької революції 1789–1794 рр. У першому розділі Конституції 1791 року воно отримало пряме закріплення нарівні із свободою совісті та свободою зібрань. У декларації прав людини і громадянина, якою проголошено право на звернення, підкреслюється його невідчужуваний характер: воно «ніяким чином не може бути відмінено, призупинено чи обмежено». Не дивлячись на те, що чинна на сьогодні Конституція не містить цього права, воно надане та реалізується громадянам Франції на основі інших актів. Перед усім потрібно посилатися на ордонанс «Про діяльність палат парламенту» від 17.11.1958, у статті 4 якого зафіксовано, що правила подачі письмових звернень встановлюється регламентами цих палат. У прийнятому в 1959 році Регламенті Національних Зборів встановлено порядок подачі звернень. Вони вносяться у загальний список в порядку надходження, при цьому кожен повідомляється про номер свого звернення. Голові Національних Зборів звернення передаються депутатами. Відповідно до Регламенту Голова Національних Зборів повинен направити звернення до постійної парламентської комісії з питань конституційних законів, законодавства та загального управління. Як правило, зазначена комісія призначає в зв'язку з цим доповідача. Заслухавши висновок доповідача,

вона повноважна направити звернення в іншу постійну комісію Національних Зборів чи відповідному міністру або на розгляд безпосередньо Національним Зборам. Важливо підкреслити, що в будь-якому випадку заявник повідомляється про прийняте комісією рішення. Для надання відповіді на звернення міністру надається трьохмісячний строк, по закінченню якого комісія також може прийняти рішення про передачу звернення на розгляд Національним Зборам. У цьому випадку складається доповідь, де викладається повний текст звернення; доповідь розповсюджується серед членів Національних зборів, які після його обговорення приймають відповідне рішення» [21].

Вище викладене є ще одним аргументом для твердження, що право на петицію та право на звернення до міжнародної судової установи не можна ототожнювати як не можна ототожнювати поняття «петиція» та «звернення».

Як слушно зазначають Л. Дешко та М. Кательніков «...варто мати на увазі, що юридична природа конституційного права людини і громадянина може бути розкрита шляхом зіставлення об'єктивного права як сукупності норм і суб'єктивного права як можливості людини обирати вид і міру поведінки в рамках закону» [22, с. 8; 3, с. 144]. Також вчені одностайні в думці, що «конституційні права людини є складним соціально-правовим явищем, яке має двоїстий характер — діалектичну єдність його об'єктивної і суб'єктивної сторони. Вони виступають і як об'єктивне нраво (система конституційних норм), і як суб'єктивне право (сукупність правомочностей його суб'єктів). При цьому юридична природа конституційного права людини і громадянина ... може бути розкрита шляхом співставлення об'єктивного права як сукупності норм і суб'єктивного права як можливості людини обирати вид і міру поведінки в рамках закону. В процесі реалізації права відбувається перетворення об'єктивного за своєю суттю змісту правової норми в її суб'єктивне розуміння, а потім у поведінку суб'єкта» [3, с. 16]. Зумовлене це тим, що саме складовою частиною суб'єктивного права є правомочність. Су-

купність правомочностей і виражає міру дозволеної поведінки в цілому. Зокрема, суб'єкт може власними зусиллями досягати бажаного блага, звертатися до зобов'язаної в правовідносинах особи з вимогою про виконання зобов'язань, звертатися до юрисдикційних органів за спонуканням до виконання обов'язку» [3, с. 144–145].

Отже, при цьому підході, який вбачається слухним та буде взято за основу, юридичні можливості, які складають зміст суб'єктивного права на звернення до Європейського суду з прав людини, пов'язані зі змістом правил. Саме з цих правил і складатиметься об'єктивне право на звернення до Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ст. 34 Конвенції Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб. У ст. 55 Конституції України йдеться, що право на звернення до міжнародних судових установ має кожен.

Отже, право на звернення до Європейського суду з прав людини мають як фізичні, так і юридичні особи (не наділені публічно-владними повноваженнями).

При цьому як слушно підкреслює Л. Дешко «...це право гарантується і кожній фізичній особі незалежно від таких персоніфікуючих ознак, як раса, колір шкіри, стать, політичні, релігійні або інші переконання, національне чи соціальне походження, народження, належність до національних меншин або за іншою ознакою, і юридичній особі» [3, с. 144].

Також в ст. 34 Конвенції йдеться, що «Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї» [6]. Отже, держава має бути учасницею Конвенції, а відтак — несе відповідальність за порушення її норм. Така ж концепція закладена і в ст. 55 Конституції України: «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав

і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна». Відтак, таке право надається кожному, хто вважає себе потерпілим від допущеного Україною порушення прав, викладених у Конвенціях та/або протоколах до неї оскільки Україна є учасницею Ради Європи, приєдналася до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Загальновідомо, що держава має сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання за Конвенцією. Також наголосимо, що відповідно до ст. 3 Конституції саме утвердження та забезпечення прав і свобод людини — головний обов'язок держави.

Згідно зі ст. 55 Конституції України кожен має право на звернення до міжнародної судової установи, зокрема, Європейського суду з прав людини, після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту. При цьому, як слушно зазначає Л. Дешко «Конституція України «не дає чіткої відповіді» чи є необхідною умовою вичерпання національних засобів юридичного захисту при порушенні з боку держави самого конституційного права кожного на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Так, з одного боку, відповідно до міжнародних документів держави як їх сторони беруть на себе зобов'язання не перешкоджати в жодному разі і жодним чином ефективному здійсненню будь-якою особою, неурядовою організацією, групою осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного державою порушення прав людини і основних свобод, викладених у відповідному міжнародному документі, права на звернення з індивідуальною заявою до міжнародної судової установи чи міжнародної організації. З іншого боку, непоодинокими є факти не дотримання державою такого міжнародного зобов'язання, а відтак — порушення права кожного на звернення до міжнародних судових установ» [3, с. 144].

Також вчена звертає увагу на те, що «...ч. 1 ст. 55 Конституції України гарантує кожному захист його прав і свобод судом. Однак щодо конституційного права на звернення до міжна-

родних судових установ та міжнародних організацій юридична можливість його судового захисту не називається» [3, с. 144]. О. Беляєвська зазначає, що «Проголошується лише державна гарантованість судового захисту, ... проте і в якості конституційної гарантії ця можливість також не закріплена» [23, с. 16].

В зв'язку з цим зазначимо, що така точка зору науковців є дискусійною оскільки звернення до Європейського суду з прав людини — це субсидіарний механізм захисту прав людини і громадянина. Очевидно, що закріплюючи в ст. 3 Конституції України обов'язок держави з утвердження і захисту прав людини, законодавець не виключив з переліку прав, які підлягають забезпеченню право на звернення до міжнародної судової установи (в контексті нашого дослідження — права на звернення до Європейського суду з прав людини). Також логічним є те, що ст. 34 Конвенції закріплює норму, відповідно до якої на Високі Договірні Сторони покладається обов'язок не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню права на звернення до Європейського суду з прав людини.

Таким чином, на державу покладається обов'язок зі створення ефективного нормативно-правового та організаційно-правового механізму забезпечення права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини.

Додатковим аргументом для такого твердження є положення Преамбули Конвенції. В ній зазначається, що «ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав, а також що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод. Також у Преамбулі наголошується, що Високі Договірні Сторони знову підтверджують свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному

розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать, а також що Високі Договірні Сторони сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації прав людини» [6].

Л. Дешко в дисертаційному дослідженні слушно наголошує, що «...статтею 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це право є гарантією реалізації суб'єктивних юридичних прав і свобод людини і громадянина. У справі громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 листопада 1997 р. [24] Конституційний суд України надав таке тлумачення ч. 2 ст. 55 Конституції України: «кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді. З зазначеного випливає, що захисту в суді підлягають всі конституційні права і свободи людини і громадянина, в тому числі і конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій» [3, с. 146–147; 25].

Таким чином, по-перше, є норма об'єктивного права, яка закріплює можливість звертатись до національного суду. По-друге, є норма об'єктивного права, яка закріплює можливість звертатись з індивідуальною заявою до Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини сам визначає чи були використані в конкретному випадку заявником усі можливі правові засоби захисту. При цьому Європейський суд з прав людини виодить з такого:

- 1) особливості правової системи держави-відповідача і, передусім, системи органів правосуддя;
- 2) специфічні обставин даної конкретної справи.

В розвиток цієї загальної норми Європейським судом з прав людини було вироблено такі положення:

- «1) правило вичерпання внутрішніх правових засобів слід застосовувати в контексті всієї системи захисту прав людини, встановленої державою-учасницею, з певною гнучкістю і без зайвого формалізму;
- 2) засоби правового захисту повинні бути достатньо надійними й ефективними не тільки в теорії, але і на практиці; заявник не зобов'язаний вдаватися до засобів, які неадекватні, неефективні або не гарантують розгляд скарги і в цьому сенсі «не мають перспективи на успіх»;
- 3) заявник, який скористався засобом захисту, здатним виправити положення, яке викликало передбачуване порушення, безпосередньо, а не тільки опосередковано, не зобов'язаний вдаватися до інших доступних йому засобів захисту, ефективність яких сумнівна;
- 4) необхідно враховувати не тільки саму наявність правових засобів у правовій системі конкретної держави-учасниці, але і загальний правовий і політичний контекст, у якому вони повинні діяти, рівно як і становище, у якому знаходяться заявники. Правило вичерпання всіх внутрішніх засобів правового захисту непридатне, якщо абсолютно очевидно, що існує адміністративна практика постійних порушень, несумісна з положеннями Європейської Конвенції, і держава проявляє терпимість відносно подібних порушень, унаслідок чого розгляд в національних судах даремні;

- 5) обов'язок доведення в Суді реального функціонування, доступності та ефективності правового засобу в той період, коли в особи виникли підстави захистити своє право на національному рівні, лежить на державі-відповідачеві. Проте потім обов'язок доведення переходить на заявника: він повинен довести, що ті засоби, про які говорить держава-відповідач, були використані або вони через певні обставини даної конкретної справи були неадекватними і неефективними, і звернення до них не мало перспективи на успіх.

Серед внутрішньодержавних правових засобів, що підлягають вичерпанню, ключове місце займає судовий захист порушеного права. Без попереднього розгляду в національних судових інстанціях скарга заявника до Суду не має шансів бути визнаною прийнятною, за винятком справ, не підвідомчих національним судам, і ситуації, передбаченій ст. 13 Конвенції» [3, с. 147].

Ми одностайні з Л. Дешко в думці, що «...національним засобом юридичного захисту, що підлягає вичерпанню при зверненні кожного до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, є звернення не лише до національного суду, а й до юрисдикційних адміністративних органів чи органів держави, які призначені для вирішення певних конкретних спорів і які можуть не входити до судової системи, якщо цей не судовий орган явно виконує судові функції — він може розглядатися як «суд» змістовному значенні цього слова. Такі органи мають бути визнані міжнародною судовою установою чи міжнародною організацією, до якої звертається особа, судовим. Зокрема, якщо особа звертається за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини, то цей орган має бути визнаний Європейським судом з прав людини судовим в сенсі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На сьогодні Європейським судом з прав людини судом

визнані комітет з компенсації завданої шкоди у кримінальному провадженні (Швеція), регіональний орган влади, який здійснює регулювання питань, пов'язаних із нерухомим майном (Австрія), комітет з врегулювання питань лісової промисловості (Греція). Однією з основних ознак такого органу є право винесення ним остаточного рішення, яке не може бути змінено несудовим органом на шкоду особі, яка звернулась до нього за захистом своїх прав чи свобод. Подання скарги до адміністративного органу, який є не юрисдикційним, не перешкоджає оскарженню рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб до національного суду» [3, с. 148].

Відповідно до ст. 39 Конвенції «на будь-якій стадії провадження Суд може надати себе у розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї» [6]. Ця процедура є конфіденційною.

Відповідно до п. 3–4 ст. 39 Конвенції «у разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення. Це рішення передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за виконанням умов дружнього врегулювання, викладених у рішенні» [6].

Відповідно до п. 1 ст. 46 Конвенції: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами» [6].

Рішеннями Європейського суду з прав людини є такі:

- 1) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- 2) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України;
- 3) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України;

- 4) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України [26].

Міжнародний нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини, які отримали статус остаточного, здійснює Комітет Міністрів Ради Європи (п. 2 ст. 46 Конвенції). Здійснюючи такий нагляд, Комітет Міністрів Ради Європи виступає не як статутний орган Ради Європи, а як конвенційний інститут. Його повноваження саме як конвенційного інституту закріплює Конвенція. Ці повноваження не закріплено за ним Статутом Ради Європи. При цьому ніщо в Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету Міністрів, наданим йому Статутом Ради Європи (ст. 52 Конвенції). Застосування параграфу 2 ст. 46 Конвенції здійснюється відповідно до Правил, прийнятих Комітетом Міністрів Ради Європи 10 січня 2001 р. на 736-му засіданні Заступників Міністрів [27].

Отже, незважаючи на те, що право на звернення до Європейського суду з прав людини закріплено як суб'єктивне конституційне право, об'єктивне право надає йому характер гарантії.

В наукових дослідженнях Л. Дешко та О. Беляєвська наводять такі ознаки конституційних прав, які мають двоїстий характер:

- «1) закріплення конституційного права як суб'єктивного права не виключає надання цьому праву об'єктивним правом додатково характеру гарантії, оскільки поняття «суб'єктивне право» і «конституційна гарантія» не є тими, що одне одного виключають;
- 2) досить велика кількість судових розглядів справ щодо прав та обов'язків людини і громадянина пов'язана не стільки з порушенням, скільки з охороною права, але можуть бути вирішені тільки шляхом реалізації конституційного права на судовий захист судом. Ця обставина не дозволяє визнати конституційне право на судовий захист факультативним способом примусової реалізації

суб'єктивного права або виконання обов'язку і, відповідно, надати їй виключно характер гарантії» [3, с. 151].

Вчені-конституціоналісти слушно наголошують, що спеціальна група основних прав і свобод, які є гарантією всіх інших основних прав і свобод людини і громадянина, не вичерпується лише правом на судовий захист і правом на звернення до міжнародних судових установ [3, с. 151]

При цьому варто зазначити, що необхідним є смислове відмежування конкретного конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини від об'єктивного конституційного права. О. Беляєвська наголошує, що «... права мають певну специфіку (зокрема, вони належать суб'єктам з моменту виникнення правосуб'єктності, тобто народження, суб'єкти володіють ними поза рамками конкретних правовідносин, вони не вичерпуються в процесі реалізації, тобто зберігаються незалежно від факту їх багаторазової або безперервної реалізації), проте це не дає вагомих підстав для заперечення суб'єктивного характеру конституційних прав. Швидше, їх слід розглядати в якості самостійного, специфічного виду суб'єктивних прав. Таким чином, немає перешкод для того, щоб розглядати конституційне право ... як суб'єктивне конституційне право» [22, с. 20–21].

Іншої позиції дотримується вчений Л. Воєводін, безпелляційно заперечуючи суб'єктивний характер конституційних прав. Науковець підкреслює, що «...суб'єктивні права можуть існувати лише в конкретних правовідносинах, учасники яких реально мають особисті права і реалізують їх у рамках цих правовідносин; конституційні ж права самі по собі нікому конкретно не належать, а існують у вигляді загальних норм, вони є безособовими, безадресними, абстрактними цінностями, яким не кореспондує чийсь обов'язок. Крім того, конституційні права виникають як елементи правоздатності суб'єктів і лише з настанням передбачених законом юридичних фактів переходять у стан суб'єктивних прав, тоді як суб'єктивне право не може ви-

никнути безпосередньо з правової норми, без настання відповідного юридичного факту» [28, с. 152–161].

Л. Дешко не погоджується з цією точкою зору, наводячи такі аргументи: «... правові відносини за ступенем визначеності суб'єктів поділяються на загальні та конкретні (конкретні абсолютні правовідносини та конкретні відносні правовідносини). Загальні правовідносини якраз і є правовідносинами, які складаються на основі загальних прав та обов'язків, суб'єкти яких свідомо не визначені. На відміну від них конкретні абсолютні правовідносини є правовідносинами, одна сторона яких — носій суб'єктивного права чітко визначена, а всі інші щодо неї є зобов'язаними; ... є і правовідносини, в яких чітко визначені обидві сторони: як носій суб'єктивного права, так і носій юридичного обов'язку — це конкретні відносні правовідносини... Додатковими аргументами дискусійності точки зору Л. Воєводіна є, по-перше, той факт, що до такої міжнародної судової установи як Європейський суд з прав людини може звертатись кожна фізична особа, незалежно від такої персоніфікуючої ознаки як наявність або відсутність повної цивільної дієздатності. По-друге, конституція держави не містить вичерпний перелік прав і свобод людини. По-третє, реалізація права може здійснюватись як через правовідносини, так і безпосередньо» [3, с. 152–153].

Частково Л. Дешко погоджується і з М. Матузовим, який наголошує, що «той факт, що загальне конституційне суб'єктивне право закріплено в нормі, не перетворює його на норму, тобто на об'єктивне право ... Суб'єкт не володіє нормою як такою, він володіє суб'єктивним правом. Правоздатність же і суб'єктивне право, в тому числі суб'єктивне конституційне право, співвідносяться як здатність мати суб'єктивне право і саме це право, як передумова (причина) і наслідок. Суб'єктивність конституційних прав полягає в тому, що вони належать не тільки всім взагалі, але і кожній окремій людині та громадянину» [29, с. 27–28].

Л. Дешко слушно зазначає, що «...По-перше, суб'єкт і не може володіти самою нормою права, адже вона є офіційно вираже-

ним, визнаним у суспільстві загальнообов'язковим правилом поведінки, яке охороняється за допомогою державного примусу. Здійснюючи закріплені правовою нормою суб'єктивні права (дозволену поведінку), суб'єкт реалізує право у формі використання. На підставі правової норми виникає зв'язок між суб'єктами права, які наділені правами та кореспондуючими між собою обов'язками, та забезпечені силою державного примусу — правовідносини. Одними з ознак правових відносин є те, що вони виникають на підставі правової норми; виникають між суб'єктами права; здійснення прав та виконання обов'язків забезпечується примусовою силою держави, норма ж права є результатом свідомої діяльності. Передумовами виникнення правовідносин є як загальні — правова норма, правосуб'єктність, так і спеціальні — юридичний факт. По-друге, суб'єктами правовідносин є учасники, наділені правосуб'єктністю — юридичною властивістю суб'єкта, що обумовлена наявністю правоздатності та дієздатності, а не лише однією тільки правоздатністю» [3, с. 153].

Науковець О. Скакун дотримується точки зору, відповідно до якої є такі три сутнісні елементи суб'єктивного права, зазначаючи, що саме ці елементи в сукупності становлять зміст цього правового явища: «...правочинність на власні позитивні дії (правокористування), інакше: право позитивної поведінки уповноваженого, тобто можливість здійснювати самим суб'єктом фактично та юридично значущі дії; правочинність на чужі дії (правовиконання), інакше: право вимагати належної поведінки від правозобов'язаної особи, тобто можливість зацікавленої особи вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків; правочинність домагання (правозахисту), інакше: право на захист, тобто, можливість звертатися за підтримкою та захистом до держави у випадках порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи. Це право приводить у дію апарат держави — примус, якщо інша сторона не виконує своїх обов'язків. Право-домагання є продовженням права вимоги та найважливішою гарантією виконання певних

зобов'язань» [30, с. 382–383]. Натомість М. Матузов виділяє такі 4 елементи суб'єктивного права: «можливість певної поведінки самого уповноваженого; можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаної особи; можливість застосування у разі необхідності механізму державного примусу; можливість користування відомим соціальним благом» [31, с. 286].

Таким чином, в науці конституційного права питання поняття та ознак конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є дискусійним. Здійснений системний аналіз поглядів вітчизняних та закордонних вчених на зазначене конституційне право дозволив встановити правову природу та сформульовано визначення:

- 1) об'єктивного права кожного звертатися до Європейського суду з прав людини — це офіційно виражені та визнані у суспільстві держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод правила поведінки учасників конституційно-правових відносин, що виникають при застосуванні контрольного механізму Конвенції, і охороняються державою, згідно з якими поведінка учасників цих відносин оцінюється як правомірна або неправомірна;
- 2) суб'єктивного права кожного звертатися до Європейського суду з прав людини — це юридично забезпечена можливість будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією зі сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушення прав, викладених у ній або протоколах до неї, після використання всіх національних засобів юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні, звернення до Європейського суду з прав людини та дружнього врегулювання спору на будь-якій стадії провадження в Суді

на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.

Виявлено такі ознаки конституційного права звертатися до Європейського суду з прав людини:

- 1) наявність норми об'єктивного права, яка закріплює можливість подавати індивідуальні заяви в письмовій формі шляхом заповнення формуляру заяви до Європейського суду з прав людини;
- 2) здатність бути суб'єктом звернення;
- 3) здатність бути носієм права на захист якщо порушення суб'єктивного права чи свободи відбулось, або якщо суб'єктивне юридичне право чи свободу не порушено, але існує загроза їх порушення;
- 4) об'єкт захисту — права людини і основоположні свободи, які закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та/або протоколах до неї;
- 5) гарантії розгляду індивідуальної заяви;
- 6) забезпечення дружнього врегулювання спору на будь-якій стадії провадження в Європейському суді з прав людини на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї;
- 7) гарантії отримання вмотивованого рішення Європейського суду з прав людини та його виконання.

1.2. Зміст конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини

Питання змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є одним з найбільш дискусійних в науці конституційного права. Структуру суб'єктивного юридичного права кожного на звернення до Європейського суду з прав людей складає система можливостей. Вони закрі-

плени в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, національному законодавстві. Ці можливості взаємопов'язані. Як і інші конституційні права, право на звернення до Європейського суду з прав людини розвивається в середині свого концептуального життя, відтак, елементи його змісту не є раз і на завжди даними.

Так, І. Караман та В. Козіна слушно зазначають, що «судові доводиться вирішувати питання, які неможливо було передбачити на час підписання Конвенції у 1950 році. Це обумовлюється тим, що Конвенція є «живим організмом», який необхідно тлумачити в світлі сучасних умов (принцип динамічного/еволюційного тлумачення Конвенції). Зокрема, Суд виносив рішення щодо таких важливих суспільних питань, як проведення абортів, сприяння у самогубстві (ефтаназія), особисті обшуки, домашнє рабство, право на з'ясування власного походження у випадках, коли мати при народженні дитини вирішила зберегти анонімність, покривання голови ісламською хустиною в школах та університетах, видиме носіння християнського натільного хрестика, демонстрація розп'яття в державній школі, захист журналістських джерел, дискримінація проти циган, права ЛГБТ та питання, пов'язані з навколишнім середовищем» [32, с. 27]. Крім того, ми одностайні з вченими в думці, що «...динамічне тлумачення Судом Конвенції також значно залежить і від наявності чи відсутності консенсусу серед держав-членів Ради Європи. Іноді Суд дивиться навіть більш широко: на наявність міжнародного консенсусу (навіть при відсутності широкого європейського консенсусу міжнародний може мати перевагу). Деякі питання, щодо яких не було широкого консенсусу в Європі у 8090х роках минулого століття або ж не було консенсусу взагалі, за кілька десятків років отримали більш широке визнання державами» [32, с. 28]. Безумовно, зазначене стосується і права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини.

Загальновідомо: суб'єктивне право виступає як можливість певної поведінки уповноваженої особи — носія цього суб'єк-

тивного права. «Ця можливість забезпечується нормами об'єктивного права, а також обов'язками інших осіб. Обов'язки, які кореспондують суб'єктивному праву, можуть бути, в разі необхідності, примусово здійснені з допомогою механізму державного примусу. Можливість певної поведінки означає, що уповноважений може в межах даного суб'єктивного права поводитись певним чином, самостійно обирати законні засоби, шляхи і способи досягнення мети, задоволення своїх інтересів, потреб, користуватися соціальними благами, претендувати на дії (як засіб) інших осіб і т.ін. На все це він уповноважується законом саме завдяки наділенню його суб'єктивним правом. Будь-яке суб'єктивне право ставить особу, котра наділена ним, в таке становище, при якому вона може юридично діяти в своїх власних інтересах, і закон буде на її боці, якщо ці інтереси не суперечать суспільним. Слід зазначити, що більшість радянських учених, а на сьогоднішній день і вітчизняних учених висловлюють думку про те, що головна роль у структурі змісту суб'єктивного права належить все-таки власній поведінці уповноваженого — носія суб'єктивних прав, а не зобов'язаній стороні. Це й зрозуміло. В умовах побудови громадянського суспільства перед особою відкривається широкий простір для реалізації наданих їй можливостей, задоволення власних інтересів, потреб. Держава не лише не заперечує цьому, але, навпаки, створює всі необхідні умови для втілення в життя позитивних задумів людини, заохочуючи при цьому її активність та ініціативу» [33, с. 134].

Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини звертає увагу на рішення Європейського суду у справі «Цезар та інші проти України» (заява № 73590/14 та 6 інших заяв) [34], в якій заявники скаржилися на порушення їхніх прав, гарантованих статтями 6 та 13 Конвенції, у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку із припиненням соціальних виплат з бюджету України в 2014 році внаслідок тимчасової окупації частини Донецької області. Розглянувши скарги заявників за статтею 6 Конвенції щодо стверджуваної неможливо-

сті оскарження рішення про призупинення соціальних виплат в судах, Європейський суд відзначив, що суди, які знаходились на тимчасово окупованій території, де проживали заявники, не могли розглянути їхні позови внаслідок збройного конфлікту на території, яка перебувала поза контролем Уряду. У зв'язку з цим, державою було внесено відповідні зміни до законодавства та переміщено суди на підконтрольну Уряду територію, до яких заявники могли звернутись з відповідними позовами самостійно або через своїх представників. Європейський суд погодився з Урядом України, що державні органи вживали заходи, які від них могли бути розумно очікуваними, для забезпечення належного функціонування судової системи, доступної для осіб, які знаходяться на тимчасово непідконтрольній Уряду території. З огляду на об'єктивні перепони, з якими стикається українська влада, Європейський суд постановив, що у контексті обставин цієї справи Україною не було порушено прав заявників за статтею 6 Конвенції [9].

Таким чином, державою було вжито розумно очікувані заходи для забезпечення права кожного на справедливий суд, хто знаходиться на тимчасово непідконтрольній Уряду території.

Відповідно до ст. 55 Конституції України право на звернення до Європейського суду з прав людини як до міжнародної судової установи гарантовано кожному: і фізичних особам, і юридичним особам. Згідно зі ст. 34 Конвенції подавати заяви до Європейського суду з прав людини може будь-яка особа, неурядова організація або група осіб.

Отже, уповноваженими особами є фізичні та юридичні особи.

Також звертатись до Європейського суду з прав людини може група осіб. Наголосимо, що не мають права на звернення до Європейського суду з прав людини особи, наділені публічно-владними повноваженнями. Відповідно до правила 36 Регламенту Європейського суду з прав людини (далі — Регламент) «особа, неурядова організація або група осіб може — особисто або через представника — попередньо подати заяву згідно зі

статтею 34 Конвенції» [35]. Згідно з правилом 46 Регламенту «на прохання сторін або на власний розсуд палата може видати наказ про об'єднання двох чи більше заяв. Після консультацій зі сторонами голова палати може видати наказ про те, щоб провадження за заявами, переданими до тієї самої палати, проводилися одночасно, незалежно від винесення палатою ухвали про об'єднання заяв» [35].

Відтак, елементом змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є право кожного уповноваженого суб'єкта — будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушення прав, викладених у ній або протоколах до неї, звертатися з індивідуальними заявами до Європейського суду з прав людини.

Можливості певної поведінки уповноваженої особи кореспондує необхідність здійснення певної поведінки або утримання від неї з боку іншої сторони правовідносин, зокрема держави, а також європейського суду з прав людини.

Так, відповідно до ст. 34 Конвенції «Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права» [35]. Згідно з правилом 44 Регламенту «Разом з повідомленням Договірної Сторони-відповідача ...про заяву, подану на підставі статті 34 Конвенції, копія цієї заяви передається Секретарем Суду будь-якій іншій Договірній Стороні, громадянином якої є заявник у даній справі. Так само Секретар Суду повідомляє таку Договірну Сторону про рішення щодо проведення усного слухання у справі» [35].

В правилі 33 Регламенту йдеться, що «усі документи, що надійшли до канцелярії у зв'язку із заявою, за винятком поданих з приводу переговорів щодо дружнього врегулювання... мають бути доступними для громадськості, якщо, з причин, викладених у пункті 2 цього правила, голова палати не вирішить інакше — з власної ініціативи або за клопотанням сторони чи іншої

заінтересованої особи. Доступ громадськості до документа чи будь-якої його частини може бути обмежений в інтересах моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку голови, в особливих випадках публічність доступу може зашкодити інтересам правосуддя. У клопотанні... мають бути наведені причини для закриття доступу громадськості до документів і зазначено, чи це стосується всіх документів, чи лише деяких із них. Винесені палатою ухвали та рішення стають доступними для громадськості» [35].

Кожну заяву, подану згідно зі статтею 34 Конвенції, Голова Суду передає до секції, намагаючись при цьому забезпечити рівномірний розподіл справ між секціями (Правило 52–1 Регламенту) [35]. У правилі 54–1 Регламенту йдеться, що «палата може одразу визнати заяву неприйнятною або вилучити її з реєстру справ Суду. В альтернативному випадку палата або її голова може вирішити: а) зажадати від сторін фактичну інформацію, документи чи інші необхідні, на їхню думку, матеріали; б) повідомити про заяву Договірну Сторону-відповідача і попросити цю сторону подати письмові зауваження з приводу заяви, а після одержання її відповіді попросити заявника подати свої зауваження у відповідь; с) запропонувати сторонам подати додаткові зауваження в письмовій формі. До винесення ухвали щодо прийнятності палата, якщо вона вважає, що цього вимагають її функції згідно з Конвенцією, може вирішити, на прохання сторони або з власної ініціативи, провести слухання. У такому випадку, якщо палата, як виняток, не вирішить інакше, сторонам також пропонується подати питання, які виникають стосовно суті заяви» [35].

Після оголошення заяви, поданої згідно зі статтею 34 Конвенції, прийнятною «палата або її голова може попросити сторони подати додаткові докази та письмові зауваження. За відсутності іншої умови, сторонам надається однаковий строк

для подання зауважень» [35]. «За клопотанням сторони або з власної ініціативи палата може вирішити, якщо вона вважає, що цього вимагають її функції згідно з Конвенцією, провести слухання по суті. Голова палати призначає, коли це необхідно, письмову та усну процедури» [35]. В Регламенті зазначається, що «будь-яка вимога, яку заявник — Договірна Сторона або заявник побажає висунути, щоб отримати справедливую сатисфакцію відповідно до статті 41 Конвенції, має бути викладена в письмових зауваженнях по суті, якщо голова палати не видасть розпорядження вчинити інакше, або — якщо такі письмові зауваження не подаються — у спеціальному документі, що подається не пізніше ніж через два місяці після проголошення заяви прийнятною. Має бути наведено детальний перелік претензій з відповідними документами чи посвідками, що підтверджують вимогу, без наявності яких палата може відхилити вимогу повністю або частково. Будь-коли під час провадження палата може запропонувати стороні подати міркування щодо позову з вимогою справедливої сатисфакції» [35].

Отже, елементами змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є отримувати від зобов'язаного суб'єкта — Європейського суду з прав людини — повідомлення, сповіщення та виклики, а також вимагати застосування тимчасових заходів, які слід вжити в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі, а також вимагати обмеження доступу громадськості до документа чи будь-якої його частини, що надійшли до канцелярії Європейського суду з прав людини у зв'язку із заявою, а також закриття доступу громадськості до всіх документів. Також елементами змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є право бути представленим в Європейському суді з прав людини в якості заявника та право брати участь у письмовому змагальному процесі.

Регламентом також встановлено правила щодо дружнього врегулювання. Так, в правилі 62 Регламенту йдеться, що «Як

тільки заяву визнано прийнятною, Секретар, діючи за вказівками палати або її голови, налагоджує зв'язок зі сторонами з метою забезпечення дружнього врегулювання спору, відповідно до пункту 1 (b) статті 38 Конвенції. Палата вживає заходів, які вважаються доцільними для сприяння такому врегулюванню. Відповідно до пункту 2 статті 38 Конвенції, переговори стосовно дружнього врегулювання мають бути конфіденційними і не повинні впливати на доводи сторін у змагальному процесі. У змагальному процесі не можна посилалися або розраховувати на жодні письмові чи усні повідомлення, на пропозиції чи поступки, які було зроблено в рамках спроби досягнення дружнього врегулювання. Якщо Секретар повідомить палату про те, що сторони погодилися на дружнє врегулювання, палата, пере-свідчившись у тому, що врегулювання було досягнуте на основі поваги до прав людини, як визначено в Конвенції та протоколах до неї, вилучає справу з реєстру справ Суду на підставі пункту 3 правила 44» [35].

Як приклад, в 2005 році було підписано з метою дружнього врегулювання у справі “Гонгадзе проти України” [36.] що розглядалась Європейським Судом з прав людини, Декларацію про дружнє врегулювання. В Декларації уряд України визнав, що «неналежне розслідування обставин цієї справи, як-то заяв про загрозу життю, подальше зникнення та вбивство, становить порушення статей 2, 3 і 13 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, беручи до уваги біль та страждання, спричинені заявниці та її родині» [37]. Україна зобов'язалась «вжити всіх необхідних заходів до продовження ретельного розслідування обставин вбивства п. Г. Гонгадзе з метою притягнення до відповідальності всіх осіб, винних у скоєнні злочину, та забезпечуватиме в майбутньому дотримання вимог, передбачених положеннями зазначених статей. Незважаючи на результат розслідування Уряд зобов'язався забезпечити вжиття в подальшому всіх відповідних заходів з метою досягнення результату цього розслідування» [37]. Також було зазначено, що «заявниця втра-

чає право на будь-які скарги проти України стосовно фактів за поданою заявою. Прийняття цієї пропозиції означає остаточне вирішення цієї справи. Представник заявниці зобов'язалась від імені заявниці не вимагати передачі справи на розгляд Великої Палати згідно § 1 статті 43 Конвенції після того, як Європейський Суд винесе рішення у цій справі» [37].

Отже, елементом змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є право на дружнє врегулювання спору.

Слухання в Європейському суді з прав людини є відкритими. Відповідно до правила 63 Регламенту «...з огляду на виняткові обставини ...палата — з власної ініціативи або на прохання сторони чи іншої заінтересованої особи — не вирішить інакше. Преса та відвідувачі можуть не допускатися в зал засідань протягом усього слухання або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх чи захист приватного життя сторін, чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку голови, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. У клопотанні про забезпечення закритості слухання ...мають бути наведені відповідні причини і зазначено, чи це стосується всього слухання, чи лише його частини» [35].

Правилом 72 Регламенту Європейського суду з прав людини передбачено відмову палати від юрисдикції на користь Великої палати. Так, «Відповідно до статті 30 Конвенції, якщо справа, яка перебуває на розгляді в палаті, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення рішення відмовитися від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього відповідно до пункту 2 цього правила. Умотивовувати рішення щодо

відмови від юрисдикції немає потреби. Секретар повідомляє сторони про намір палати відмовитися від своєї юрисдикції. Сторони мають один місяць від дати цього повідомлення, упродовж якого вони можуть надіслати до канцелярії належним чином вмотивоване заперечення. Палата вважатиме недійсним заперечення, що не відповідає цим умовам» [35]. Крім того, «відповідно до статті 43 Конвенції, будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою надіслати до канцелярії письмове клопотання щодо передання справи до Великої палати. У своєму клопотанні сторона має зазначити важливе питання, що стосується тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї, або важливе питання загального значення, яке, на її думку, вимагає розгляду Великою палатою. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати ... розглядає клопотання виключно на підставі наявних матеріалів у справі. Вона задовольняє клопотання лише в тому разі, коли вважає, що справа дійсно порушує таке питання чи проблему. Умотивовувати відмову щодо клопотання немає потреби. Якщо колегія задовольняє клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення судового рішення» (правило 76 Регламенту)» [35].

Отже, елементом змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є вимагати передання справи до Великої палати Європейського суду з прав людини.

«Рішення ЄСПЛ підписуються головою палати і секретарем. Рішення проголошується головою палати або, за його дорученням, іншим суддею у відкритому слуханні. Довірені особи та представники сторін мають бути вчасно повідомлені про дату цього слухання. Інакше проголошенням рішення вважатиметься повідомлення. Рішення передається до Комітету міністрів. Секретар надсилає завірені копії сторонам, Генеральному секретареві Ради Європи, третій стороні чи іншій безпосередньо заінтересованій особі. Оригінал, належним чином підписаний та скріплений печаткою, здається на зберігання до архіву Суду

(правило 77 Регламенту). Остаточні рішення Суду публікуються в належній формі» [35].

Сторона може подати клопотання з приводу тлумачення судового рішення впродовж одного року після проголошення цього рішення. Так, в рішенні в справі «Кантоні проти Франції» Європейський суд з прав людини зазначив, що «функція здійснення правосуддя, закріплена за судами, полягає саме у подоланні сумнівів щодо тлумачення, що залишаються (*mutatis mutandis*, вищенаведене рішення у справі «Кантоні проти Франції» [38]).

Згідно з правилом 79 Регламенту у ньому має бути «чітко зазначено, який саме момент чи які саме моменти у викладі рішення потребують тлумачення. Попередній склад палати з власної ініціативи може прийняти рішення відхилити клопотання, мотивуючи це тим, що немає підстав для розгляду. Якщо неможливо сформувати палату в попередньому складі, голова палати доповнює або повністю формує її шляхом жеребкування. Якщо палата не відхилить клопотання, секретар повідомляє про нього іншу сторону чи сторони і пропонує їм подати письмові зауваження в межах строку, встановленого головою палати. Голова палати також призначає дату слухання, якщо палата вирішить проводити його. Палата вирішує питання шляхом постановлення судового рішення» (правило 79 Регламенту) [35].

Отже, елементами змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є такі: отримати вмотивоване рішення Європейського суду з прав людини; вимагати виконання рішення Європейського суду з прав людини; вимагати тлумачення рішення Європейського суду з прав людини.

Відповідно до правила 80 Регламенту «будь-яка сторона в разі виявлення факту, який за своїм характером міг би мати вирішальне значення і який у той час, коли проголошувалося судові рішення, був невідомий Суду і підставно не міг бути відомий цій стороні, може впродовж шестимісячного строку після того, як ця сторона дізналася про такий факт, звернутися до

Суду з клопотанням переглянути це рішення. ...Якщо палата не відхилить клопотання, Секретар повідомляє про нього іншу сторону чи сторони і пропонує їм подати письмові зауваження в межах строку, встановленого головою палати. Голова палати також призначає дату слухання, якщо палата вирішить проводити його. Палата вирішує це питання шляхом ухвалення судового рішення» [35].

Таким чином, елементом змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є вимагати перегляду рішення Європейського суду з прав людини в разі виявлення факту, який за своїм характером міг би мати вирішальне значення і який у той час, коли проголошувалося судове рішення, був невідомий Європейському суду з прав людини і підставно не міг бути відомий стороні.

Незалежно від положень щодо перегляду судових рішень та поновлення заяв у реєстрі справ «Суд може, з власної ініціативи або за клопотанням сторони, поданим протягом одного місяця від дати проголошення ухвали або судового рішення, виправити описки, неточності в підрахунках чи явні помилки» [35].

Отже, елементом змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини є вимагати виправлення помилок в ухвалах і рішеннях Європейського суду з прав людини.

Що ж до «конвенційного» механізму захисту прав людини, то його привести в дію можна лише завдяки активній поведінці суб'єкта, шляхом реалізації суб'єктивного права на звернення до Європейського Суду з прав людини, передбаченого ч. 4 ст. 55 Конституції України та ст. 34 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Так, «у 2018 році Європейським судом було ухвалено 95 рішень у справах проти України. За результатами розгляду справ Європейський суд постановив 1 рішення, у якому констатував відсутність порушень Урядом України положень Конвенції, 1 рішення про схвалення умов односторонньої декларації, 91 рі-

шення щодо суті скарг, з яких у 10 рішеннях Європейським судом було встановлено відсутність ознак одного чи декількох стверджуваних заявниками порушень Конвенції, у 34 рішеннях скарги заявників було визнано частково неприйнятними та у 8 рішеннях Європейський суд констатував порушення положень Конвенції, однак не присудив заявникам виплату відшкодування» [9].

Беручи до уваги зауваження Уряду України, «Європейський суд виніс 28 ухвал щодо неприйнятності заяв та 33 ухвали про вилучення справ з реєстру справ Європейського суду, оскільки з різних підстав Європейський суд дійшов висновку, що заявники не мали наміру надалі підтримувати свої заяві у Європейському суді» [9].

В п. 44 рішення в справі «Віктор Назаренко проти України» Суд нагадує, що «Договірні Сторони мають виявляти сумлінність для забезпечення ефективного здійснення прав, які гарантуються статтею 6. Дійсно обов'язок заявника також полягав у тому, щоб проявляти особливу сумлінність у захисті своїх інтересів та вживати необхідних дій для ознайомлення з ходом провадження. Проте Суд вважає, що за таких обставин він продемонстрував достатню сумлінність» [39].

Л. Дешко слушно зазначає, що «можлива або дозволена поведінка уповноваженого завжди спирається на відповідний обов'язок протилежної сторони, тобто на належну, юридично необхідну поведінку зобов'язаної особи або осіб. Без цього суб'єктивне право не можливе. Там, де є суб'єктивне право, завжди і з необхідністю присутній юридичний обов'язок як його протилежний полюс. Так само як не можна сутність суб'єктивного права зводити до "можливості примусити", так, з іншого боку, не можна і недооцінювати цієї можливості. Це й зрозуміло, оскільки забезпеченість суб'єктивного права обов'язками інших осіб саме і робить його реально здійсненним, а також відрізняє від інших соціальних можливостей. ...Вимога, звернена до зобов'язаної особи, є формою або видом поведінки уповно-

важеного, способом забезпечення його інтересів. Тому “можливість примусити” — не мета, а засіб. Це спонукає до того, щоб на перший план висунути поведінку уповноваженого, а не зобов’язаного, тобто активну поведінку. Проте, можливість вимагати певних дій від зобов’язаних осіб була і залишається самостійним елементом суб’єктивного права, без якого воно втратило б одну з основних своїх властивостей. Забезпеченість обов’язком відрізняє суб’єктивне право від простої незабороненості тієї чи іншої поведінки, не опосередкованої правом. Можливості вимагати належної поведінки від зобов’язаної особи кореспондує необхідність для цієї особи відреагувати на зверненні до неї законні вимоги уповноваженого» [33, с. 143–144].

Щодо конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини, то такий обов’язок як «не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права» покладається на державу. Так, як наголошує В. Лутковська « в грудні 2003 року Європейський суд розглянув заяву проти Словаччини, в якій стверджувалось, що держава перешкоджає праву на звернення до Європейського суду, оскільки адміністрація установи переглядає листи, які надсилаються до Європейського суду з прав людини. Європейський суд констатував порушення державою відповідної статті Конвенції» [40].

На Європейський суд з прав людини покладається обов’язок з прийняття індивідуальних заяв та розгляду справи. На Комітет Міністрів Ради Європи покладається обов’язок з нагляду за виконанням рішення Європейського суду з прав людини.

В юридичній літературі зазначається, що «...якщо вимога, звернена до зобов’язаної сторони, добровільно не виконується, то вступає в дію третій структурний елемент змісту суб’єктивного права — можливість застосування механізму державного примусу. Суб’єктивне право — це міра гарантованої можливості, а ця гарантованість саме і забезпечує належний захист та реалізацію суб’єктивного права. Уповноважений у разі порушення його права чи невиконання зобов’язаною особою покладеного

на неї обов'язку завжди може звернутися за допомогою до держави, яка в будь-якому випадку покликана поновити справедливість. Отже, зазначеній можливості уповноваженої сторони відповідає обов'язок зобов'язаної сторони, який виявляється у необхідності нести юридичну відповідальність за невиконання законних вимог уповноваженої сторони. Правник В. Грибанов розглядає право на захист як одну з правочинностей суб'єктивного права. З точки зору процесуальної форми, право на захист охоплює собою:

- а) можливість уповноваженого звернутися до компетентних органів за захистом права в формі позову чи будь-якій іншій формі;
- б) можливість використати всі встановлені законом процесуальні засоби та гарантії в процесі розгляду справи;
- в) можливість оскарження рішення» [3, с. 144–145; 41, с. 22].

Між цією точкою зору автора щодо права на захист і ст. 35 Конвенції про захист прав людини та основних свобод вчені проводять певну паралель, з тією лише відмінністю, що особа отримує право, передбачене ст. 34 вказаної Конвенції та ч. 4 ст. 55 Конституції України лише після того, як кілька разів поетапно використовує зазначені можливості [42].

Л. Дешко виокремлює і можливість використання у разі необхідності механізму міжнародного захисту конвенційних прав і свобод, яка пов'язана із застосуванням заходів міжнародного впливу до держави-відповідача, порушника конвенційних прав і свобод людини [43]. «Зазначеній можливості уповноваженої сторони кореспондує юридичний обов'язок зобов'язаної сторони, який полягає у необхідності держави-відповідача нести юридичну відповідальність. ... йдеться саме про механізм міжнародного впливу, передбачений міжнародними договорами України, але ні в якому разі не про механізм міжнародного примусу, оскільки він застосовується лише до фізичних осіб, які скоїли злочини проти миру та людяності. То ж зрозуміло, що

об'єктом такого примусу держава бути не може. Що ж до заходів міжнародного впливу, то вони ні в якому разі не повинні посягати на суверенітет держави-відповідача, хоча остання й визнає примусову юрисдикцію Суду», підкреслює вчена [43].

В цьому контексті Л. Гусейнов зазначає, що «у держав, що порушили свої зобов'язання за Європейською Конвенцією, виникають такі “вторинні” зобов'язання: а) припинити протиправне діяння; б) забезпечити повне відшкодування за всі наслідки цього діяння; в) забезпечити сатисфакцію, включаючи відповідні гарантії неповторення аналогічних актів у майбутньому» [44, с. 21].

Отже, юридична відповідальність держави-порушниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод полягає в тому, що вона носить як майновий, компенсаційний характер стосовно стягувача, так і загальний характер стосовно потенційних суб'єктів звернення з індивідуальною заявою до Європейського суду з прав людини.

М. Матузов виділяє і таку можливість, як користування відомим соціальним благом. Вчений зазначає, що «...саме цей структурний елемент змісту суб'єктивного права якнайповніше відбиває матеріальну сутність і дійсну соціальну цінність останнього, а також є тією необхідною складовою, котра неначе органічно скріплює чотири раніше розглянуті нами структурні елементи, та надає їм практично реального смислу» [45, с. 116]. Л. Дешко зауважую, що «...не саме благо є складовою змісту суб'єктивного права. Ним є юридична та фактична можливість користування благом, а благо як таке є об'єктом суб'єктивного права» [46].

Отже, зміст конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини не можна вичерпати якою-небудь однією можливістю. Зміст становить система таких можливостей. При цьому, вони тісно взаємозв'язані між собою.

На підставі викладеного вище, на нашу думку, можна дати таке визначення поняття конституційного право на звернення

до Європейського суду з прав людини: це закріплена у Конституції України та законодавстві України і гарантована державою можливість активних дій фізичних та юридичних осіб, які не наділені публічно-владними повноваженнями, як суб'єктів правовідносин, формою виразу яких є індивідуальна заява до Європейського суду з прав людини з метою здійснення в процесі наднаціональної правозастосувальної юрисдикційної діяльності Європейським судом з прав людини заходів щодо застосування таких видів примусу як відновлення порушеного права, юридична відповідальність, попередження чи припинення порушення гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод права та/або свободи.

Виділено такі елементи змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини:

- 1) кожного уповноваженого суб'єкта — будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушення прав, викладених у ній або протоколах до неї, звертатися з індивідуальними заявами до Європейського суду з прав людини;
- 2) отримувати від зобов'язаного суб'єкта — Європейського суду з прав людини — повідомлення, сповіщення та виклики;
- 3) вимагати застосування тимчасових заходів, які слід вжити в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі;
- 4) вимагати обмеження доступу громадськості до документа чи будь-якої його частини, що надійшли до канцелярії Європейського суду з прав людини у зв'язку із заявою, а також закриття доступу громадськості до всіх документів;
- 5) бути представленим в Європейському суді з прав людини в якості заявника;

- 6) брати участь у письмовому змагальному процесі;
- 7) вимагати об'єднання та одночасний розгляд індивідуальних заяв;
- 8) вимагати поновлення заяви в реєстрі справ Європейського суду з прав людини;
- 9) вимагати передання справи до Великої палати Європейського суду з прав людини;
- 10) не розкривати свою особу перед громадськістю;
- 11) подавати письмові зауважень по суті;
- 12) вимагати відкритих слухань у справі або забезпечення закритості слухання;
- 13) дружнього врегулювання спору;
- 14) отримати вмотивоване рішення Європейського суду з прав людини;
- 15) вимагати виконання рішення Європейського суду з прав людини;
- 16) вимагати тлумачення рішення Європейського суду з прав людини;
- 17) вимагати перегляду рішення Європейського суду з прав людини в разі виявлення факту, який за своїм характером міг би мати вирішальне значення і який у той час, коли проголошувалося судово рішення, був невідомий Європейському суду з прав людини і підставно не міг бути відомий стороні;
- 18) вимагати виправлення помилок в ухвалах і рішеннях Європейського суду з прав людини;
- 19) вимагати застосування заходів міжнародного впливу до держави-відповідача.

Встановлено, що у змісті конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою саме можливості активних дій уповноваженої сторони правовідносин належить провідна роль. Така правова активність суб'єкта звернення є необхідною умовою задоволення ним як носієм суб'єктивного права своєї потреби в захисті прав

людини і основоположних свобод, гарантованих Конвенцією Ситуація, коли заявник не цікавиться ходом розгляду поданої індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини, не відповідає на додаткові питання Європейського Суду з прав людини, може бути розцінена Європейським судом з прав людини як зловживання правом подання скарги.

Можливості уповноваженої сторони правовідносин, яка вважає себе потерпілою від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або протоколах до неї, звертатися до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою кореспондує обов'язок зобов'язаної сторони правовідносин — Високої Договірної Сторони — не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права, а також вжити заходів щодо виконання рішення Європейського суду з прав людини.

1.3. Суб'єкти конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини та умови прийнятності індивідуальних заяв

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право на звернення до міжнародних судових установ, в тому числі, до Європейського суду з прав людини. Зазначене конституційне право мітиться в розділі 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Тим не менш, варто зазначити, що поняття «права людини» є емким і включає не лише права таких суб'єктів як фізичні особи, але і таких суб'єктів як юридичні особи. Підтвердженням цьому і такі конституційні права юридичних осіб, як, наприклад, право власності, право на направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих ор-

ганів, право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб та ін.

Ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначає такий круг суб'єктів, які мають право звертатись до Європейського суду з прав людини з індивідуальними заявами: будь-яка особа, неурядова організація, група осіб.

За роки існування контрольної системи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод суспільні відносини змінювались. Динамічними вони є і сьогодні. На часі були і залишаються такі актуальні дискусійні питання, як в якому разі і яке коло близьких родичів особи/осіб має право на звернення до Європейського суду з прав людини, хто є безпосередніми. Опосередкованими та потенційними жертвами, які мають право на звернення до Європейського суду з прав людини, хто є жертвою в разі порушення прав територіальної громади, або в разі порушення прав акціонерного товариства тощо.

Більше того, як слушно наголошує Н. Зозуля « із аналізу існуючої на даний момент судової практики адміністративних судів України та у порівнянні їх з правовими позиціями ЄСПЛ чи судів іноземних держав, вбачається існування діаметрально протилежних підходів до тлумачення права на звернення до суду та права на судовий захист. Так, в той час, як за кордоном, незважаючи на наявність формальних причин для відмови у розгляді позовів окремих категорій осіб з певних питань, суд застосовує розширювальне тлумачення та відходить від попередньої судової практики, намагаючись збільшити коло потенційних позивачів, чиї права можуть бути захищені в судовому порядку, в Україні адміністративні суди навпаки застосовують звужувальне тлумачення, обмежуючи потенційних позивачів у праві на звернення до суду. Дана колізія виникає з декількох причин, серед яких і недосконале законодавство, і ототожнення «права на судовий захист» та «права на звернення до суду». Однак встановити істинну причину зміни правових позицій адмі-

ністративних судів не вдається можливим, у зв'язку з відсутністю належно обґрунтованих судових рішень та сформульованих правових позицій з цього питання» [47].

Вище викладене свідчить про актуальність, теоретичну та практичну обумовленість необхідності дослідження питання суб'єктів, які мають право на звернення до Європейського суду з прав людини.

Не менш актуальним наразі для України та інших країн-учасниць Конвенції є питання умов прийнятності індивідуальних заяв Європейським судом з прав людини. Вченими-конституціоналістами слушно зазначається, що «за роки свого існування контрольна система Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зазнала змін. Їх мета полягала в удосконаленні процедури, що була передбачена Конвенцією (Протокол № 9 до Конвенції [48]), забезпеченні та підвищенні ефективності захисту прав і основних свобод людини, головним чином у зв'язку із збільшенням кількості заяв до Європейського суду з прав людини та членів Ради Європи (Протокол № 11 до Конвенції [49]). Зважаючи на невідкладну потребу змінити певні положення Конвенції з метою збереження і покращення ефективності контрольної системи на тривалий період, головним чином у світлі дедалі більшої завантаженості Європейського суду з прав людини та Комітету Міністрів Ради Європи, а також зважаючи, зокрема, на потребу забезпечити Суду можливість і далі відігравати свою провідну роль у захисті прав людини в Європі зазнав змін міжнародно-правовий механізм доступу до Європейського суду з прав людини, одним з елементів якого є умови прийнятності індивідуальних заяв (Протокол № 14 до Конвенції [50]).

Як вже зазначалося вище суб'єктами права на звернення до Європейського суду з прав людини є особа, група осіб, близькі родичі особи/осіб. Жертв порушень прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конвенцією, поділяють на безпосередніх, опосередкованих і потенційних.

Безпосередніми жертвами порушень прав людини та основоположних свобод, гарантованих Конвенцією, є особи, чий основне право порушене однією з держав, перерахованих у списку, який додається до Конвенції.

Опосередкованими жертвами порушень прав людини та основоположних свобод, гарантованих Конвенцією, є такі особи: близькі родичі осіб, що загинули з вини держави — учасниці Конвенції; близькі родичі, які продовжують захист прав чи свобод померлого заявника в Європейському суді з прав людини за справою, що була розпочата померлим заявником, який є їхнім родичем і який помер до винесення рішення Європейським судом із прав людини.

Так, Європейський суд з прав людини розглядав справу «Тагаєва та інші проти Росії та шість інших скарг» [51]. У Прес-релізі цієї справи йдеться, що «справа стосувалася захоплення терористами школи в м. Беслан, Північна Осетія — Аланія (Росія), у вересні 2004 року. Протягом більше п'ятдесяти годин важкоозброєні терористи утримували в заручниках понад тисячу чоловік, більшість з них — діти. Після того, як відбулися вибухи, пожежі і зіткнення, більше 330 людей загинули (включаючи більше 180 дітей) і понад 750 були поранені. Заяви до ЄСПЛ була подана 409 громадянами Росії, які перебували в заручниках та (або) отримали поранення під час подій, або родичами загиблих» [52].

Заявники утворили дві групи: «перша група» — заявники, представлені ЕНРАС / Міжнародним правозахисним центром Меморіал; і «друга група» — заявники, чий інтереси представлені практикуючими в м. Москві адвокатами. З посиланням на статтю 2 КЗПЛ, всі заявники стверджували, що держава не виконала зобов'язання щодо захисту жертв від встановленого ризику для життя, і не провела ефективне розслідування подій. Перша група заявників також стверджувала, що багато аспектів планування і керівництва операцією з порятунку заручників мали недоліки, і що не вибіркоче та непропорційне застосуван-

ня сили владою призвело до загибелі заручників. Перша група також скаржилася на порушення статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту) КЗПЛ. Сім скарг були подані до ЄСПЛ в період з червня 2007 року по травень 2011 року. Справа була передана на комунікацію Уряду Росії 10 квітня 2012 року. Публічне слухання щодо прийнятності та суті справи відбулося в ЄСПЛ 14 жовтня 2014 року. Рішення Палати ЄСПЛ щодо прийнятності було винесено 2 липня 2015 року» [52].

Потенційні жертви — особи, які можуть реально постраждати внаслідок застосування норм законодавства країни — учасниці Конвенції, що порушує або може потенційно порушити права й основоположні свободи особи чи групи осіб).

З індивідуальною заявою до Європейського суду з прав людини можуть звернутись як дієздатні особи, так і недієздатні особи або особи, цивільна дієздатність яких обмежена.

Право на звернення з індивідуальною заявою до Європейського суду з прав людини мають також юридичні особи, зокрема й релігійні організації та релігійні громади.

Так, в 2001 році до Європейського суду з прав людей проти України звернулася релігійна громада — Свято-Михайлівська Парафія. Уряд України стверджував, що, «...подаючи скаргу до Суду від імені релігійної групи, пан Макарчиков вчинив зловживання правом на подання скарги в світлі пункту 3 статті 35 Конвенції. Зокрема Уряд стверджував, що заява умисно була побудована на описі фактів, з яких було вилучено найважливіші події» [53]. Громада-заявник висловила заперечення. Європейський суд з прав людини не побачив в цій справі порушення права на подання заяви до Європейського суду з прав людини. заперечення Уряду України були оцінені як цілком необґрунтовані та такі, що підлягають відхиленню.

Уряд України відзначив, що «громада-заявник, Свято-Михайлівська Парафія, є релігійною громадою, інтереси якої представляє пан Макарчиков. Проте Уряд зазначив, що 29 березня 2001 року, коли заяву було подано до Суду, пан Макар-

чиков вже не був членом громади-заявника та не був особою, уповноваженою подавати заяву до Суду від імені Парафії. Уряд в цьому аспекті посилався на рішення національних судів. Більше того, сама громада-заявник ніколи не подавала жодних заяв до Суду та не уповноважувала пана Макарчикова діяти від її імені (п. 97 рішення Європейського суду з прав людини в справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України»). Також Уряд стверджував, що «з моменту його звільнення з посади голови Парафіяльних зборів 2 січня 2000 року до сьогодні пан Макарчиков належить до лав Української Православної Церкви Київського Патріархату, до складу якого Парафія ніколи не входила. Уряд наголошував на тому, що пан Макарчиков та група, яку він нібито представляв, належить до іншої церкви та вийшла зі складу громади-заявника у грудні 1999 року. Уряд пропонував Суду вилучити заяву з реєстру справ, оскільки скаргу було подано не жертвою порушення або її уповноваженим представником» (п. 98 рішення Європейського суду з прав людини в справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України») [53]. При цьому Громада-заявник надала такі заперечення: «...пан Макарчиков діє від імені членів Парафіяльних зборів, які вирішили змінити конфесію своєї церкви на Українську Православну Церкву Київського Патріархату та звернутися до Європейського суду з прав людини за захистом їх права сповідувати релігію, оскільки органи державної влади не захистили громаду-заявника. Також громада-заявник відмітила, що в своїх рішеннях національні суди не оспорювали повноваження пана Макарчикова представляти Парафію та розглянули за суттю позови, які він подав від імені громади-заявника» (п. 98 рішення Європейського суду з прав людини в справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України») [53].

Європейський суд в цьому контексті зазначив таке: «Щодо першого заперечення Уряду відносно відсутності повноважень пана Макарчикова Суд зазначає, що у справі достатньо документальних доказів, які дозволяють дійти висновку про те, що

пан Макарчиков діє від імені релігійної групи, яка 24 грудня 1999 року вирішила змінити конфесію з Московського Патріархату на Київський. Права цієї групи було порушено відмовою Київської міської державної адміністрації, яку підтримали національні суди, зареєструвати зміни до статуту ...Також ця ж група 6 жовтня 2000 року схвалила рішення звернутися до Суду» (п. 100 рішення Європейського суду з прав людини в справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України»). Європейський суд з прав людини відхилив попередні заперечення Уряду України щодо відсутності повноважень групи та пана Макарчикова.

У п. 101 рішення Європейського суду з прав людини в цій справі йдеться, що «парафія є релігійною групою, яку визнано Київським Патріархатом, яка як така може від імені своїх прибічників користуватися правом, гарантованим статтею 9 Конвенції. Таким чином, пан Макарчиков як обраний голова громади віруючих, яка визнана Київським Патріархатом, мав всі повноваження представляти їх групу в Суді» [53].

Щодо статусу жертви релігійної групи Європейський суд з прав людини нагадав, що «термін «жертва», який використаний в статті 34 Конвенції, означає особу, яка безпосередньо постраждала від дій чи бездіяльності, які є предметом скарги. Більше того, поняття «жертви» в статті 34 Конвенції необхідно тлумачити автономно та незалежно від понять, існуючих у внутрішньому праві». Беручи до уваги вищезазначені принципи та той факт, що існуюча ситуація, в якій знаходиться релігійна група, не відрізняється від тієї, в якій вона опинилася після відмови національних органів в січні 2000 року зареєструвати зміни до статуту, Суд вважає, що громада-заявник може претендувати на статус жертви порушень, на які вона скаржиться в світлі статті 34 Конвенції (п. 103 рішення Європейського суду з прав людини в справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України») [53].

Таки чином, поняття «жертва» підлягає автономному тлумаченню. Жертвою може бути релігійна група незалежно від того пройшла вона державну реєстрацію чи ні — відповідно,

незалежно від того чи має вона статус юридичної особи чи ні. Члени зборів релігійної групи можуть обрати голову та надати йому повноваження представляти цю релігійну групу в Європейському суді з прав людини.

Отже, суб'єктами, наділеними правом на звернення до Європейського суду з прав людини є релігійні організації які мають статус юридичної особи, так і релігійні групи, які не мають статусу юридичної особи.

В юридичній науці виділяють і таку категорію заявників до Європейського суду з прав людини — юридичних осіб — засоби масової інформації. При цьому, загальновідомо, що вони є інститутом громадянського суспільства.

Л. Снісаренко зауважує, що «...застосування Конвенції для захисту прав юридичних осіб в ЄСПЛ має певну специфіку, яка зумовлена особливостями визначення суб'єктів звернення та обмеження кола правовідносин, щодо яких відбувається захист прав юридичних осіб. Відповідно до ст. 34 Конвенції ЄСПЛ «може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб», а ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції говорить про захист власності «фізичних та юридичних осіб». У зв'язку з цим виникають термінологічні розбіжності між терміном «неурядова організація» та нормами законодавства України щодо визначення кола юридичних осіб, які можуть бути віднесені до «неурядових організацій» та «юридичних осіб», права яких підлягають захисту ЄСПЛ» [54].

Аналізуючи точку зору О. Данелії відповідно до якої до неурядових організацій, які можуть звертатися до ЄСПЛ відповідно до ст. 34 Конвенції, відносяться «громадські об'єднання... у найрізноманітніших формах: спілки, ліги, благодійні організації та фонди, фундації, об'єднання тощо» [55], Л. Снісаренко зауважує, що «...не всі названі організаційно-правові форми відносяться до громадських об'єднань. Втім, автор цілком справедливо вказує, що неспівпадіння термінів не має принципового значення для визнання заяви прийнятною, оскільки «ЄСПЛ

самостійно визначає, виходячи із представлених фактів, чи може заявник бути визнаний неурядовою організацією. І дійсно, практикою ЄСПЛ поступово сформувалися прецедентні норми, якими було визнано, що до юридичних осіб, які можуть бути суб'єктами звернення до ЄСПЛ, відносяться об'єднання та організації, які не представляють державу і не засновані нею. Тобто у контексті українського законодавства суб'єктами звернення до ЄСПЛ є юридичні особи приватного права, причому практика Суду свідчить, що прийнятними можуть бути визнані заяви, як непідприємницьких, так і підприємницьких юридичних осіб» [54].

Ми одностайні з Л. Снісаренко в думці, що «у національному законодавстві розмежування юридичних осіб публічного і приватного права є недостатньо визначеним. Нормативно-правовими підставами виділення і систематизації юридичних осіб публічного і приватного права стали положення ст. 81 Цивільного кодексу України. Згідно з ч. 2 ст. 81 ЦК України поділ на юридичних осіб публічного права і юридичних осіб приватного права відбувається залежно від порядку їх створення. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів або на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. На нашу думку, законодавцем зміст поняття «створення» визначений недостатньо коректно, оскільки установчі документи є не підставою створення, а підставою діяльності юридичної особи, як публічного, так і приватного права. Так, державні підприємства, які, виходячи із змісту ст. 81 ЦК України, мають бути віднесені до юридичних осіб публічного права, створюються на підставі розпорядчого акту, а діють на підставі статутів (установчих документів), які затверджуються тим самим розпорядчим актом. Крім того, формальне створення на підставі розпорядчого акту не завжди

визначає реалізацію публічних інтересів в діяльності юридичної особи» [54].

І. Кучеренко слушно наголошує, що «поділ юридичних осіб на юридичних осіб публічного і приватного права насамперед має визначити саме для держави та територіальних громад, яку функцію — публічну чи приватну — виконує створена ними юридична особа, оскільки сьогодні через відсутність такого критерію виникає чимало питань щодо визначення правового статусу тих чи інших юридичних осіб, створених органами державної влади» [56, с. 27].

Відтак, в законодавстві України потребують уточнення критерії визначення юридичних осіб публічного і приватного права.

Більше того, як слушно зазначає М. Буроменський та Л. Снісаренко «... не відкидаючи необхідності самого поділу юридичних осіб на юридичних осіб приватного і публічного права, слід визнати, що відповідна норма вимагає деталізації і визначення чітких переліків тих юридичних осіб, які відносяться відповідно до юридичних осіб приватного права і юридичних осіб публічного права. Зокрема, на підставі формального критерію заснування у розпорядчому порядку органом держави, виводяться з кола суб'єктів звернення до ЄСПЛ державні комерційні підприємства, які далеко не завжди реалізують публічні функції, а також акціонерні товариства, утворені шляхом акціонування державних підприємств, акції яких були відчужені державою, але остання в особі уповноваженого органу формально числиться засновником такого товариства. Одним з основних обмежень права юридичною особою звернутися за захистом до ЄСПЛ є те, що вона здатна мати не всі права, передбачені Конвенцією. Основні підходи вирішення цього питання були сформовані практикою ЄСПЛ, яка прийшла до розуміння того, що «деякі з проголошених у Конвенції прав і свобод можуть бути реалізовані не тільки фізичними особами, але і юридичними», що первісно стосувалося релігійних органів та засобів масової інформації [57].

Права звернення до Європейського суду з прав людини не мають організації, наділені публічно-владними повноваженнями (так звані урядові організації). До них Європейський відносить і муніципалітети. Так, у рішенні в справі «Муніципальна рада Гліфади проти Греції» від 27 січня 2000 р. [58] Суд наголосив, що «розглядає місцеві органи влади як органи публічної влади, які здійснюють офіційні повноваження на підставі конституції та чинного законодавства. Отже, очевидно, що вони є урядовими організаціями... Суд нагадує, що в міжнародному праві поняття «урядова організація» використовується не тільки щодо уряду або центральних органів держави. У разі, коли влада децентралізована, це поняття застосовне до всіх національних органів, які здійснюють публічну владу. ...Суд також зазначає, що заявник у цій справі не може розглядатись як «особа або група осіб» у сенсі ст. 34 Конвенції. Це було б несумісним із тією відмінністю, яку закріплюють норми зазначеної статті Конвенції між неурядовими організаціями, з одного боку, та особами й групами осіб — з іншого» [58].

Л. Дешко слушно виосновує, що «у разі порушення прав акціонерного товариства його «жертвою», як правило, може бути визнано тільки юридичну особу в цілому, а не окремих акціонерів, навіть якщо вони володіють контрольним пакетом акцій» [3, с. 147]. В якості аргумента вчена наводить рішення Європейського суду з прав людини в справі «Агротексим та інші проти Греції» від 24 жовтня 1995 р. [59] «Статус акціонерного товариства як юридичної особи може не враховуватись лише у виняткових обставинах. Це, зокрема, виправдано, якщо встановлено з усією очевидністю, що в акціонерного товариства немає можливості звернутись в інститути Конвенції або за допомогою власних органів управління, або за допомогою осіб, які здійснюють його ліквідацію» (п. 66 рішення), «...на момент подачі скарги до Європейської комісії з прав людини «Фікс Бревер» продовжувало існувати як юридична особа. Його інтереси в той час представляли особи, які здійснювали його ліквідацію.

Вони наділялись необхідними повноваженнями щодо захисту його прав, і в ході розгляду справи не було виявлено доказів того, що фактично або в силу закону вони не могли звернутись до Європейської комісії з прав людини» (п. 68 рішення), «...в цьому випадку мажоритарні акціонери не можуть бути визнані суб'єктами, наділеними правом звернення в інститути Конвенції» [60].

Таким чином, суб'єктами конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою є: 1) особи; 2) неурядові організації; 3) групи осіб. Встановлено, що суб'єктами, наділеними правом на звернення до Європейського суду з прав людини, є релігійні організації, які мають статус юридичної особи, а також релігійні групи, які не мають статусу юридичної особи. Релігійна група (громада віруючих) може наділяти особу. В тому числі голову цієї групи, повноваженнями представляти їх групу в Європейському суді з прав людини.

Суб'єкти, які мають право звернення до Європейського суду з прав людини класифіковано за такими критеріями на такі види:

- 1) суб'єкт-носій права на звернення до Європейського суду з прав людини: особа; група осіб; близькі родичі особи;
- 2) за фактом вчинення державою порушення права людини чи основоположної свободи, що гарантована Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод: особи, порушення суб'єктивного права чи свободи яких відбулось; особи, суб'єктивне юридичне право чи свободу яких не порушено, але існує загроза їх порушення;
- 3) за юрисдикцією країни-учасниці Конвенції, під якою перебуває заявник: заявники-резиденти, заявники — не резиденти.

Встановлено коло суб'єктів, які не мають права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою, при здійсненні ними владних управлінських функцій на

основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень:

- 1) орган державної влади;
- 2) орган місцевого самоврядування;
- 3) посадова чи службова особа органу державної влади чи місцевого самоврядування;
- 4) інший суб'єкт.

Ст. 35 Конвенції закріплює перелік умов прийнятності індивідуальних заяв. Європейський суд з прав людини може брати справу до розгляду лише після того, як жертвою порушення прав людини було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту. Зумовлено це тим, що щодо національних систем захисту прав людини захисний механізм, встановлений Конвенцією, є субсидіарним.

Практика Європейського суду з прав людини дозволяє дійти висновку, що чи були використані в конкретному випадку заявником усі можливі правові засоби, визначає сам Суд, виходячи при цьому не лише з особливостей правової системи держави-відповідача, але передусім, системи органів правосуддя. А й специфічних обставин конкретної справи.

У розвиток даної загальної норми Суд виробив такі положення:

- «1) правило вичерпання внутрішніх правових засобів слід застосовувати в контексті всієї системи захисту прав людини, встановленої державою-учасницею, з певною гнучкістю і без зайвого формалізму;
- 2) засоби правового захисту повинні бути достатньо надійними й ефективними не тільки в теорії, але і на практиці; заявник не зобов'язаний вдаватися до засобів, які неадекватні, неефективні або не гарантують розгляд скарги і в цьому сенсі «не мають перспективи на успіх»;
- 3) заявник, який скористався засобом захисту, здатним виправити положення, яке викликало передбачуване порушення, безпосередньо, а не тільки опосередковано,

не зобов'язаний вдаватися до інших доступних йому засобів захисту, ефективність яких сумнівна;

- 4) необхідно враховувати не тільки саму наявність правових засобів у правовій системі конкретної держави-учасниці, але і загальний правовий і політичний контекст, у якому вони повинні діяти, рівно як і становище, у якому знаходяться заявники. Правило вичерпання всіх внутрішніх засобів правового захисту непридатне, якщо абсолютно очевидно, що існує адміністративна практика постійних порушень, несумісна з положеннями Європейської Конвенції, і держава проявляє терпимість відносно подібних порушень, унаслідок чого розгляд в національних судах даремні;
- 5) обов'язок доведення в Суді реального функціонування, доступності та ефективності правового засобу в той період, коли в особи виникли підстави захистити своє право на національному рівні, лежить на державі-відповідачеві. Проте потім обов'язок доведення переходить на заявника: він повинен довести, що ті засоби, про які говорить держава-відповідач, були використані або вони через певні обставини даної конкретної справи були неадекватними і неефективними, і звернення до них не мало перспективи на успіх» [61].

У пілотному рішенні «Каверзін проти України», яке отримало статус остаточного 15 серпня 2012 р., Європейським судом із прав людини було зазначено, що «вичерпання підлягають лише ті засоби юридичного захисту, які у відповідний час є ефективними й доступними як теоретично, так і практично. Зокрема, такі засоби юридичного захисту мають бути спроможні забезпечити виправлення ситуації, щодо якої було подано скарги заявника, а також достатні шанси на успіх» [62].

В справі «Цезар та інші проти України» Європейський суд з прав людини нагадав, що «право доступу до судів не є абсолютним, але може бути обмеженим; це дозволено імплікацією,

оскільки право на доступ за своїм характером вимагає державного регулювання, яке може змінюватися у часі та на місці відповідно до потреб та ресурсів спільноти та окремих осіб. Встановлюючи таке регулювання, Договірні держави користуються певною свободою розсуду. Хоча остаточне рішення щодо дотримання вимог Конвенції покладено на Суд, функція Суду не покликана частково замінити оцінку національними органами влади будь-якої іншої оцінки того, що може бути кращою політикою у цій сфері. Тим не менше, обмеження, що застосовуються, не повинні обмежувати доступ до інформації особи таким чином або в такій мірі, щоб зменшити саму суть права. Крім того, обмеження несумісне з пунктом 1 статті 6, якщо воно не досягне законної мети, і якщо не існує розумного відношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти ...Суд визнає, що державні органи влади іноді можуть зазнати певних труднощів у забезпеченні належного функціонування судової системи в деяких регіонах з огляду на постійні військові дії в цих регіонах. Тим не менше, на думку Суду, очікується, що органи державної влади вживатимуть відповідних заходів для вирішення проблеми, наприклад, шляхом спеціального дозволу на подання позовів до суду в іншому регіоні держави ...Суд зазначає, що у даній ситуації держава внесла зміни до законодавства, внаслідок чого спочатку суди у сусідніх регіонах були уповноважені розглядати справи, які в інших випадках розглядалися судами на території, яка не контролюється Урядом, і останні були переведені до відповідних судів на територію, контрольовану Урядом. Зокрема, у вересні 2014 року — за два чи чотири місяці до подання справ до Суду — суди, розташовані на території, контрольованій Урядом, вже мали підсудність щодо адміністративних справ заявників...Суд зазначає, що немає ніяких доказів, які б підтверджували твердження заявника, що їх особиста ситуація перешкоджала їм пересуватися на територію, на якій розміщувалися відповідні суди, для подання позовних заяв або уповноваження представника для

цього. Фактично, з документів, наданих сторонами, випливає, що чотири заявника мали змогу пересуватися на територію, контрольовану Урядом після переміщення судів. Це, зокрема, стосується і першого заявника, яка, незважаючи на проблеми зі своїм здоров'ям ..., могла зареєструватися у Департаменті праці та соціального забезпечення Червоноармійського району Донецької області...» [63].

Крім того, Європейський суд з прав людини нагадав, що «у нещодавній справі „Хлебик проти України“, згаданій вище, він припустив, що державні органи влади України вжили всі необхідні їм заходи для організації судової системи таким чином, щоб забезпечити права, передбачені статтею 6, ефективно у конкретній ситуації постійного конфлікту та дійшли висновку, що вони зробили все, що в їхніх силах за цих обставин, для вирішення ситуації заявника ... Аналогічно, у цій справі Суд вважає, що національні органи влади зробили належним чином очікувані від них кроки для забезпечення належного функціонування судової системи, що робить її доступною для мешканців територій, які наразі не контролюються Урядом ... За відсутності будь-яких доказів того, що особиста ситуація заявників не дозволила їм скористатися цією системою, Суд доходить висновку, що за обставин цієї справи нездатність заявників подавати свої позови до суду у своєму місті проживання не погіршує саму суть їхнього права на доступ до суду. Обмеження цього права було обумовлено об'єктивним фактом військових дій у районах, які Уряд не контролює ..., і, зважаючи на об'єктивні перепони, з якими стикалися українські органи влади, очевидно, не було непропорційним. Таким чином, не було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції» [63].

Ще однією умовою прийнятності індивідуальних заяв є її подання заявником впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні. Продовження чотирьохмісячного строку можливо лише через форс-мажорні ситуації або особливі ситуації, як, наприклад, перешкоджання

направленню скарги діями влади (рішення Суду у справі «Василь Іващенко проти України» від 26 липня 2012 р.) [64].

У ст. 34 Конвенції вказані обставини, за яких індивідуальна заява буде визнана неприйнятною. Перш за все — анонімність заяви. Проте, заявник може просити Суд з тих або інших причин (як показує практика переважно суто особистого чи морально-етичного характеру) не розкривати його ім'я в ході судового розгляду і в тексті рішення (рішення Європейського суду з прав людини в справі «Z та інші проти Сполученого Королівства» від 10 травня 2001 р. [65], «К. і Т. проти Фінляндії» від 12 липня 2001 р. [66] тощо).

Визнається неприйнятною і індивідуальна заява, яка за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі. Суд може оголосити неприйнятною і будь-яку індивідуальну скаргу, яку він визнає несумісною з нормами Конвенції і протоколів до неї. За цим загальним положенням стоїть декілька важливих, не названих своїми іменами умов прийнятності: 1) невідповідність скарги предметній компетенції Суду (*ratione materiae*) (наприклад, справа «Віктор Черепков проти Російської Федерації» від 25 січня 2000 р. [67]); 2) невідповідність критерію особи (*ratione personae*) (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Атаман проти Туреччини» від 27 квітня 2006 р. [68]); 3) умова, пов'язана з фактором часу (*ratione temporis*) (наприклад, питання прийнятності заяви «Л. Тумілович проти Російської Федерації» 22 червня 1999 р. [69]); 4) умова, пов'язана з територіальною юрисдикцією (*ratione loci*) (наприклад, рішення, що стосується прийнятності заяви «Ліашку та інші проти Молдавії та Російської Федерації» від 8 липня 2004 р. [70]).

Заява визнається неприйнятною, і якщо вона очевидно необґрунтована (рішення у справі «Хан проти Сполученого Королівства» від 1 травня 2000 р. [71]). Індивідуальна заява підлягає

відхиленню Європейським судом з прав людини як неприйнятною і в тому разі, якщо заявник зловживає правом скарги.

Як вже зазначалося вище, за роки свого існування контрольна система Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зазнала змін. Це зумовлює необхідність комплексного наукового дослідження нової умови прийнятності, що була запроваджена Протоколом № 14 до Конвенції, а також обставин, що вводять у дію застереження пп. «b» п. 3 ст. 35 Конвенції, та умов прийнятності другої індивідуальної заяви в контексті триваючого порушення конвенційного права після ухвалення Європейським судом з прав людини рішення, в якому Судом встановлено порушення гарантованого Конвенцією права людини чи основоположної свободи, яке тривало впродовж певного періоду часу.

В пп. «b» п. 3 ст. 35 Конвенції згідно зі змінами, внесеними Протоколом № 14 від 13 травня 2004 р., йдеться, що «Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі ст. 34, якщо він вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією й протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином» [6]. Л. Дешко підкреслює, що «запровадження цієї нової умови прийнятності індивідуальної заяви Європейським судом з прав людини стало результатом компромісу між конституціоналістами та індивідуалістами. Згідно з позицією конституціоналістів, на боці яких була не лише більшість суддів Суду, а й більшість членів Комітету Міністрів Ради Європи, Суду необхідно було надати особливі повноваження щодо відхилення справ, які не піднімали важливих питань за Конвенцією. Ця ідея виникла з принципу «*de minimis non curat praetor*», який стосовно Європейського суду з прав людини повинен означати, що Суд із міркувань доцільності може не розглядати справи, які не дуже значимі з позиції захисту прав людини. Конституціо-

налістам протистояли прихильники так званого індивідуального правосуддя, або «індивідуалісти», які заперечували проти введення нових бар'єрів для подачі скарг до Суду фізичними чи юридичними особами, підкреслюючи, що в основі судового захисту лежить доступність Європейського суду з прав людини для приватних осіб» [33; 72].

Н. Севостьянова зазначає, що категорія «суттєва шкода» не набула конкретизації шляхом Судового тлумачення та може розглядатися як обмежувачий фактор для ефективної реалізації права особи на звернення з індивідуальною заявою до Європейського суду з прав людини [73].

Л. Дешко наголошує, що «практика Європейського суду з прав людини свідчить, що основним елементом критерію прийнятності є питання про те, чи було завдано заявнику порушенням його права чи основоположної свободи «суттєвої шкоди». Критерій «суттєвої шкоди» заснований на ідеї, що порушення права незалежно від того, наскільки істотним було таке порушення з правової позиції, має досягти мінімального ступеня тяжкості, щоб бути розглянутим міжнародним судом. ...Якщо йдеться про незначну фінансову шкоду, Суд зробив висновок про відсутність «суттєвої шкоди» в таких справах, де відповідні суми були меншими або не перевищували 500 євро: провадження, де оскаржувана сума дорівнювала 90 євро («Іонеску проти Румунії»); справа, у якій мова йшла про несплату органами держави-відповідача суми, що була менше 1 євро («Корольов проти Росії»); справа, у якій органами влади не було сплачено заявникові суму, що становить приблизно 12 євро («Васильченко проти Росії»); невідшкодування 125 євро («Стефанеску проти Румунії»); несплата державою заявникові 12 євро («Федотов проти Молдови»); несплата державою заявникові 107 євро плюс 121 євро за видатки, тобто всього 228 євро («Буров проти Молдови»); справа, у якій Суд визначив, що сума матеріальної шкоди складає 504 євро («Кіусі проти Греції»); справа, у якій початкове звернення заявника про повернення йому адвока-

том 99 євро було долучене до сплати йому суми, еквівалентної 1 515 євро, за тривалість провадження по суті («Гавелка проти Чеської Республіки»); виконання рішення, за яким надавалася сума в розмірі 34 євро («Шефер проти Росії»). У рішенні «Гавелка проти Чеської Республіки» Суд узяв до уваги той факт, що хоча сума в 1 515 євро, власне кажучи, не являла адекватного й достатнього відшкодування за судовою практикою Суду, вона не настільки відрізнялася від наданого справедливого відшкодування, щоб заявник міг зазнати серйозної шкоди. ...І навпаки, якщо Суд вважає, що заявник зазнав суттєвої фінансової шкоди, він може відмовитись від цього критерію» [74].

Також вчена наголошує, що «...жодним рішенням ЄСПЛ не встановлено фіксований розмір фінансової шкоди, спричиненої заявникові, яка визнавалася б Судом суттєвою. Відповідно, оцінка фінансової шкоди, якої зазнав заявник, проводиться як оцінка в сукупності матеріальної шкоди з огляду на конкретний фінансовий стан особи та економічну ситуацію в країні чи регіоні, де заявник проживає, і моральної шкоди з огляду на значущість впливу, який вона мала на заявника» [3, с. 147].

Заявники при поданні індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини самостійно оцінюють розмір завданої їм фінансової шкоди. При цьому вони виходять з власних припущень щодо відповідної суми. Європейський же суд з прав людини неодноразово зазначав, що оцінка фінансової шкоди, якої зазнав заявник, не має проводитись абстрактно, а має оцінюватися з врахуванням всіх обставин справи.

Зокрема, в рішенні в справі «East/West Alliance Limited» проти України» заявник — ірландське підприємство «East/West Alliance Ltd», визначало завдану йому шкоду як суттєву, оцінюючи її у 165915960 доларів США завданої матеріальної шкоди і 10000 доларів США завданої моральної шкоди. До матеріальної шкоди заявник включав: відшкодування, еквівалентне теперішній ринковій вартості чотирнадцяти літаків, подібних до тих, яких воно було позбавлено; втрачений прибуток; вище-

зазначений прибуток від договору лізингу на банківський рахунок із середнім річним відсотком 3,8%; витрати, понесені за договором від 4 червня 2003 року про охорону шести літаків Ан-28.

Європейський суд з прав людини звернув увагу на ту обставину, що «...іноді точний підрахунок суми шкоди, якої зазнав заявник, може бути неможливим у зв'язку із невизначеним по своїй природі характером шкоди, що витікає з порушення. Можуть існувати інші перешкоди. Наприклад, неможливо точно підрахувати вартість майна, яке більше не існує» [75]. Суду також відомо про труднощі при підрахунку втраченої вигоди за обставин, коли такі прибутки можуть коливатися внаслідок різноманітних непередбачуваних чинників [76; 77]. Це особливо стосується випадків господарської діяльності підприємства, при здійсненні якої припускаються ризики та певний ступінь невизначеності щодо використання та прибутковості майна [78].

Що стосується моральної шкоди комерційних підприємств, Суд її розраховує на засадах справедливості, оскільки її точний підрахунок є неможливим. Так, в рішенні у справі «Агрокомплекс проти України» Європейський Суд з прав людини наголошує, що комерційному підприємству здійснити точний розрахунок моральної шкоди в принципі неможливо (§ 79). Тому Суд здійснює оцінку на засадах справедливості. Якщо один або кілька видів збитків неможливо точно вирахувати або різницю між матеріальною та моральною шкодою важко встановити, Суд може вирішити зробити загальну оцінку [79; 80].

Другий критерій оцінки суттєвої шкоди — суспільний інтерес і характер права, про порушення якого стверджується заявником. Вченими-конституціоналістами зазначається, що «...щодо питання оцінки суспільного інтересу під час визначення значущості шкоди практикою Суду на сьогодні вироблено принцип, згідно з яким скарги на порушення основних абсолютних прав, таких як, наприклад, право на життя або заборона тортур, завжди будуть піднімати об'єктивно важливі питання та не

можуть бути визнані неприйнятними за критерієм *de minimis*. При цьому часто уряди країн зазначають, що Європейський суд з прав людини, оцінюючи прийнятність індивідуальної заяви за критерієм *de minimis*, має враховувати заходи держави зі зменшення або усунення наслідків порушення прав заявника та/або основоположних свобод (рішення Європейського суду з прав людини в справі «Гагліано Джорджі проти Італії», «Іесо проти Італії» тощо)» [79; 80].

В рішенні у справі «ТОВ «Полімерконтейнер» проти України» [81] компанія-заявник скаржилася, зокрема, на триваючу практику митного органу визначати неправильний код товарів, імпортованих Компанією-заявником, який тягне за собою більш високе мито та суперечить позиції численних остаточних судових рішень, винесених на користь компанії-заявника. Суд запропонував Уряду надати зауваження щодо прийнятності та суті скарги компанії-заявника відповідно до статті 1 Протоколу № 1 щодо безперервного нехтування митним органом судових рішень, винесених на користь компанії-заявника, стосовно визначення неправильного коду на його імпортовані товари. Суд не погодився з посиланням Уряду на те, що дана скарга є явно необґрунтованою у розумінні ч. 3 ст. 35 Конвенції. Він також зазначив, що ця скарга не є непринятною з будь-яких інших підстав [80].

Третім критерієм оцінки суттєвої шкоди є суб'єктивне ставлення з боку заявника до питання порушення його права та/або основоположної свободи та питань, які є об'єктивно значущими для нього в тій чи іншій справі. Якщо предмет скарги становить принципово важливе питання для заявника, то Європейський суд з прав людини визнає справу прийнятною (рішення європейського суду з прав людини в справах «Гюран проти Румунії» [82], «Діасенко проти Румунії» [83], «Берладір та інші проти Росії» [84] та ін.).

В справі «Редакція газети «Правое дело» та Пітекель проти України» 2011 р. предмет скарги становило принципово важли-

ве питання для першого заявника — встановлення порушення статті 10 Конвенції та зазначення загальних заходів, які мають бути вжиті в Україні для приведення її законодавства та судової практики у відповідність з «європейськими стандартами свободи вираження поглядів» стосовно використання «соціально значущої інформації з Інтернету, достовірність якої є сумнівною» та другого заявника щодо якого Суд зазначив, що він зазнав певних страждань і тривоги внаслідок порушення його права на свободу вираження поглядів і оголосив справу прийнятною [80].

Також критерієм оцінки суттєвої шкоди є серйозність наслідків стверджуваного порушення для здійснення права та/або можливі наслідки такого порушення для особистої ситуації заявника (наприклад, рішення Європейського суду з прав людини в справі «Лучанінова проти України» [85]).

У справі «Газета «Україна-центр» проти України» 2010 р. [86] підприємство-заявник оцінювало завдану йому фінансову шкоду у 9675,57 євро. Ця сума складалась із суми, сплаченої позивачу в справі про дискредитацію з урахуванням понесених ним витрат на оплату виконавчого збору та інфляційних витрат. Воно також вимагало 20 000 євро відшкодування моральної шкоди, стверджуючи, що присуджена національним судом сума відшкодування спричинила фінансові труднощі, що призвели до звільнення журналістів, підвищення вартості видання та зменшення його тиражу. Суд оголосив справу прийнятною [80].

Таким чином, в розвиток концепції загальних критеріїв оцінки суттєвої шкоди, якої зазнав заявник, якими є: фінансова шкода; суспільний інтерес і характер права, про порушення якого стверджується заявником; суб'єктивне ставлення з боку заявника до питання порушення його права та/або основоположної свободи та питань, які є об'єктивно значущими для нього в тій чи іншій справі; серйозність наслідків стверджуваного порушення для здійснення права та/або можливі наслідки та-

кого порушення для особистої ситуації заявника [87], пропонуємо такий розвиток цієї концепції.

Фінансову шкоду, яку зазнав заявник — суб'єкт господарювання, який має право на звернення до Європейського суду з прав людини, та яку зазнав заявник — громадське об'єднання, складають у сукупності матеріальна шкода з огляду на конкретний фінансовий стан заявника та економічну ситуацію в країні чи регіоні, де він здійснює підприємницьку діяльність, та моральна шкода з огляду на значущість впливу, який вона мала на заявника.

Матеріальна шкода, завдана суб'єкту господарювання, включає: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо); неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який заявник мав право розраховувати. Матеріальна шкода, завдана громадському об'єднанню включає: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна; додаткові витрати.

Моральна шкода суб'єкта господарювання та громадського об'єднання розраховується на засадах справедливості з врахуванням таких обставин: завдана шкода репутації; невизначеність при прийнятті рішень (невизначеність в плануванні діяльності); проблеми в керуванні; тривога та незручності, завдані керівництву суб'єкта господарювання та громадського об'єднання.

Ці критерії оцінки наявності або відсутності суттєвої шкоди, якої зазнав заявник потребують свого закріплення в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та процесуальних кодексах України.

Як вже зазначалося, пп. «b» п. 3 ст. 35 Конвенції містить застереження. Актуальним та практично назрілим є виявлення за наявності яких питань, порушених в індивідуальній заяві, Європейський суд з прав людини, навіть припускаючи, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, не може оголосити таку заяву

неприйнятною. «Не менш важливим є встановити за наявності яких питань загального характеру щодо дотримання норм Конвенції, порушених в індивідуальній заяві, повага до прав людини вимагає оголошення Європейським судом з прав людини прийнятною такою індивідуальною заяву, навіть якщо є припущення, що заявник не зазнав суттєвої шкоди», слушно наголошує Л. Дешко [88].

Згідно зі змінами, внесеними до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Протоколом № 14 від 13 травня 2004 р. та Протоколом № 15 від 24 червня 2013 р., Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі ст. 34, якщо він вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією й протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті (пп. «b» п. 3 ст. 35 Конвенції). В рішенні у справі «Корольов проти Росії» Європейський суд з прав людини навіть припускаючи, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, зазначає, посилаючись на доповідь Комісії у справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» від 14 грудня 1976 р. [89], що подальший розгляд справи є необхідним, якщо вона стосується питань загального характеру, що впливають на дотримання Конвенції.

Аналіз цих рішень, а також рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фінгер проти Болгарії» від 10 травня 2011 р. [90] дозволив Л. Дешко дійти висновку, що «така обставина, як повага до прав людини, передбачених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколах до неї, навіть якщо є припущення, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, вимагає оголошення Судом прийнятною такою індивідуальною заяву оскільки в ній були порушені питання загального характеру щодо дотримання норм Конвенції: 1) необхідність уточнити зобов'язання держав згідно з Конвенцією; 2) примусити державу-відповідача вирішити структурну проблему, яка зачіпає інтереси інших осіб, що знаходяться у такому ж становищі, що й заявник ...навіть припускаючи, що заявник не зазнав

суттєвої шкоди, Європейський суд з прав людини оголошує прийнятною індивідуальну заяву оскільки в справі: 1) порушено питання, що становлять громадський інтерес; 2) порушено питання про невідповідність національної судової практики вимогам Конвенції; 3) порушено питання про наявність структурної проблеми, яка зачіпає інтереси інших осіб, що знаходяться у такому ж становищі, що й заявник, та яку держава-відповідач має вирішити» [91].

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

Суб'єктами конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою є:

- 1) особи;
- 2) неурядові організації;
- 3) групи осіб.

Встановлено, що суб'єктами, наділеними правом на звернення до Європейського суду з прав людини, є релігійні організації зі статусом юридичної особи, а також релігійні групи без статусу юридичної особи. Релігійна група (громада віруючих) може наділяти фізичну особу, в тому числі голову цієї групи, повноваженнями представляти їх групу в Європейському суді з прав людини.

Суб'єкти, які мають право звернення до Європейського суду з прав людини класифіковано за такими критеріями на такі види:

- 1) суб'єкт-носії права на звернення до Європейського суду з прав людини: особа; група осіб; близькі родичі особи;
- 2) за фактом вчинення державою порушення права людини чи основоположної свободи, що гарантована Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод: особи, порушення суб'єктивного права чи свободи яких відбулось; особи, суб'єктивне юридичне право чи свободу яких не порушено, але існує загроза їх порушення;
- 3) за юрисдикцією країни-учасниці Конвенції, під якою перебуває заявник: заявники-резиденти, заявники — не резиденти.

Встановлено коло суб'єктів, які не мають права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою, при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень:

- 1) орган державної влади;
- 2) орган місцевого самоврядування;
- 3) посадова чи службова особа органу державної влади чи місцевого самоврядування;
- 4) інший суб'єкт.

В законодавстві України є термінологічні розбіжності між термінами «неурядова організація» та щодо визначення кола юридичних осіб, які можуть бути віднесені до «неурядових організацій» і «юридичних осіб» в розумінні Європейського суду з прав людини, і які мають право на звернення до Європейського суду з прав людини. Додатково аргументовано необхідність вдосконалення законодавства України з метою розмежування юридичних осіб публічного і приватного права.

1.4. Співвідношення конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з іншими правами і свободами людини і громадянина

Питаннях місця конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні є одним з найбільш дискусійних в юридичній науці.

На думку вітчизняної вченої І.Сенюти «права людини на рівні правового статусу неможливо розглядати як окремі правові можливості, що мають відокремлене значення, оскільки вони проявляють своє нормативне значення як єдиний комплекс правових можливостей, що визначають статус людини і громадянина у державі. Саме єдність прав і свобод, їх взаємо-

зв'язок, взаємозалежність, взаємодоповнення, комплексний характер забезпечення і визначають правове положення людини у державі» [92, с. 147].

Будучи однастайними в цій точці зору, вітчизняні вчені підкреслюють зв'язок окремих суб'єктивних юридичних прав з правом кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини.

А. Хальота зазначає, що «...від реалізації права звертатися за захистом своїх прав до міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій (ч. 4 ст. 55) яке виступає самостійним, повноцінним, важливим елементом системи основних прав і свобод людини та громадянина, та зазначених прав залежить фактичне здійснення всіх інших прав і свобод [93, с. 12]. Тобто, право на звернення до такої міжнародної судової установи як Європейський суд з прав людини є гарантією здійснення інших суб'єктивних юридичних прав [94, с. 15].

Г. Котляревська проводить розмежування між правом на звернення до державних органів та до міжнародних судових установ. Вчена відносить їх до такої групи, як права людини на участь у правовому процесі: «...це право є загальним правом людини, його слід віднести до групи «прав людини на участь у правовому процесі», до якої також належать права, вказані в статті 55 Конституції України. До цієї ж групи прав можна віднести й гарантоване кожній людині право «знати свої права і обов'язки» (стаття 57 Конституції України), яке також не захищає один якийсь особливий інтерес, а забезпечує реалізацію в правовому процесі всіх інших конституційних прав, а також право «на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав», яке забезпечує юридичну можливість кожній людині здійснювати в правовому процесі всі інші її суб'єктивні права, що закріплено у статті 59 Конституції» [95]. Вчена Ж. Пустовіт дотримується точки зору, що «...право звертатися за захистом своїх прав до міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, право на судовий захист, право

на безкоштовну правову допомогу та ін. є найбільш важливими процесуальними гарантіями» [96, с. 8]. Таким чином, вчені відносять право на звернення до Європейського суду з прав людини суто до процесуальних гарантій інших суб'єктивних юридичних прав.

Також, Ж. Пустовіт зазначає, що «абзац 3 статті 55 Конституції України закріплює за кожним право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна», стверджує, що «система міжнародних органів та організацій, що діють з метою забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини або їх відновлення в разі порушень, утворюють механізм міжнародного захисту прав людини» [96, с. 10]. Е. Регушевський переконує, що «ефективність міжнародно-правового захисту прав та свобод людини і громадянина залежить від створення правових умов з боку національного права. Створена міжнародна система захисту прав і свобод людини, складниками якої є міжнародні нормативно-правові акти у сфері гарантування прав людини з її контрольним механізмом та спеціальними органами, динамічно змінювалася відповідно до розвитку міжнародного співтовариства і витримала випробування часом, довівши досить високу її ефективність... За останні роки вплив Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини на національне право держав-членів надзвичайно зріс. І хоча система захисту прав людини, що передбачена Конвенцією, за своєю природою субсидіарна, Страсбурзький суд з прав людини слід розглядати як останню інстанцію у справах, що були розглянуті в національних судах» [97].

Таким чином, право на звернення до Європейського суду з прав людини вчений розглядає як один з елементів права на справедливий суд. Водночас, не можна погодитись з точкою зору вченого, що Європейський суд з прав людини доповнює

національні судові органи. Навпроти. Європейський суд з прав людини не є «четвертою» інстанцією.

На переконання вченого Ю. Фролова «...гарантування економічних прав і свобод людини і громадянина забезпечується системою міжнародних урядових та міжнародних неурядових організацій, до компетенції яких входить захист прав і свобод людини і громадянина шляхом застосування міжнародно-правових гарантій [98, с. 14]. Таким чином, вчений право на звернення до міжнародних судових установ, в тому числі — до Європейського суду з прав людини, розглядає як правогарантію, але відносить його до системи міжнародних урядових та міжнародних неурядових організацій.

Л. Дешко не погоджується з такою точкою зору, зазначаючи, що «міжнародна система не включає міжнародні неурядові організації. Неурядові правозахисні організації, а також державні органи та міждержавні організації включає система захисту прав людини і основних свобод. Гарантії ж прав людини і основних свобод є системою засобів та способів, що виступають у якості зобов'язання саме держави і які покликані забезпечувати реалізацію, охорону, захист прав людини і основних свобод» [3].

А. Зимовець аргументує точку зору, відповідно до якої «... положення ст. 55, яка закріплює право кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, є спеціальною гарантією разом з іншими положеннями статей Конституції України (ст. 55 — ст. 64) [99, с. 11]. Таким чином, право на звернення до Європейського суду з прав людини розглядається у сукупності з положеннями Конституції України як спеціальна гарантія прав людини.

І. Шумак дотримується точки зору, відповідно до якої існують «права-гарантії (принципи-гарантії) захист прав людини; міжнародний правовий захист прав людини. ... разом з такими принципами-гарантіями як відшкодування державою шкоди,

завданої особі; відкритість інформації щодо прав і обов'язків особи; недопустимість зворотної дії закону; правова допомога; невиконання злочинного наказу; єдина юридична відповідальність; презумпція невинуватості; захист від самозвинувачення вони є складовими елементами принципу гарантованості громадянських прав і свобод людини» [100]. Отже, право на звернення до Європейського суду з прав людини є правом гарантією (принципом-гарантією).

Т. Заворотченко наголошує, що «...всі конституційно-правові гарантії прав і свобод особи знаходяться в тісному нерозривному зв'язку, є взаємозалежними і взаємопов'язаними: процесуальні гарантії є формою втілення в реальність матеріальних гарантій; функціонування організаційно-правових гарантій спирається на матеріальні і процесуальні та цілком від них залежать; внутрішньодержавні матеріальні й процесуальні гарантії базуються на загальноновизнаних міжнародно-правових гарантіях» [101, с. 7–8]. Таким чином, право на звернення до Європейського суду з прав людини вчена відносить до міжнародно-правових гарантій.

О. Михайлюк розглядає право на звернення до Європейського суду з прав людини як елемент правової системи конституційних гарантій прав та свобод людини [102, с. 4]. В. Машишко розглядає право на звернення до Європейського суду з прав людини як одну з основних організаційно-правових гарантій дотримання та захисту права людини [103, с. 12].

І. Дір зазначає, що «...захист прав людини у широкому розумінні є не тільки діяльністю по відновленню порушених громадянських прав людини в Україні (правовідновлювальний аспект), але й також і діяльністю, спрямованою на забезпечення належної реалізації (правозабезпечувальний аспект) та запобігання порушенню громадянських прав людини (превентивний аспект). ... захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи є невід'ємною складовою єдиної цілісної системи захисту прав людини» [104]. Таким чином, право на звернен-

ня до Європейського суду з прав людини є одним з елементів єдиної цілісної системи захисту прав людини.

Л. Дешко зазначає, що «...Конституція України від 28 червня 1996 р. гарантує всім право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін (ст. 40). Згідно ст. 50 Конституції права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Таким чином, Конституція України закріплює в якості самостійних суб'єктивних конституційних прав право кожного на звернення до органів державної влади, органи місцевого самоврядування, а так само право на захист прав і свобод судом. При цьому право кожного на звернення до міждержавних органів із захисту прав і свобод людини є одним із структурних елементів права кожного на захист його прав і свобод судом» [3, с. 149]. Отже, право на звернення до міжнародної судової установи, в тому числі до Європейського суду з прав людини, є структурним елементом кожного суб'єктивного юридичного права.

Вчені-конституціоналісти звертають увагу і на такі конституції зарубіжних країн. Так, «...у статті 33 Конституції Російської Федерації від 12 грудня 1993 р. говориться: «Громадяни Російської Федерації мають право звертатися особисто, а також направляти індивідуальні та колективні звернення до державних органів та органів місцевого самоврядування» [105]. Згідно зі статтею 46 Конституції «кожному гарантується судовий

захист його прав і свобод. Рішення та дії (або бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і посадових осіб можуть бути оскаржені в суді. Кожен має право відповідно до міжнародних договорів Російської Федерації звертатися до міждержавних органів із захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту. Отже, Конституція Російської Федерації закріплює в якості самостійних суб'єктивних конституційних прав право кожного на звернення до державних органів та органів місцевого самоврядування, а так само право на судовий захист прав і свобод. При цьому право кожного на звернення до міждержавних органів із захисту прав і свобод людини є одним із структурних елементів права кожного судовий захист. Лише Конституція України та Конституція Російської Федерації закріплюють як самостійне суб'єктивне конституційне право право кожного після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися до міжнародних судових установ відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих державою. Конституції країн-учасниць ЄС не закріплюють право на звернення до міжнародних судових установ як самостійне суб'єктивне конституційне право» [3].

Натомість, у Конституціях Литви, Латвії та Естонії виявляємо таку особливість викладення норм права щодо права на звернення до Європейського суду з прав людини у приписах, розташованих в статтях цього джерела права: способом викладення цих норм права залежно від повноти є бланкетний. В статтях Конституцій зазначених держав викладено припис, в якому є відсилання не до якоїсь статті Конституції, а до ратифікованих міжнародних документів.

Вище проведений аналіз дає підстави стверджувати, що право на звернення до Європейського суду з прав людини є структурним елементом самостійного суб'єктивного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій та гарантією здійснення інших суб'єктив-

них юридичних прав. Право на звернення до Європейського суду з прав людини за значенням для людини є основним, за змістом потреб людини — громадянським, за суб'єктивним складом це право є індивідуальним.

ВИСНОВКИ ДО ГЛАВИ 1

1. Встановлено правову природу та сформульовано авторське визначення об'єктивного права кожного звертатися до Європейського суду з прав людини. Це офіційно виражені та визнані у суспільстві держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод правила поведінки учасників конституційно-правових відносин, що виникають при застосуванні контрольного механізму Конвенції, і охороняються державою, згідно з якими поведінка учасників цих відносин оцінюється як правомірна або неправомірна.

Суб'єктивне право кожного звертатися до Європейського суду з прав людини — це юридично забезпечена можливість будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією зі сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушення прав, викладених у ній або протоколах до неї, після використання всіх національних засобів юридичного захисту, згідно із загально визнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні, звернення до Європейського суду з прав людини та дружнього врегулювання спору на будь-якій стадії провадження в Суді на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.

2. Виявлено такі ознаки конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини:

- 1) наявність норми об'єктивного права, яка закріплює можливість подавати індивідуальні заяви в письмовій

формі шляхом заповнення формуляру заяви до Європейського суду з прав людини;

- 2) здатність бути суб'єктом звернення;
- 3) здатність бути носієм права на захист якщо порушення суб'єктивного права чи свободи відбулось, або якщо суб'єктивне юридичне право чи свободу не порушено, але існує загроза їх порушення;
- 4) об'єкт захисту — права людини і основоположні свободи, які закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та/або протоколах до неї;
- 5) гарантії розгляду індивідуальної заяви;
- 6) забезпечення дружнього врегулювання спору на будь-якій стадії провадження в Європейському суді з прав людини на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї;
- 7) гарантії отримання вмотивованого рішення Європейського суду з прав людини та виконання його державою.

3. Виділено такі елементи змісту конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини:

- 1) кожного уповноваженого суб'єкта — будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушення прав, викладених у ній або протоколах до неї, звертатися з індивідуальними заявами до Європейського суду з прав людини;
- 2) отримувати від зобов'язаного суб'єкта — Європейського суду з прав людини — повідомлення, сповіщення та виклики;
- 3) вимагати застосування тимчасових заходів, які слід вжити в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі;
- 4) вимагати обмеження доступу громадськості до доку-

- мента чи будь-якої його частини, що надійшли до канцелярії Європейського суду з прав людини у зв'язку із заявою, а також закриття доступу громадськості до всіх документів;
- 5) бути представленим в Європейському суді з прав людини в якості заявника;
 - 6) брати участь у письмовому змагальному процесі;
 - 7) вимагати об'єднання та одночасний розгляд індивідуальних заяв;
 - 8) вимагати поновлення заяви в реєстрі справ Європейського суду з прав людини;
 - 9) вимагати передання справи до Великої палати Європейського суду з прав людини;
 - 10) не розкривати свою особу перед громадськістю;
 - 11) подавати письмові зауважень по суті;
 - 12) вимагати відкритих слухань у справі або забезпечення за критості слухання;
 - 13) дружнього врегулювання спору;
 - 14) отримати вмотивоване рішення Європейського суду з прав людини;
 - 15) вимагати виконання рішення Європейського суду з прав людини;
 - 16) вимагати тлумачення рішення Європейського суду з прав людини;
 - 17) вимагати перегляду рішення Європейського суду з прав людини в разі виявлення факту, який за своїм характером міг би мати вирішальне значення і який у той час, коли проголошувалося судове рішення, був невідомий Європейському суду з прав людини і підставно не міг бути відомий стороні;
 - 18) вимагати виправлення помилок в ухвалах і рішеннях Європейського суду з прав людини;
 - 19) вимагати застосування заходів міжнародного впливу до держави-відповідача.

4. Встановлено, що у змісті конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою саме можливості активних дій уповноваженої сторони праввідносин належить провідна роль. Така правова активність суб'єкта звернення є необхідною умовою задоволення ним як носієм суб'єктивного права своєї потреби в захисті прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конвенцією.

5. Встановлено коло суб'єктів, які не мають права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою, при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень:

- 1) орган державної влади;
- 2) орган місцевого самоврядування;
- 3) посадова чи службова особа органу державної влади чи місцевого самоврядування;
- 4) інший суб'єкт.

Суб'єктами конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою є:

- 1) особи;
- 2) неурядові організації;
- 3) групи осіб.

До кола суб'єктів, наділених правом на звернення до Європейського суду з прав людини, входять і релігійні організації зі статусом юридичної особи, і релігійні групи без статусу юридичної особи.

Релігійна група (громада віруючих) може наділяти фізичну особу, в тому числі голову цієї групи, повноваженнями представляти їх групу в Європейському суді з прав людини.

Акцентовано увагу на тому факті, що в законодавстві України є термінологічні розбіжності між термінами «неурядова організація» та щодо визначення кола юридичних осіб, які можуть бути віднесені до «неурядових організацій» і «юридичних осіб» в розумінні Європейського суду з прав людини, і які мають

право на звернення до нього. Додатково аргументовано необхідність вдосконалення законодавства України з метою розмежування юридичних осіб публічного і приватного права.

Удосконалено класифікацію суб'єктів конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою за такими критеріями на такі види:

- 1) суб'єкт-носії права на звернення до Європейського суду з прав людини: особа; група осіб; близькі родичі особи;
- 2) за фактом порушення права людини чи основоположної свободи, що гарантована Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод: особи, порушення суб'єктивного права чи свободи яких відбулось; особи, суб'єктивне юридичне право чи свободу яких не порушено, але існує загроза їх порушення;
- 3) за юрисдикцією країни-учасниці Конвенції, під якою перебуває заявник: заявники-резиденти, заявники — не резиденти.

6. Доведено гіпотезу, що конституційна скарга не є національним засобом юридичного захисту, який підлягає вичерпанню при зверненні до Європейського суду з прав людини.

7. Встановлено, що право на звернення до Європейського суду з прав людини є структурним елементом самостійного суб'єктивного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій та гарантією здійснення інших суб'єктивних юридичних прав.

8. Удосконалено перелік критеріїв встановлення наявності або відсутності суттєвої шкоди, якої зазнав заявник — фізична особа, громадське об'єднання, суб'єкт господарювання, як умови прийнятності індивідуальної заяви Європейським судом з прав людини.

ГЛАВА 2

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Поняття та елементи механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини

Загальновідомо, що на сучасному етапі одним із важливих показників досягнутого суспільством рівня демократичності, цивілізованості виступає не стільки стан проголошення прав і свобод, а саме ступінь їх забезпеченості, що проявляється у дієвості механізму їх забезпечення [106, с. 112]. Як вже зазначалося, відповідно до ст. 3 Конституції України саме утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави. Більше того, щодо такого структурного елементу суб'єктивного юридичного права на звернення до Європейського суду з прав людини як право на виконання рішення Європейського суду з прав людини, створення ефективного механізму реалізації цього права є головним обов'язком держави. Це обумовлено і тим, що право на звернення до Європейського суду з прав людини і його структурний елемент — право на виконання рішення Європейського суду з прав людини — є гарантією здійснення інших суб'єктивних юридичних прав і свобод людини і громадянина.

Як наголошує голова департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини Генерального директорату

з прав людини та верховенства права Ради Європи Жене́в'єв Майєр «...виконання рішень є досить специфічним аспектом імплементації Конвенції. Після того, як судом у рішенні чітко викладено висновок про порушення, національна влада має конкретне і безумовне зобов'язання щодо виправлення порушень під контролем інших держав в Комітеті Міністрів Ради Європи. Стаття 46 (2) Конвенції є вираженням цієї колективної відповідальності за дотримання прав і свобод, гарантованих Конвенцією. У зв'язку з цим є актуальними, як видається, такі два основні аспекти. По-перше, припинення порушення Конвенції, що має триваючий характер. По-друге, *restitutio in integrum* — дотримуватися зобов'язань усунути наслідки порушень для заявника і відновити *status quo ante* (той, що існував до моменту вчинення порушення)» [107].

Водночас, М. Марченко слушно зазначає, що «...в юридичній літературі слово «механізм» використовується для словесного позначення різних загальнотеоретичних категорій у наступних словосполученнях: “механізм правового регулювання”, “механізм правотворчості”, “механізм формування правомірної поведінки”, “загальний механізм дії права» [108, с. 277]. Л. Тіунова наголошує, що «...будь-який механізм виступає високоорганізованою системою. Система — це єдність елементів, що перебувають у певних зв'язках і відносинах між собою, характеризують сутність об'єкта, складають ціле і відносно незалежне зовні явище» [109, с. 12–13.]. «Система має свою власну структуру. Структура — це визначені складові компоненти (елементи) об'єкта», — зазначає С. Алексєєв [110, с. 18].

Під забезпеченням конституційних прав і свобод науковець М. Вітрук розуміє профілактику порушень, а вчений І. Ростовщиков, аналізуючи проблему забезпечення і захисту прав особи органами внутрішніх справ, не проводить чіткого розмежування цих понять [111, с. 16]. Інші вчені — І. Амелчаков та С. Прудникова — термін “забезпечення” визначають як систему спеціальних заходів юридичного, політичного, економічного,

соціального й іншого характеру, що спонукають суб'єктів права до точного і неупередженого виконання правових приписів, встановлених державою [109, с. 17].

А. Олійник та В. Заєць до забезпечення прав громадян відносять «...умови, що сприяють реалізації прав; охорону прав від порушень з боку будь-кого; процес їх реалізації та захист прав від уже здійсненого реального порушення; відновлення порушених прав на всіх стадіях правореалізуючого процесу» [112, с. 20–21].

О. Скакун визначає забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина як «...механізм, що являє собою систему засобів і чинників, які забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини; його завданням визначає охорону, захист та відновлення порушених прав, формування загальної і правової культури населення» [113, с. 190]. Його складовими елементами на думку вченої є механізм реалізації, механізм охорони, механізм захисту [111, с. 190]. Вчені А. Колодій та А. Олійник наголошують на таких юридичних складових механізмі реалізації прав і обов'язків людини і громадянина як правові норми та нормативно-правові акти, індивідуально-правові документи, юридичні факти, правові відносини, суб'єктивні права, свободи та обов'язки, форми та методи організації здійснення прав і обов'язків [114, с. 238].

В. Боняк зазначає, що «...з Конституції України (ст. 92) випливає, що права, свободи, обов'язки, їх гарантії регулюються конституційними та іншими нормами законів. А підзаконні нормативно-правові акти можуть лише встановлювати механізм реалізації окремих прав, свобод та обов'язків. Відомо, що залежно від характеру диспозиції правової норми розрізняють такі, що уповноважують, забороняють або зобов'язують» [106, с. 116]. Вчена виосновує, що «...механізм реалізації конституційного права людини і громадянина ... характеризується: а) уповноважуючими, зобов'язуючими та забороняючими правовими нормами, провідна роль серед яких належить саме уповнова-

жуючим, що надають особі можливість реалізувати право ..., не порушуючи при цьому прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб; б) конституційним визначенням (ст. 92), що права, свободи людини і громадянина, включно і досліджуване нами право, зокрема, визначаються виключно законами України; в) деталізацією окремих положень у підзаконних нормативно-правових актах, які встановлюють механізм реалізації конституційного права людини і громадянина ... та його гарантії в межах Конституції та законів України. Для юридичного механізму реалізації ... права важливе значення мають юридичні факти (конкретні життєві обставини, які передбачені нормами права, що обумовлюють виникнення, зміну та припинення правових відносин). ...Як зазначають А. Колодій та А. Олійник, вони формулюються у гіпотезі правової норми і залежно від вольового критерію поділяються на дії та події... Неправомірні дії щодо конституційного права людини і громадянина ...— це життєві обставини, що суперечать чинним нормам права ... Вони є підставою для захисту та відновлення порушеного права. ...Наступним елементом юридичного механізму реалізації конституційного права людини і громадянина ... є правові відносини. Виникають вони на підставі норм права, їх учасники є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. У досліджуваному механізмі правовідносини характеризуються специфічними суб'єктами, об'єктами, змістом» [106, с. 118–119].

Ми одностайні з В. Боняк в думці, що «...правовими формами забезпечення конституційного права людини і громадянина ... слід визначити правотворчу, правоустановчу, правозастосовну, правоохоронну, контрольно-наглядову, право- інтерпретаційну. Важливу роль у функціонуванні механізму реалізації ...права відіграють методи діяльності — способи, засоби та прийоми, що застосовуються Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України та органами виконавчої влади, Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, системою правоохоронних та контрольно-наглядових органів

у межах їх компетенції для забезпечення реалізації людиною і громадянином досліджуваного права. ...Важливе місце в системі елементів, що складають механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина ..., займають гарантії його забезпечення» [106, с. 123–124].

Л. Дешко надає таке визначення «поняття конституційно-правового механізму забезпечення права звертатися до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій: це система організаційно-правових і правових засобів впливу, за допомогою яких створюються можливості для реалізації права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, а в разі порушення чи загрози порушення здійснюється його охорона та захист. Основні напрями дії цього механізму втілюються в формах забезпечення цього конституційного права, якими є такі: забезпечення реалізації права звертатися за захистом свої прав і свобод до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, забезпечення охорони та забезпечення захисту цього права» [3, 273]. Вчена виділяє такі «особливості правових відносин у механізмі конституційно-правового забезпечення права на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: 1) сферою цих відносин є захист прав і свобод людини й громадянина; 2) складний комплексний характер законодавства, яке здійснює їх правове регулювання (норми законодавства України, норми міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства, рішення Європейського суду з прав людини, що містять тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод); 3) об'єктом цих правовідносин є особисті майнові та немайнові блага; 4) особливий склад учасників (держава, міжнародні судові установи, органи міжнародних організацій, треті особи, суб'єкт звернення); 5) рівноправне правове становище учасників цих правових відносин; 6) застосування примусу для дотримання норм права» [3, с. 316].

Щодо визначення поняття гарантій права кожного зверта-

тися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи до міжнародних організацій, членом або учасником яких є держава, то Л. Дешко визначає їх таким чином: «за змістом — як системи засобів та способів, створення яких є зобов'язанням держави, і які покликані забезпечити фактичну реалізацію, охорону та захист права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій; за формою — як передбачених національним законодавством та міжнародними договорами, які є частиною національного законодавства, а також рішеннями міжнародних судових установ, які тлумачать норми таких міжнародних договорів, нормативно-правових та організаційно-правових способів реалізації права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій; за суттю — як умов, які держава зобов'язана створити для реалізації права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. ...Вони являють собою сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих факторів різних сфер життя суспільства на певному етапі розвитку держави та суспільства, в основі взаємодії яких лежить цілеспрямована діяльність зі створення умов для реальної можливості здійснення права кожного звертатися до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій» [3, с. 402].

Крім того, ми одностайні з Л. Дешко в думці, що потребує удосконалення «наявна в науці конституційного права концепція щодо розуміння організаційно-правових гарантій прав людини і громадянина, а саме: класифікаційний критерій для поділу на групи — можливість здійснення будь-якого виду державного примусу в процесі юрисдикційної діяльності; органи державної виконавчої служби, приватні виконавці є елементами системи організаційно-правових гарантій прав людини і громадянина; за класифікаційним критерієм — забезпечення прав людини і основних свобод є основною функцією органу-гаранта чи однією з інших функцій — обґрунтовано, що націо-

нальні установи, які займаються заохоченням і захистом прав людини, належать до групи органів — гарантів спеціальної компетенції, створених спеціально для забезпечення гарантій прав людини і основних свобод» [3, с. 403]. Науковцем слушно «запропоновано в групі органів — гарантів спеціальної компетенції, які створені спеціально для забезпечення гарантій прав людини та основоположних свобод, виокремлювати підгрупу національних установ, які займаються заохоченням і захистом прав людини (комісії з прав людини, уповноважені (омбудсмени) з прав людини, антидискримінаційні омбудсмени (комісії), інститути (центри) з прав людини, консультативні комісії з прав людини, комплексні інститути з прав людини). Організаційно-правові гарантії прав людини і громадянина класифіковано за критерієм можливості застосування будь-якого виду державного примусу в процесі вирішення правового спору на такі групи: 1) органи-гаранти, які здійснюють державно-юридичний захист прав людини і основних свобод; 2) органи-гаранти, які здійснюють державно-юридичну охорону прав людини і основних свобод» [3, с. 403].

Відповідно до п. 2 ст. 46 Конвенції міжнародний нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини, які отримали статус остаточного, здійснює Комітет Міністрів Ради Європи. Здійснюючи такий нагляд, Комітет Міністрів Ради Європи виступає не як статутний орган Ради Європи, а як конвенційний інститут. Його повноваження саме як конвенційного інституту закріплює Конвенція. Ці повноваження не закріплено за ним Статутом Ради Європи. При цьому ніщо в Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету Міністрів, наданим йому Статутом Ради Європи (ст. 52 Конвенції). Застосування параграфу 2 ст. 46 Конвенції здійснюється відповідно до Правил, прийнятих Комітетом Міністрів Ради Європи 10 січня 2001 р. на 736-му засіданні Заступників Міністрів [115].

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»

виконання рішення Європейського суду з прав людини полягає у виплаті Стягувачеві відшкодування та вжитті додаткових заходів індивідуального характеру; вжитті заходів загального характеру.

Відповідно до ст. 7 цього Закону протягом десяти днів від дня отримання повідомлення Суду про набуття Рішенням статусу остаточного Орган представництва:

- 1) надсилає стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів;
- 2) надсилає до державної виконавчої служби оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення Суду у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції, оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення Суду щодо справедливої сатисфакції у справі проти України, оригінальний текст і переклад рішення Суду щодо дружнього врегулювання у справі проти України, оригінальний текст і переклад рішення Суду про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України. Автентичність перекладу засвідчується Органом представництва [116].

Державна виконавча служба упродовж десяти днів з дня надходження вище зазначених документів, відкриває виконавче провадження. Неподання Стягувачем заяви про виплату відшкодування не є перешкодою для виконання рішення Суду.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» виплата Стягувачеві відшкодування має бути здійснена у тримісячний строк з моменту набуття Рішенням статусу остаточного або у строк, передбачений у Рішенні. У разі порушення вище зазначеного строку на суму відшкодування нараховується пеня відповідно до Рішення [115].

Слід зауважити, що «протягом одного місяця від дня відкриття виконавчого провадження за Рішенням Органу представництва надсилає до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, постанову про відкриття виконавчого провадження та документи, зазначені у п. 6 ст. 7 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, протягом десяти днів від дня надходження зазначених вище документів здійснює списання на вказаний стягувачем банківський рахунок, а в разі його відсутності — на депозитний рахунок державної виконавчої служби коштів з відповідної бюджетної програми Державного бюджету України» [115].

Для державної виконавчої служби підставою для закінчення виконавчого провадження є «підтвердження списання відшкодування, отримане від центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, та підтвердження виконання всіх вимог, зазначених у:

- 1) резолютивній частині остаточного рішення Суду у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції;
- 2) резолютивній частині остаточного рішення Суду щодо справедливої сатисфакції у справі проти України;
- 3) у рішенні Суду щодо дружнього врегулювання у справі проти України;
- 4) у рішенні Суду про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України» [115].

Державна виконавча служба «протягом трьох днів надсилає Органу представництва постанову про закінчення виконавчого провадження та підтвердження списання коштів. Сума відшкодування перераховується на депозитний рахунок державної виконавчої служби якщо:

- 1) встановити місцеперебування (місцезнаходження) стягувача — фізичної особи неможливо;
- 2) у разі смерті стягувача — фізичної особи;
- 3) у разі реорганізації або ліквідації стягувача — юридичної особи» [115].

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» «сума відшкодування, яка знаходиться на депозитному рахунку державної виконавчої служби, перераховується:

- 1) на рахунок стягувача після подання ним відповідної заяви;
- 2) на рахунки спадкоємців стягувача — фізичної особи після подання ними належним чином оформлених документів, які надають їм право на отримання спадщини;
- 3) на рахунок правонаступника реорганізованого стягувача — юридичної особи після подання ним належним чином оформлених документів, які підтверджують його правонаступництво;
- 4) на рахунки засновників (учасників, акціонерів) ліквідованого Стягувача — юридичної особи після подання ними рішень суду, які підтверджують їхній статус засновників (учасників, акціонерів) ліквідованого стягувача — юридичної особи на момент ліквідації та визначають частку відшкодування, що належить до виплати кожному із засновників (учасників, акціонерів)» [115].

Протягом трьох днів з моменту перерахування на депозитний рахунок державної виконавчої служби суми відшкодування державна виконавча служба повідомляє про це стягувача. Інформацію про наявність на депозитному рахунку державної виконавчої служби суми відшкодування та про повідомлення про це стягувача державна виконавча служба надсилає Органу представництва [115].

Позивачем у справах про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодуван-

ня, виступає Орган представництва, який зобов'язаний звернутися до суду з відповідним позовом [115].

Стаття 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначає додаткові заходи індивідуального характеру, які вживаються з метою забезпечення відновлення порушених прав стягувача.

Додатковими заходами індивідуального характеру є:

- «1) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції;
- 2) інші заходи, передбачені у Рішенні.

Відновлення попереднього юридичного стану стягувача здійснюється, зокрема, шляхом:

- 1) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі;
- 2) повторного розгляду справи адміністративним органом» [115].

У щорічному звіті про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини йдеться, що «у 2018 році на виконання рішень Європейського суду з державного бюджету було сплачено 32 646 827,39 грн. З метою вжиття додаткових заходів індивідуального характеру всім заявникам було повідомлено про право забезпечення відновлення порушених прав шляхом відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який здійснюється, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі або повторного розгляду справи адміністративним органом» [9]. Крім цього, у справах, в яких було констатовано порушення матеріального та процесуального аспектів статей 2 і 3 Конвенції, Генеральну прокуратуру України було повідомлено про необхідність проведення ефективного розслідування [9].

Як вже зазначалося вище контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні

Європейського суду з прав людини, що здійснюються під наглядом Комітету міністрів Ради Європи, покладається на Орган представництва.

Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини І. Ліщина в щорічному звіті про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році щодо звітування Комітету міністрів Ради Європи з питань виконання Україною рішень Європейського суду у 2018 році зазначає, що «...Уповноважений здійснив підготовку та взяв участь у 1310-му 1318-му, 1324-му та 1331-му чергових засіданнях КМ РЄ. Під час засідань КМ РЄ було повідомлено про заходи індивідуального та загального характеру, вжиті на виконання рішень Європейського суду у групах справ: «Жовнер/Юрій Миколайович Іванов проти України» та у справі «Бурмич та інші проти України» (порушення статті 6 (право на справедливий суд), статті 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту) та статті 1 Першого протоколу до Конвенції (захист права власності); «Невмержицький та інші проти України» (порушення статей 3 (заборона катування), 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) та 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту)); «Ігнатов проти України» (порушення статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність) та статті 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту)); «Олександр Волков/Салов проти України» (порушення статей 6 (право на справедливий суд) та 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя); «Хайло та інші проти України» (порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції (право на життя); «Гонгадзе проти України» (порушення статей 2 (право на життя) та 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту)); «Каверзін/Афанасьєв проти України», «Карabet та інші проти України» та «Белюсов проти України» (порушення статей 3 (заборона катування) та 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту), а також у справі «Кебе та інші проти України» (порушення статті 13 (право на ефективний засіб юри-

дичного захисту) у поєднанні зі статтею 3 Конвенції (заборона катування). Слід відзначити, що під час 1318-го засідання делегати КМ РЄ вирішили припинити здійснення нагляду у трьох справах групи «Салов проти України», справи якої стосуються констатованої Європейським судом системної проблеми функціонування судової влади в Україні, зокрема судової дисципліни, і знаходилися під посиленням наглядом КМ РЄ» [9].

Також Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини І. Ліщина наголосив, що «... з часу набуття чинності для України Конвенції, тобто з 11.09.1997, до кінця 2017 року (20 років) КМ РЄ було припинено нагляд за виконанням 209 рішень Європейського суду у справах проти України. За результатами розгляду інформації, наданої Урядом України за 2018 рік резолюціями КМ РЄ припинено нагляд за виконанням 301 рішення Європейського суду» [9].

Комітет Міністрів Ради Європи в своїй Рекомендації N R(2000)2 державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 19 січня 2000 р. зазначає, що «практика здійснення нагляду за виконанням рішень Суду показала, що повторний розгляд справи або відновлення провадження виявилися за певних обставин найбільш ефективними — якщо не єдиними — засобами досягнення *restitutio in integrum*» [117]. Комітет Міністрів Ради Європи закликав Договірні Сторони, зокрема, до перегляду своїх національних правових систем з метою забезпечення адекватних можливостей повторного розгляду справи, включаючи поновлення провадження, у випадках, коли Суд визнав порушення Конвенції, особливо:

«1) коли потерпіла сторона і далі зазнає значних негативних наслідків рішення, ухваленого на національному рівні, — наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту і які не можна виправити інакше ніж через повторний розгляд або поновлення провадження;

2) коли рішення Суду спонукає до висновку, що а) оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті, або б) в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні» [116].

Законом України про «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2012 р. [118] внесено зміни до таких нормативно-правових актів: 1) ст. 236 Кодексу адміністративного судочинства України від 7 грудня 1984 р. [119]; 2) ст. 354 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. [120]; 3) ст. 11115 Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 р. [121]; 4) ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. [122]. Відповідно до цих змін здійснено закріплення права особи, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, на звернення про перегляд судових рішень. Цей перегляд судових рішень здійснюється Верховним Судом України. Підставою для подання заяви про перегляд судових рішень в ці нормативно-правових актах закріплено таку: встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом [117].

Зазвичай перегляд не є автоматичним та обумовлюється критеріями прийнятності, такими як «...строк подання скарги, процесуальний статус заявника та обґрунтованість скарги (це стосується, наприклад, Албанії, колишньої Югославської Республіки Македонія, Грузії, Чорногорії і Туреччини). Деякі положення внутрішнього законодавства передбачають дотримання інших вимог — наприклад, продовження існування тяжких наслідків порушення (Румунія) або що відшкодування не виправило порушення (Словаччина), або що відшкодування заявникові не може бути здійснено жодними іншими засобами (Есто-

нія) (п. 26 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бочан проти України» (№ 2) від 5 лютого 2015 р.» [123]).

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» «з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням Суду, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді, вживаються заходи загального характеру» [115].

Згідно з вище названим законом «заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в рішенні Суду системної проблеми та її першопричини, зокрема:

1) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;

2) внесення змін до адміністративної практики;

3) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;

4) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;

5) інші заходи, які визначаються — за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи — державою-відповідачем відповідно до рішення Суду з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень» [115].

12 травня 2004 р. Комітетом Міністрів Ради Європи було прийнято резолюцію «Щодо рішень, які розкривають системну проблему, що лежить в основі порушень» [124], в якій йдеться про започаткування застосування процедур пілотного рішен-

ня. Так, Суду було запропоновано «вказувати у своїх рішеннях про порушення Конвенції на те, що, на його думку, становить системну проблему, яка лежить в основі порушення, та на першопричину цієї проблеми (зокрема, у тому випадку, коли вона може спричинити зростання кількості звернень) з метою надання допомоги державам у пошуку належного розв'язання цієї проблеми, а Комітету Міністрів — у нагляді за виконанням рішень». З метою забезпечення ефективного виконання рішень, постановлених Судом у таких справах, Суд може застосувати процедуру «пілотного» рішення, яка дає йому змогу чітко вказати в такому рішенні на існування структурних проблем, які лежать в основі порушень, а також на конкретні засоби чи заходи, за допомогою яких держава-відповідач має виправити ситуацію» [123].

Наразі Європейським судом з прав людини процедура «пілотного» рішення, була застосована в справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р. [125], «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 р. [126], «Балицький проти України» 3 листопада 2011 р. [127], «Каверзін проти України» від 15 травня 2012 р. [128], «Василь Іващенко проти України» від 26 липня 2012 р. [129], «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 р. [130], «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р. [131], «Бурмич проти України».

У 2018 році значна увага продовжувала приділятися питанню вирішення проблеми тривалого існування в Україні структурної проблеми системного характеру тривалого невиконання рішень національних судів, констатованої у пілотному рішенні Європейського суду у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» та рішенні Великої Палати Європейського суду у справі «Бурмич та інші проти України» [9]. Зокрема, 27 березня 2018 р. Міністерством юстиції України спільно з підкомітетом Верховної Ради України з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини Комітету з питань правової політики та правосуддя та проектом Ради Європи «Підтримка

виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» було організовано та проведено круглий стіл на тему: «Виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України»: презентація Концепції вирішення проблемних питань, пов'язаних з виникненням заборгованості держави за рішенням судів» [9]. Під час круглого столу вперше було презентовано напрацювання Концепції вирішення проблемних питань, пов'язаних із виникненням заборгованості держави за рішеннями судів [9].

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щокварталу Орган представництва готує та надсилає до Кабінету Міністрів України подання щодо вжиття заходів загального характеру, яке включає пропозиції щодо вирішення зазначеної в рішенні Суду системної проблеми та усунення її першопричини, зокрема:

- «1) аналіз обставин, що призвели до порушення Конвенції;
- 2) пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства;
- 3) пропозиції щодо внесення змін до адміністративної практики;
- 4) пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів;
- 5) пропозиції щодо забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Європейського суду з прав людини для суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;
- 6) пропозиції щодо здійснення інших заходів загального характеру, спрямованих на усунення недоліків системного характеру, припинення спричиненого цими недо-

ліками порушення Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень;

- 7) перелік центральних органів виконавчої влади, які є відповідальними за вжиття кожного з запропонованих у поданні заходів» [115].

Одночасно з поданням Орган представництва «готує аналітичний огляд для Верховного Суду України, який включає: аналіз обставин, що спричинили порушення Конвенції; пропозиції щодо приведення судової практики у відповідність з вимогами Конвенції. Одночасно з поданням Орган представництва готує та надсилає до Апарату Верховної Ради України пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів» [115].

Згідно положень статті 15 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Прем'єр-міністр України «відповідно до вище зазначеного подання, визначає центральні органи виконавчої влади, які є відповідальними за виконання заходів загального характеру, та невідкладно дає їм відповідні доручення. Центральний орган виконавчої влади, визначений у дорученні Прем'єр-міністра України, у встановлений у дорученні строк: забезпечує в межах своєї компетенції видання відомчих актів на виконання заходів загального характеру та контролює їх виконання, а також вносить до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо прийняття нових, скасування чинних нормативно-правових актів або внесення до них змін. Кабінет Міністрів України видає в межах своєї компетенції акти на виконання заходів загального характеру; вносить у порядку законодавчої ініціативи до Верховної Ради України законопроекти щодо прийняття нових, скасування чинних законів або внесення до них змін. Відповідні акти мають бути видані та відповідний законопроект має бути внесений Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України протягом трьох місяців від дня видання доручення Прем'єр-міністра України» [115].

Л. Дешко слушно звертає увагу на той факт, «що стосується виконання рішень Європейського суду з прав людини в ча-

стині загальних заходів, зокрема змін у національному законодавстві, то це, як правило, зумовлює складність їх виконання. Наслідком цього є значні затримки їх виконання. Наприклад, владі Бельгії знадобилося майже 8 років для внесення змін у законодавство у сфері встановлення батьківства у зв'язку з рішенням Суду в справі «Маркс проти Бельгії» від 13 червня 1979 р. Це рішення вважається одним із найрадикальніших у плані критичної оцінки Європейським судом із прав людини національного законодавства. У його п. 42 вказано: «Суд звертає увагу на те, що до його завдань належить ухвалення рішення лише за деякими аспектами процедури визнання материнства щодо «незаконних» дітей у межах бельгійського законодавства. Він не виключає того, що судові рішення з питання порушення Конвенції за одним із напрямів може зробити бажаною або необхідною реформу законодавства за іншими напрямками, які не є предметом розгляду в цій справі. Державі-відповідачу, і лише їй, належить вжити необхідних із її точки зору заходів для забезпечення логічності й послідовності норм свого національного законодавства» [3, с. 197]. Крім того, вчена звертає увагу і на досвід Бельгії, Швеції та Ірландії.

Так, «...доки тривала реформа сімейного й спадкового права в Бельгії, національні суди, у тому числі й Касаційний суд, керувались у своїй роботі старими нормами законодавства. Це призвело до прийняття через 12 років після рішення в справі «Маркс проти Бельгії» Європейським судом із прав людини рішення в справі «Веймаєр проти Бельгії» від 29 листопада 1991 р. У ньому було визнано продовження порушення Бельгією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прийнято рішення, схоже зі справою «Маркс проти Бельгії» від 13 червня 1979 р. Істотні затримки також мали місце в процесі виконання рішень Європейського суду з прав людини, що набули статусу остаточних, у таких справах: «Спорронг і Лонрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 р.— 6 років; «Норріс проти Ірландії» від 26 жовтня 1988 р.— 4 роки» [3, с. 197–198].

Заступник міністра юстиції — Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини — у щорічному звіті про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році зазначає, що «...у 2018 році проектом Ради Європи «Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» спільно з Уповноваженим було організовано низку консультацій експертів Ради Європи з представниками законодавчої, виконавчої, судової гілок влади та громадськими організаціями щодо оцінки ефективності механізмів забезпечення виконання Україною рішень Європейського суду. Зокрема, 22.06.2018 відбулося експертне обговорення на тему «Виконання рішень зобов'язального характеру як одне з питань, що охоплюється групою справ «Юрій Миколайович Іванов проти України»; 19.07.2018 на тему «Виконання рішень у справах щодо соціального забезпечення як одне з питань, що охоплюється групою справ «Юрій Миколайович Іванов проти України»; 31.08.2018 на тему «Виконання судових рішень, ухвалених проти державних підприємств, як одне з питань, що охоплюється групою справ «Юрій Миколайович Іванов проти України». У ході експертних обговорень було, серед іншого, здійснено обмін думками з приводу ролі кожного з органів державної влади у процесі забезпечення виконання рішень Європейського суду, сформульовано пропозиції щодо можливих шляхів удосконалення національного законодавства з метою забезпечення своєчасного та повного виконання рішень Європейського суду, а також механізмів ефективної координації діяльності усіх зацікавлених органів державної влади, залучених до цього процесу. Також Уповноважений взяв участь у двосторонніх консультаціях з експертами Ради Європи, які були проведені з метою надання Україні підтримки в удосконаленні національної системи виконання рішень Європейського суду у справах, пов'язаних із порушенням статті 6 Конвенції, де першопричиною є недолік функціонування судової системи. За результатами проведених консультацій експертами було підготовлено та представлено

звіт, у якому зазначаються основні виявлені перешкоди на шляху виконання рішень Європейського суду в Україні, наводяться відповідні стандарти Ради Європи та надаються рекомендації щодо усунення згаданих перешкод» [9].

Крім того, Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини в зазначеному звіті зазначає, що «...на основі аналізу пропозицій, ідей та зауважень, висловлених у результаті експертних обговорень різних аспектів проблеми невиконання судових рішень, проектом Ради Європи «Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» було підготовлено низку звітів та аналітичних матеріалів, зокрема, звіт за результатами експертних обговорень «Виконання судових рішень в Україні: проблеми національного законодавства та практики у світлі рішень Європейського суду з прав людини», звіт за результатами експертних дискусій щодо виконання національних судових рішень у контексті рішень Європейського суду «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України» та звіт стосовно візиту до України з метою проведення двосторонніх консультацій щодо вдосконалення виконавчого провадження. Представлені у звітах напрацювання покликані допомогти Україні у вирішенні системної проблеми тривалого невиконання рішень національних судів. Оскільки однією з вимог КМ РЄ є проведення ретельного аналізу першопричин виникнення цієї проблеми, Уповноважений спільно з представниками Ради Європи та Державної казначейської служби України дійшли згоди, що доцільним є проведення аналізу рішень національних судів, які підлягають виконанню за бюджетною програмою КПКВК 3504040 «Заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою». Станом на сьогодні аналіз не завершено» [9].

У разі невиконання або неналежного виконання Рішення винні службові особи, до повноважень яких належить це виконання, несуть адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність, передбачену законами України (ст. 16 Закону

України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») [115].

Л. Дешко звертає слушно увагу на те, що якщо держава не встигає внести відповідні зміни до національного законодавства, Комітет Міністрів самостійно може вивчити характер законодавчих змін, якщо це необхідно, і подовжити термін виконання рішення. Наприклад, на виконання рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», що набуло статусу остаточного 15 січня 2011 р., Міністерством юстиції України було розроблено проект Закону України «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду», який 14 січня 2011 р. подано Урядом на розгляд Верховної Ради України. З огляду на заходи, вжиті державою на виконання рішення «Юрій Миколайович Іванов проти України», за клопотанням Міністерства юстиції України Європейський суд із прав людини продовжив строк виконання пілотного рішення до 15 липня 2011 р., про що повідомив листом від 21 січня 2011 р. [3, с. 198–199].

Після того, як зацікавлена держава здійснила всі необхідні заходи для виконання постанови, Комітет Міністрів має прийняти резолюцію про те, що його функції, відповідно до параграфа 2 ст. 46 Конвенції, виконано.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

Механізм реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини — це підсистема механізму забезпечення цього права, що складається з системи елементів, за допомогою яких, базуючись на принципі верховенства права, створюються умови для ефективної реалізації цього суб'єктивного права в довгостроковій перспективі.

Елементами механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини є такі:

- 1) суб'єкт — держава;
- 2) норми права, функціональним призначенням яких — регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні рішень Європейського суду з прав людини:

виплаті стягувачеві відшкодування та вжитті додаткових заходів індивідуального характеру; вжитті заходів загального характеру;

- 3) правові акти, інтерпретаційно-правові акти, акти застосування норм права;
- 4) юридичні факти, які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин з виконання рішень Європейського суду з прав людини;
- 5) правовий зв'язок між суб'єктами суспільних відносин, які виникають при виконанні рішень Європейського суду з прав людини;
- 6) нормативно-правові та організаційно-правові гарантії виконання рішення Європейського суду з прав людини.

В рішенні «Юрій Миколайович Іванов проти України» Судом було виявлено такі системні поєднані одна з одною проблеми, що мають системний довготривалий характер і спричинили не виконання та довготривале виконання рішень судових установ в Україні:

- 1) брак бюджетних коштів;
- 2) бездіяльність державних виконавців;
- 3) недоліки національного законодавства. Доведено, що не ефективність нормативно-правового та організаційно-правового механізмів виконання рішення Європейського суду з прав людини в подальшому спричинили не виконання Україною цього «пілотного» рішення та застосовану процедури «пілотного» рішення Європейського суду з прав людини в справі «Бурмич проти України».

«Пілотні» рішення Європейського суду з прав людини у справах «Юрій Миколайович Іванов» та «Бурмич проти України» стали чинником, який активізував реформування нормативно-правового та організаційно-правового механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини.

2.2. Нормативно-правовий механізм реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах Ради Європи

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга) [1].

Як зазначив Конституційний Суд України рішенням від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 «держава, виконуючи свій головний обов'язок — утвердження і забезпечення прав і свобод людини — повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією; з цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини» [132].

Статтею 50 Конституції України кожному гарантовано право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Структурним елементом цього суб'єктивного юридичного права є право на виконання рішення міжнародної судової установи [6, с. 3]. Загальновизнано: найбільш ефективним є конвенційний механізм захисту прав людини і основоположних свобод [133]. Щороку на тлі не ефективного національного механізму захисту прав людини і основоположних свобод все більше громадян України звертаються до Європейського суду з прав людини [134]. Водночас, механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини має суттєві недоліки. Наслідком цього є не ефективна реалізація стягувачами їх

суб'єктивного юридичного права на виконання рішення Європейського суду з прав людини. Зазначене вимагає вдосконалення законодавства України, яке регулює суспільні відносини, що виникають при виконанні рішення Європейського суду з прав людини. При розробці проектів законів України необхідним є врахування юридичних позицій Конституційного Суду України.

В юридичній літературі праву кожного на звернення до Європейського суду з прав людини та праву на виконання його рішень як структурному елементу цього суб'єктивного юридичного права присвячено науковій праці М. Баймуратова, Д. Белова, Ю. Бисаги, Л. Дешко, І. Діра, Л. Липачової, В. Серьогіна та ін. Водночас, питання виявлення особливостей підходів та юридичних позицій Конституційного Суду України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини не знайшло в них комплексного висвітлення. Крім того, суттєво змінилось правове регулювання виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Відсутні комплексні наукові дослідження і щодо нормативно-правового механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах Ради Європи.

Вище викладене свідчить про актуальність дослідження питання нормативно-правового механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах Ради Європи.

Виявимо особливості підходів та юридичні позиції Конституційного Суду України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Згідно зі ч. 1 ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. В ч. 2 ст. 55 Конституції України йдеться, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Відповідно до п.

9 ст. 129 Конституції України обов'язковість судового рішення є однією з основних засад судочинства. Згідно з ч. 1 та ч. 2 ст. 129 Конституції України судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку [1].

Таким чином, відповідно до принципу верховенства кожна особа має право не лише звернутись до суду за захистом свого порушеного права, а рішення суду є обов'язковим до виконання. На державу покладається обов'язок забезпечити його виконання. Порядок такого виконання має відповідати принципу верховенства права.

В абзаці 4 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 Суд виходив з того, що „конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі“ [135].

Таким чином, Конституційний Суд України виходить з того, що ефективне забезпечення конституційних прав і свобод є обов'язком держави шляхом створення ефективних організаційно-правових механізмів для їх реалізації. Відсутність ефективних організаційно-правових механізмів для їх реалізації є загрозою для існування та розвитку Українського народу адже конституційні права і свободи стають декларативними.

В абзаці 1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 Конституційний Суд України формулював юридичну позицію, відповідно до якої «держава повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою зако-

нодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини».

Отже, Конституційний Суд України вкотре наголошує в цьому рішенні на зобов'язанні держави забезпечувати конституційні права і свободи, а також на тому, що воно виконується сумлінно шляхом забезпечення ефективного правового регулювання, та наголошує на колі суб'єктів, які мають забезпечити таке ефективне правове регулювання.

Загальновідомо: є міжнародний механізм захисту прав людини, який носить субсидіарний характер [136], і є державний механізм захисту прав людини [137]. Конституційний Суд України в рішенні від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002 [138] зазначив, що судовий захист прав і свобод людини і громадянина є видом державного захисту прав і свобод людини і громадянина, і саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України (абзац 15 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002). В Рішенні від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018 [139] Конституційний Суд України зазначив, що право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя (абзац восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018) [140].

Отже, держава повинна повною мірою забезпечити ефективну реалізацію гарантованого ст. 55 Конституції України права кожного на судовий захист, структурним елементом якого є право на виконання судового рішення — як національного суду, так і міжнародної судової установи, зокрема Європейського суду з прав людини.

В рішенні від 13 грудня 2012 року № 18-рп/2012 Конституційний Суд України виходить з того, що «виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий

захист і охоплює, зокрема, визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави (абзац третій пункту 2 мотивувальної частини Рішення)» [141]. Невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом (перше речення абзацу другого пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 [142]). В абзаці 5 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013 [143] Конституційний Суд України сформулював позицію, відповідно до якої обов'язкове виконання судових рішень — складовою права на справедливий судовий захист.

Відповідно, обов'язковим є і виконання рішення Європейського суду з прав людини адже обов'язкове виконання його рішень — складова права на звернення до Європейського суду з прав людини. Забезпечення державою виконання судового рішення впливає і з міжнародних зобов'язань відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [144]. Це передбачає створення в держав ефективної організаційно-правового та нормативно-правового механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Одним з ключових рішень Конституційного Суду України щодо забезпечення державою виконання судового рішення є рішення від 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019 [145]. Проаналізуємо його.

В рішенні у справі щодо забезпечення державою виконання судового рішення 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019 Конституційний Суд України наголошує, що «забезпечення державою виконання судового рішення як невід'ємної складової права кожного на судовий захист закладено на конституційному рівні у зв'язку із внесенням Законом України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)“ від 2 червня 2016 року змін до Конституції України та доповненням її, зокрема, статтею 1291, частиною другою якої передбачено, що держава

забезпечує виконання судового рішення у визначеному законному порядку» [139].

Відповідно, не можуть бути виключенням і рішення Європейського суду з прав людини, на виконання яких держава вживає заходи загального та індивідуального характеру. Держава зобов'язана виконати рішення Європейського суду з прав людини у визначений законом порядок, дотримуючись принципу верховенства права.

Також в рішенні в справі щодо забезпечення державою виконання судового рішення 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019 Конституційним Судом України сформульовано правову позицію, відповідно до якої «обов'язкове виконання судового рішення є необхідною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист. Також Конституційний Суд України зазначив, що держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення» [139].

Отже, виконання рішення Європейського суду з прав людини є також позитивним обов'язком держави. Держава не може ухилятися від його виконання. Хоча ситуація з виконанням рішень Європейського суду з прав людини Україною свідчить, що держава систематично ухилялась від їх виконання. Як слушно зазначає Л. Дешко «...це становить загрозу ефективності конвенційного механізму» [146].

Крім того, в цьому рішенні Конституційним Судом України визначено коло суб'єктів, для реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів яких обов'язковим є виконання судового рішення: фізичні та юридичні особи, суспільство, держава.

Стягувачами за рішеннями Європейського суду з прав людини є фізичні та юридичні особи, держави, але вигодонабувачами від виконання рішення Європейського суду з прав людини є, безумовно, і ці суб'єкти, і суспільство в цілому.

Також в цьому рішенні Конституційний Суд України сформулював юридичну позицію, відповідно до якої «позитив-

ний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання» [139].

Таким чином, держава зобов'язана створити належні організаційно-правові механізми реалізації права на виконання судового рішення, в тому числі і рішення Європейського суду з прав людини. Критеріями ефективності таких механізмів є: 1) здатність гарантувати здійснення права на виконання судового рішення; 2) обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили; 3) повне та своєчасне виконання судового рішення.

Отже, юридичною позицією Конституційного Суду України є така: «визначення обов'язкового виконання судових рішень складовою права на справедливий судовий захист».

Також Конституційний Суд України бере до уваги практику застосування Європейським судом з прав людини положень Конвенції в аспекті розуміння позитивного обов'язку держави щодо забезпечення виконання судового рішення.

Ще одна юридична позиція Конституційного Суду України полягає тому, що «держава, створюючи належні національні організаційно-правові механізми реалізації права на виконання судового рішення, повинна не лише впроваджувати ефективні системи виконання судових рішень, а й забезпечувати функціонування цих систем у такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа, на користь якої ухвалене обов'язкове судові рішення, у разі, якщо це рішення не виконується, у тому числі державним органом» [139].

Таким чином, держава зобов'язана створити належні національні організаційно-правові механізми реалізації права на виконання судового рішення, в тому числі і рішень міжнародних судових установ, зокрема, Європейського суду з прав людини.

Крім того, держава зобов'язана впровадити ефективні системи виконання судових рішень, в тому числі і рішень Європейського суду з прав людини. Також держава зобов'язана забезпечити доступ кожної особи, на користь якої ухвалено судові рішення, до системи виконання судових рішень.

Конституційний Суд України в рішенні щодо забезпечення державою виконання судового рішення 15 травня 2019 р. № 2-р(П)/2019 сформулював юридичну позицію, відповідно до якої «визначений у законі порядок забезпечення державою виконання судового рішення має відповідати принципам верховенства права та справедливості, гарантувати конституційне право на судовий захист; невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень призводить до обмеження конституційного права на судовий захист та нівелює його сутність» [139].

Отже, щодо порядку забезпечення державою виконання судового рішення та функціонування запровадженої державою системи виконання судових рішень юридична позиція Конституційного Суду України зводиться до такого:

1) в законі має бути визначено порядок забезпечення державою виконання судового рішення. Цей порядок має:

а) відповідати принципам верховенства права та справедливості;

б) гарантувати конституційне право на судовий захист;

2) держава має позитивний обов'язок щодо забезпечення ефективного функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень;

3) невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень призводить до:

а) обмеження конституційного права на судовий захист;

б) нівелює сутність конституційного права на судовий захист.

Також Конституційний Суд України в рішенні, що аналізується, сформулював юридичну позицію щодо реалізації права на виконання судового рішення якщо у стягувача як особи, на користь якої ухвалене судове рішення, немає фінансової можливості сплатити авансовий внесок.

Так, Хліпальська В. В. звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) положення частини другої статті 26 Закону України „Про виконавче провадження“ від 2 червня 2016 року № 1404-VIII зі змінами, якими визначено розміри авансового внеску, який стягувачі мають сплатити при примусовому виконанні рішень, а також передбачено випадки звільнення стягувачів від сплати такого внеску. Автор клопотання вважає, що положеннями частини другої статті 26 Закону встановлено „нерівні умови відкриття виконавчого провадження: сприятливі для державних органів (не сплачують авансового внеску) і обтяжливі для звичайного громадянина (за винятком окремих пільгових категорій осіб)“. Хліпальська В. В. зазначає, що „процес відновлення порушеного права громадянина повинен забезпечуватися державою“, особливо у випадку, „коли боржником, який не виконав судового рішення, є державний орган, а стягувачем, чії права порушено,— малозабезпечена особа“ [139].

Конституційний Суд України, дослідивши матеріали конституційної скарги та проаналізувавши положення частини другої статті 26 Закону, звертає увагу, що «відповідно до цих положень початок примусового виконання органом державної виконавчої служби судового рішення немайнового характеру, боржником за яким є державний орган, пов'язаний з необхідністю сплати стягувачем авансового внеску у розмірі двох мінімальних розмірів заробітної плати, якщо стягувач не звільняється від сплати цього внеску у випадках, визначених Законом. Внаслідок несплати обов'язкового авансового внеску стягувачем примусове виконання судового рішення, ухваленого на

його користь, не розпочнеться, тобто сплата авансового внеску є необхідною умовою початку примусового виконання судового рішення» [139].

Конституційний Суд України сформулював таку юридичну позицію: «в аспекті гарантування на конституційному рівні права кожного на судовий захист та забезпечення державою виконання судового рішення відсутність у стягувача як особи, на користь якої ухвалене судове рішення, фінансової можливості сплатити авансовий внесок не повинна перешкоджати реалізації його права на виконання судового рішення, особливо коли боржником за цим рішенням є державний орган. У чинному правовому регулюванні має бути встановлений такий порядок сплати авансового внеску особою, на користь якої ухвалене судове рішення, який забезпечив би в усіх випадках і за будь-яких умов повне й своєчасне виконання такого рішення та його обов'язковість» [139].

Конституційний Суд України зазначив, що «визначенням положеннями частини другої статті 26 Закону обов'язкової сплати авансового внеску особою, на користь якої ухвалене судове рішення, як необхідної умови початку примусового виконання цього рішення органом державної виконавчої служби, покладено на цю особу фінансовий тягар забезпечувати функціонування впровадженої державою системи виконання судових рішень, що не гарантує доступу для кожної такої особи до вказаної системи, отже, не забезпечує в усіх випадках і за будь-яких умов повного та своєчасного виконання цього рішення, його обов'язковості» [139].

Таким чином, рішення суду має бути виконано повно та своєчасно, воно є обов'язковим. Щодо встановлення державою порядку сплати авансового внеску особою, на користь якої ухвалене судове рішення, юридична позиція Конституційного Суду України зводиться до того, що:

- 1) відсутність фінансової можливості стягувача сплатити авансовий внесок не повинна перешкоджати реалізації

його права на виконання судового рішення, особливо коли боржником за цим рішенням є державний орган;

- 2) порядок сплати авансового внеску має бути встановлений законом;
- 3) держава має встановити такий порядок сплати авансового внеску, який забезпечив би повне й своєчасне виконання такого рішення та його обов'язковість:
 - а) в усіх випадках;
 - б) за будь-яких умов.

Отже, держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення. Вона зобов'язана створити належні організаційно-правові механізми реалізації права на виконання судового рішення, в тому числі і рішення Європейського суду з прав людини. Критеріями ефективності таких механізмів є:

- 1) здатність гарантувати здійснення права на виконання судового рішення;
- 2) обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили;
- 3) повне та своєчасне виконання судового рішення.

Держава зобов'язана впровадити ефективні системи виконання судових рішень, в тому числі і рішень Європейського суду з прав людини. Держава зобов'язана забезпечити доступ кожної особи, на користь якої ухвалено судові рішення, до системи виконання судових рішень.

Щодо порядку забезпечення державою виконання судового рішення та функціонування запровадженої державою системи виконання судових рішень юридична позиція Конституційного Суду України зводиться до такого:

- 1) в законі має бути визначено порядок забезпечення державою виконання судового рішення. Цей порядок має:
 - а) відповідати принципам верховенства права та справедливості;
 - б) гарантувати конституційне право на судовий захист;

- 2) держава має позитивний обов'язок щодо забезпечення ефективного функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень;
- 3) невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень призводить до:
 - а) обмеження конституційного права на судовий захист;
 - б) нівелює сутність конституційного права на судовий захист.

Щодо встановлення державою порядку сплати авансового внеску особою, на користь якої ухвалене судове рішення, юридична позиція Конституційного Суду України зводиться до того, що: 1) відсутність фінансової можливості стягувача сплатити авансовий внесок не повинна перешкоджати реалізації його права на виконання судового рішення, особливо коли боржником за цим рішенням є державний орган; 2) порядок сплати авансового внеску має бути встановлений законом; 3) держава має встановити такий порядок сплати авансового внеску, який забезпечив би повне й своєчасне виконання такого рішення та його обов'язковість: а) в усіх випадках; б) за будь-яких умов.

Тим не менш, упродовж майже двох десятиліть Європейський суд з прав людини розглядає масові спори, що виникають внаслідок різних структурних або системних проблем у Договірних Державах. Ці недоліки у сфері прав людини в Договірних Державах призводять до постійного зростання кількості заяв до Суду та ставлять під загрозу довгострокову ефективність системи захисту прав людини, встановлену Конвенцією. Процедуру пілотного рішення було започатковано у відповідь на збільшення навантаження Суду, спричиненого низкою справ, що виникли внаслідок однієї і тієї ж самої структурної або системної проблеми, та з метою забезпечення довгострокової ефективності конвенційного механізму (§ 190–191 рішення у справі «Броньовський проти Польщі» [147; 148; 149; 150]).

Європейським судом з прав людини в ряді пілотних рішень проти України констатується не ефективність існуючої системи виконання рішень Європейського суду з прав людини (справа «Юрій Миколайович Іванов проти України», «Бурмич проти України»). Більше того, мова йде про системне тривале не виконання пілотних рішень Європейського суду з прав людини, що створює загрозу ефективності конвенційної системи, порушує принцип верховенства права [151].

В юридичній літературі питанням конституційного права кожного на звернення до міжнародних судових установ та виконання їх рішень присвячено праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених. Водночас, питанню законотворчого і правозастосовчого механізму напрацювання виконання рішень Європейського суду з прав людини комплексні дослідження не присвячувались. В контексті судової реформи, що відбувається в Україні, питання виконання рішень Європейського суду з прав людини має практичне стратегічне значення.

Так, у доповіді Комітету міністрів за 2018 рік стосовно України підкреслюється проблема невиконання повною мірою деяких рішень Суду. Наприклад, проблема невиконання національних судових рішень в Україні, піднята у справі “Бурмич проти України” “продовжує загрожувати довірі до реформ, прийнятих для забезпечення ефективної судової системи в країні” [152].

Проблема невиконання або тривалого виконання остаточних рішень національних судів існує в Україні протягом тривалого періоду часу і перебуває під наглядом Комітету Міністрів Ради Європи понад 15 років — з 2004 року [153]. До ухвалення пілотного рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Суд розглянув низку справ щодо невиконання рішень національних судів в Україні. Перше рішення з цього питання було ухвалено у справі «Кайсин та інші проти України» (рішення щодо дружнього врегулювання) від 3 травня 2001 р. [154]). Незважаючи на те, що справу було врегульовано сторонами, а заявники отримали суми, зазначені у декларації про дружнє врегулювання

спору, загальна проблема невиконання залишилась невирішеною, переважно через брак коштів у державних установ, державних підприємств або підконтрольних державі боржників.

Таким чином, першопричина невиконання чи довготривалого виконання рішень судових установ, яка не була вирішена після прийняття першого в 2001 році рішення Європейським судом з прав людини, полягала в браці коштів у державних боржників. Коло таких боржників складалося: державні установи, держані підприємства, підконтрольні державі боржники.

Подальші справи, за якими Європейським судом з прав людини було винесено рішення, щодо невиконання або тривалого виконання рішень національних судів стосувалися виплат заробітної плати та коштів на утримання військовослужбовцям, працівникам гірничодобувних компаній, суддям, вчителям шкіл, боргів муніципальних чи державних лікарень, державних банків, державних підприємств і Кабінету Міністрів України (рішення у справах «Войтенко проти України», заява № 18966/02, від 29 червня 2004 р. [155], «Ромашов проти України», заява № 67534/01, від 27 липня 2004 р. [156], «Зубко та інші проти України», заява № 3955/04 та 3 інших заяви [157], «Беланова проти України», заява № 1093/02, від 29 листопада 2005 р. [158], «Кучеренко проти України», заява № 27347/02, від 15 грудня 2005 р. [159], «Шмалько проти України», заява № 60750/00, від 20 липня 2004 р. [160], та «Полтораченко проти України», заява № 77317/01, від 18 січня 2005 р. [161]). Внаслідок збільшення кількості заяв щодо тривалого невиконання рішень національних судів в Україні Суд вирішив застосувати процедуру пілотного рішення та обрав справу «Юрій Миколайович Іванов проти України» в якості зразка цієї проблеми.

В пілотному рішенні в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року Суд встановив, що було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з невиконанням або тривалим виконанням остаточних судових рішень. Суд зазначив, що затрим-

ки були спричинені поєднанням певних факторів, таких як брак бюджетних коштів, бездіяльність державних виконавців та недоліки національного законодавства, внаслідок чого пан Іванов та інші заявники, які знаходились у подібній ситуації, не мали можливості домогтися виконання судових рішень (§ 83, 84 рішення) [135].

Таким чином, саме в рішенні «Юрій Миколайович Іванов проти України» було виявлено Судом такі комплексні поєднані одна з одною проблеми, що мають системний довготривалий характер і спричинили не виконання та довготривале виконання рішень судових установ:

- 1) брак бюджетних коштів;
- 2) бездіяльність державних виконавців;
- 3) недоліки національного законодавства.

Суд наголосив, що комплекс вище зазначених факторів перебували в межах контролю української влади, і, отже, Україна несе повну відповідальність за таке невиконання (§ 85 рішення). Суд також встановив, що на національному рівні не було засобів юридичного захисту, які б задовольняли вимоги статті 13 Конвенції щодо скарг пана Іванова на невиконання рішення, ухваленого на його користь (§ 66–70 рішення) [135].

Згідно зі ст. 46 Конвенції Суд постановив, що пілотна справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» стосувалася двох повторюваних проблем: 1) тривалого невиконання остаточних рішень національних судів; 2) відсутності на національному рівні ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим. Суд констатував, що ці проблеми лежать в основі порушень Конвенції, встановлених Судом з 2004 року у більш ніж 300 справах щодо України. Справа Іванов продемонструвала, що ці проблеми залишились невіршеними, незважаючи на рішення Суду із чіткими закликами до України вжити належних заходів для вирішення цих питань (§ 73, 74, 83 Рішення) [135].

Водночас, відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прямої вказівки, наданої

Судом у пілотному рішенні у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», в Україні ефективною системи відшкодування шкоди запроваджено не було. Варто наголосити, що саме неефективне виконання пілотного рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» призвело до того, що рішенням Великої Палати Європейського суду від жовтня 2017 року до Комітету було передано як всі справи, що перебували на розгляді, так і аналогічні справи, що надходили [135].

Для Комітету Міністрів Ради Європи очевидним було, що самостійно держава не може виконати ефективно пілотне рішення у вище зазначеній справі. Тому для вирішення системних проблем спільно Комітетом Міністрів Ради Європи та державними органами України в рамках заходів загального характеру, що вимагались пілотним рішенням у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», було передано всі вище зазначені справи. У світлі нагальності ситуації відбулась зустріч на високому рівні за участі представників Міністерства юстиції України, Адміністрації Президента та Парламенту у м. Страсбург 17 листопада 2017 року, з метою обговорення створення *ad hoc* механізму відшкодування шкоди всім заявникам, яких стосується пілотне рішення у справі «Бурмич проти України», який має бути нерозривно пов'язаний із зусиллями, спрямованими на забезпечення довготривалого вирішення першоджерела проблем [135].

Отже, невиконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» засвідчило:

- 1) довготривале не виконання зобов'язання держави щодо запровадження ефективною системи відшкодування шкоди і як наслідок — не виконання державою пілотного рішення;
- 2) самостійно держава не може ефективно виконати пілотне рішення в рамках заходів загального характеру, що вимагає спільних зусиль держави та Комітету Міністрів Ради Європи;

- 3) необхідним є запровадження ad hoc механізмів відшкодування шкоди всім заявникам доки не буде забезпечено довготривале вирішення першоджерела проблем;
- 4) необхідним є забезпечення державою ефективного довготривалого вирішення першоджерела проблем, виявлених Європейським судом з прав людини в пілотних рішеннях.

Щодо заходів загального характеру на виконання рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Уряд України при розгляді справи «Бурмич проти України» стверджував, що «національні органи намагаються впровадити різні реформи системи виконання судових рішень. З метою виконання своїх зобов'язань за пілотним рішенням було вжито такі заходи: а) у 2015 році на розгляд Верховної Ради України було подано два законопроекти — «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» та «Про виконавче провадження». Ці законопроекти ґрунтувались на міжнародних стандартах у відповідній сфері та запроваджували змішану систему виконання рішень національних судів як державними, так і приватними виконавцями. Уряд України переконував, що зазначені законодавчі зміни зменшать завантаженість державних виконавців шляхом зменшення обсягу їхніх завдань та скорочення часу, що витрачається на виконання рішень національних судів. Законопроекти передбачали систему електронної взаємодії органів державної влади з метою прискорення пошуку майна боржника, а також систему контролю за діяльністю виконавців; б) розробка нормативно-правових актів щодо реалізації зазначених законопроектів (підзаконних актів); с) робота над створенням системи навчання та підвищення кваліфікації державних та приватних виконавців у співпраці з експертами Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та національними експертами у відповідній сфері» [162].

Водночас, Комітет Міністрів Ради Європи наголосив, що «якщо цей механізм не буде ретельно розроблено, то він суперечитиме зусиллям органів влади щодо впровадження ефек-

тивного засобу захисту, а також наголосив, що запропонований механізм у жодному разі не може застосовуватись до виплати справедливої сатисфакції, присудженої Судом, яка має здійснюватися виключно згідно з умовами, встановленими Судом» [161]. Ці умови мають ключовий характер.

Отже, першопричиною невиконання чи довготривалого виконання рішень судових установ, яка не була вирішена після прийняття першого в 2001 році рішення Європейським судом з прав людини, полягала в браці коштів у державних боржників. Коло таких боржників складалося: державні установи, державні підприємства, підконтрольні державі боржники. Подальші справи, за якими Європейським судом з прав людини було винесено рішення, щодо невиконання або тривалого виконання рішень національних судів стосувалися виплат заробітної плати та коштів на утримання військовослужбовцям, працівникам гірничодобувних компаній, суддям, вчителям шкіл, боргів муніципальних чи державних лікарень, державних банків, державних підприємств і Кабінету Міністрів України.

Пілотна справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» була обрана Європейським судом з прав людини як зразок двох повторюваних проблем:

1) тривалого невиконання остаточних рішень національних судів;

2) відсутності на національному рівні ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим. В рішенні «Юрій Миколайович Іванов проти України» було виявлено Судом такі системні поєднані одна з одною проблеми, що мають системний довготривалий характер і спричинили не виконання та довготривале виконання рішень судових установ в Україні:

- 1) брак бюджетних коштів;
- 2) бездіяльність державних виконавців;
- 3) недоліки національного законодавства.

Пілотні рішення Європейського суду з прав людини у справах «Юрій Миколайович Іванов» та «Бурмич проти України»

стали чинником, який активізував реформи системи виконання судових рішень в Україні. Встановлено, що ці реформи не забезпечили довготривалого вирішення першоджерела проблем. Вирішення масштабних та комплексних за своєю сутністю проблем виконання судових рішень та наявності ефективного національного засобу юридичного захисту вимагає вжиття послідовних і всеохоплюючих заходів з ґрунтовним доктринальним обґрунтуванням.

Структурним елементом суб'єктивного юридичного права кожного на справедливий суд є право кожного на виконання рішення судової установи [1]. Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Тобто, застосовувати субсидіарний механізм захисту своїх прав в разі якщо національний (державний) механізм захисту є не ефективним [163]. Відповідно, рішення міжнародної судової установи має бути виконане державою.

Водночас, Європейський суд з прав людини виявив щодо України таку проблему, яка поставила під загрозу ефективність конвенційного механізму захисту прав людини: державою не забезпечено ефективного виконання не лише рішень національних судових установ, але й пілотних рішень Європейського суду з прав людини. При цьому, акцентуємо увагу, що «Європейський суд з прав людини застосовує процедуру пілотного рішення, розглядаючи масові спори, що виникають внаслідок різних повторюваних структурних або системних проблем в державі, які призводять до постійного зростання кількості заяв до Суду. Європейський суд з прав людини декілька разів застосовував процедуру пілотного рішення щодо проблеми не виконання Україною рішень національних судів, та застосував в рішенні «Бурмич та інші проти України» цю процедуру і у зв'язку з не виконанням Україною пілотного

рішення в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» [164].

Значення для України та інших країн-учасниць Ради Європи пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» полягає не лише в виявленні та констатації Судом структурних системних проблем щодо виконання в Україні рішень судових установ, яка існує понад 10 років, рекомендації державі усунути першоджерело цих проблем та застосувати заходи загального характеру, які б були ефективні в довгостроковій перспективі. Це рішення стало викликом для держави щодо забезпечення панування в державі принципу верховенства права. Було піднято питання чи може держава самостійно його виконати, що передбачало вжиття заходів загального та індивідуального характеру відповідно до умов Суду, які б були ефективні в довгостроковій перспективі та усували першоджерело не виконання Україною рішень національних судових установ та Європейського суду з прав людини. Тобто, це рішення поставило питання про виконання державою своїх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод: виконання самого пілотного рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» та докорінну реформу системи виконання рішень судових установ в Україні. Також це рішення підняло і більш глибокі питання відданості держави Конвенційним цінностям, імплементації конституційних традицій держав-членів Ради Європи до законодавства України та панування в Україні принципу верховенства права.

Таким чином, дослідження питання виконання Україною пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» є актуальним, теоретично і практично назрілим.

В юридичній літературі вітчизняні та зарубіжні вчені приділяють в своїх дослідженнях увагу питанню виконання державами рішень Європейського суду з прав людини [165; 166;

167; 168; 169]. Водночас, комплексних досліджень щодо заходів загального характеру, які були вжиті Україною для виконання пілотних рішень Європейського суду з прав людини, проведено не було.

Як вже наголошувалося, в пілотному рішенні у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що пілотна справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» стосувалася двох повторюваних проблем: 1) тривалого невиконання остаточних рішень національних судів; 2) відсутності на національному рівні ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді [26]. Заходами загального характеру є «заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема:

а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;

б) внесення змін до адміністративної практики;

в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;

г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;

д) інші заходи, які визначаються — за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи — державою-відповідачем від-

повідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень» [26].

Отже, по-перше, саме на усунення системної проблеми та її першопричини спрямовані заходи загального характеру. По-друге, вжиття заходів загального характеру носить комплексний характер.

На виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Україна вживала такі заходи загального характеру:

- 1) заходи, пов'язані з запровадженням національних засобів юридичного захисту;
- 2) альтернативний механізм виконання судових рішень.

Загальновідомо: засоби юридичного захисту на національному рівні мають бути ефективними адже саме на державу покладається обов'язок з захисту прав людини і основоположних свобод. Захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини є субсидіарним механізмом захисту. Відтак, одним з ключових заходів загального характеру було створення ефективних засобів юридичного захисту на національному рівні. В вище зазначеному пілотному рішенні Європейського суду з прав людини було констатовано неефективність існуючих національних засобів юридичного заходу.

Відтак, після ухвалення пілотного рішення Комітет міністрів Ради Європи головним чином зосередився на питанні:

- 1) створення засобів юридичного захисту на національному рівні;
- 2) оцінка їх реальної ефективності.

Загальним заходом загального характеру, пов'язаним з запровадженням національних засобів юридичного захисту стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» в 2012 р. [170; 163] Цей закон встановив гарантії держави щодо вико-

нання судових рішень та виконавчих документів, визначених Законом України «Про виконавче провадження» та особливості їх виконання. Цим законом було впроваджену нову спеціальну процедуру виконання рішень національних судів, ухвалених проти держави, після набрання ним чинності. Таким чином, дія цього закону розповсюджувалась лише на рішення, ухвалені після набрання цим законом чинності — на «нові рішення». Дія цього закону не розповсюджувалась на рішення, ухвалені до набрання ним чинності, т.з. «старі рішення».

Відтак, запроваджена Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», який набрав чинності 1 січня 2013 р., нова спеціальна процедура виконання рішень національних судів, ухвалених проти держави, існуючу в Україні проблему не виконання рішень національних судових установ та проблему створення ефективних національних засобів юридичного захисту вирішила лише частково адже гарантії держави щодо виконання судових рішень та виконавчих документів, визначених Законом України «Про виконавче провадження», не було розповсюджено на «старі рішення». 19 вересня 2013 р. Верховною Радою України було внесено зміни до цього Закону: сфера його дії була поширена на «старі» судові рішення.

Законом також визначено коло суб'єктів-боржників за рішеннями національного суду, щодо яких держава надає гарантії щодо виконання судових рішень:

- 1) держава;
- 2) державний орган;
- 3) підприємство.

Особливість цих суб'єктів полягає в тому, що чинним законодавством України забороняється реалізація їх майна.

Ця гарантія передбачає, зокрема, що в разі невиконання зобов'язань вище зазначеними боржниками, автоматичне виконання рішень здійснюється за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою. Таким чином, боржник за рішенням національного суду — держава, державний орган, підприєм-

ство, майно яких забороняється до реалізації законодавством, перш за все мають самі виконати рішення. І лише в разі невиконання зобов'язання цими боржниками — виконання рішення здійснюється за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою. При цьому, особливість цієї гарантії полягає в тому, що вона обмежується коштами, передбаченими Законом про бюджет на кожний рік (щодо судових рішень, ухвалених до 1 січня 2013 р.— дати набрання чинності Законом про гарантії («старих» судових рішень) та судових рішень, ухвалених після цієї дати («нових» судових рішень).

Комітет Міністрів Ради Європи констатував, що «такий механізм автоматичного виконання рішень суду суперечить зусиллям органів влади щодо впровадження ефективного засобу захисту в цих справах. Більше того, суттєвий недолік цього механізму полягав в тому, що він не може застосовуватись до виплати справедливої сатисфакції, присудженої Європейським судом з прав людини. Ще один недолік цього механізму полягає в тому, що він не враховує той факт, що є умови, які встановлюються Європейським судом з прав людини, згідно з якими і відбувається виплата справедливої сатисфакції, і ці умови є складовою частиною механізму виконання рішення Європейського суду з прав людини» [169].

Аргументація органів державної влади України в листі від 9 липня 2015 р., що Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» є «одним із способів гарантування виконання рішень національних судів» [169], дозволяє дійти висновку про невиконання державою пілотного рішення в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» оскільки держава мала створити ефективні засоби юридичного захисту на національному рівні, а не «частково ефективні» або «один із засобів, який є частково ефективним». Більше того, держава визнала, що «коштів, передбачених для цієї мети, недостатньо для негайного погашення всієї заборгованості». Неурядова організація «Українська Гельсінська спілка з прав людини» в своє-

му листі від 26 травня 2015 р. [163] до Комітету Міністрів Ради Європи зазначила, що «розмір коштів, передбачених Законом України «Про державний бюджет України на 2015 рік» на погашення заборгованості за Законом про гарантії та на виплату справедливої сатисфакції, присудженої Судом, а саме 150 000 000 грн, становить лише 1% від загальної суми боргу» [163].

Отже, нова спеціальна процедура виконання рішень національних судів, ухвалених проти держави, не вирішила проблему невиконання або тривалого виконання рішень національних судів в Україні та створення ефективного національного юридичного засобу захисту адже механізм автоматичного виконання рішень суду в разі невиконання зобов'язань державою, державним органом, підприємством, майно яких забороняється до реалізації законодавством, за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою, не був ретельно розробленим.

На виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» органами влади України було розроблено і альтернативний механізм виконання судових рішень. «Суть цього механізму полягала у реструктуризації заборгованості (на загальну суму до 7 544 562 370 грн), що виникла станом на 01 січня 2015 р., шляхом видачі казначейських векселів строком обігу до семи років: 1) за невиконаними рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою відповідно до Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень»; 2) за невиконаними рішеннями Європейського суду з прав людини» [163].

Передбачалось, що «лише частину боргу буде сплачено готівкою (до 10%) у межах коштів, передбачених на це Законом «Про Державний бюджет України на 2015 рік». У своєму листі від 26 травня 2015 р. неурядова організація «Українська Гельсінська спілка з прав людини» зазначила, що «у цьому механізмі «є серйозні прогалини». Зокрема, вона зазначила, що передбачувана відсоткова ставка 3% була заниженою та навіть не покривала річний рівень інфляції. Крім того, вона зазначила, що семиріч-

ний строк погашення заборгованості за рахунок видачі векселів був занадто довгим» [163]. Секретар Європейського суду у своєму листі Комітету міністрів від 10 червня 2015 р. зазначив щодо повторюваних справ, що «Україна представляє собою найбільш серйозну проблему із приблизно 9000 заяв, що стосуються однієї і тієї ж проблеми, а саме невиконання рішень національних судів», а також підкреслив, що процедура пілотного рішення «не забезпечила результатів, очікуваних на національному рівні, в результаті чого Європейський суд з прав людини має здійснювати індивідуальний розгляд решти справ» [163].

Отже, через те, що альтернативний механізм не був ретельно розроблений, наслідком його впровадження не стало створення ефективного національного засобу юридичного захисту.

Ми однак з вітчизняними науковцями в думці, що «для досягнення конкретної мети — повного та належного виконання рішення Суду — в національному законодавстві країн-учасниць Ради Європи мають бути передбачені різні засоби. Відновлення провадження, в ході якого було порушено Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, є одним з засобів, що може бути використаний для досягнення вище зазначеної мети. Хоча цей засіб і є ключовим, тим не менш відновлення провадження не є самоціллю» [171]. Л. Дешко слушно наголошує, що «Договірні Сторони вирішують, як найкраще виконувати рішення Суду, невиправдано не порушуючи принципи *res iudicata* або юридичної визначеності у судовому провадженні. Якщо Договірною Стороною передбачено можливість подання на підставі рішення Суду клопотання про відновлення завершеного судового провадження, саме національні органи влади мають визначити порядок розгляду такого клопотання та встановити критерії визначення, чи необхідне у конкретній справі відновлення провадження» [171].

Більше того, «немає універсального підходу, який вимагав би, щоб заявник клопотав про відновлення завершеного провадження у справі після встановлення Судом порушення, як

і немає універсального підходу, який вимагав би умов імплементації певних механізмів відновлення провадження. У цілях ефективності конвенційної системи важливим є забезпечення на національному рівні саме механізмів, що дозволяють переглянути справу на підставі висновку про наявність порушення гарантій ст. 6 Конвенції щодо справедливого суду. Саме ці механізми можна вважати важливою частиною виконання рішень Суду, як це встановлено ст. 46 Конвенції. Наявність саме цих механізмів демонструє відданість Договірної Сторони Конвенції та практиці Суду» [171]. Вчені слушно підкреслюють, що «... позиція Європейського суду з прав людини полягає в тому, що п. 1 статті 6 Конвенції не гарантує право на відновлення провадження та зазвичай не є застосовним до скарг щодо відновлення в екстраординарному порядку провадження у завершених судових справах, якщо тільки природа, обсяги та специфічні риси провадження щодо певної скарги у відповідній правовій системі не є такими, що провадження за такою скаргою охоплюватиметься сферою застосування пункту 1 статті 6 Конвенції та гарантіями щодо справедливого суду, якими він наділяє сторони провадження» [171].

Вище проведений аналіз дозволяє констатувати: на виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» Україна вжила такий вид заходу загального характеру: інші заходи, які визначені — за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи — державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення таких недоліків системного характеру як тривале невиконання остаточних рішень національних судів та відсутності на національному рівні ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень.

Встановлено засоби юридичного захисту на національному рівні, які були створені в Україні, з метою виконання цього рі-

шення: впровадження нової спеціальної процедури виконання рішень національних судів, боржниками за рішеннями яких є держава, державний орган, підприємство, майно яких забороняється до реалізації законодавством; альтернативний механізм виконання судових рішень.

Загальним заходом загального характеру, пов'язаним зі створенням ефективних засобів юридичного захисту на національному рівні, стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень».

Виявлено такі недоліки механізму автоматичного виконання рішень суду в разі невиконання зобов'язань державою, державним органом, підприємством, майно яких забороняється до реалізації законодавством: автоматичне виконання рішень здійснюється за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою, яка обмежується коштами, передбаченими Законом про бюджет на кожний рік; не може застосовуватись до виплати справедливої сатисфакції, присудженої Європейським судом з прав людини; не враховує той факт, що є умови, які встановлюються Європейським судом з прав людини, згідно з якими відбувається виплата справедливої сатисфакції, і ці умови є складовою частиною механізму виконання рішення Європейського суду з прав людини. Акцентовано увагу і на такому недоліку прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», який в подальшому було виправлено, як розповсюдження дії цього закону на рішення, ухвалені після набрання ним чинності.

Встановлено такі недоліки альтернативного механізму виконання судових рішень: занизька відсоткова ставка, яка не покривала річний рівень інфляції; занадто довгий строк погашення заборгованості за рахунок видачі векселів.

Аргументовано, що механізм автоматичного виконання рішень суду в разі невиконання зобов'язань державою, державним органом, підприємством, майно яких забороняється до

реалізації законодавством та альтернативний механізм виконання судових рішень не були ретельно розроблені та суперечили зусиллям органів влади щодо впровадження ефективного засобу захисту в цих справах.

Констатовано, що недотримання принципу верховенства права призводить до структурних системних проблем щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини та не ефективності цього механізму в довгостроковій перспективі.

Акцентовано увагу на позитивному обов'язку держави з забезпечення виконання рішень Європейського суду з прав людини у визначений законом порядок та з дотриманням принципу верховенства права.

Обґрунтована необхідність доповнення пп. а п. 1 ст. 7 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» таким положенням: «та права на перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами — встановлення Європейським судом з прав людини порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом» та викладення підпункту а в такій редакції: «а) надсилає Стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів, та права на перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами — встановлення Європейським судом з прав людини порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом».

П. 3 ст. 10 зазначеного Закону України пропонується викласти в такій редакції «3. Відновлення попереднього юридичного стану Стягувача здійснюється, зокрема, шляхом: а) автоматичного повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) автоматичного повторного розгляду справи адміністративним органом». Зазначена пропозиція розроблена з врахуванням практики Європейського суду з прав

людини в пілотних справа проти України («Юрій Миколайович Іванов проти України», «Бурмич проти України») та досвіду виконання Україною цих рішень.

П. 3 ст. 11 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» пропонується викласти в такій редакції «Орган представництва в рамках здійснення передбаченого частиною другою цієї статті контролю має право отримувати від органів, які є відповідальними за виконання додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у Рішенні, інформацію про хід і наслідки виконання таких заходів, а також зобов'язаний вносити Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру».

Статтю 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо заходів загального характеру пропонується викласти в такій редакції:

- «1. Заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків структурного або системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді.
2. Заходами загального характеру є ефективні заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні структурної або системної проблеми та її першопричини, зокрема:
 - а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
 - б) внесення змін до адміністративної практики;
 - в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;
 - г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів,

працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;

- д) інші заходи, які визначаються — за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи — державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою ефективного довготривалого забезпечення усунення недоліків структурного або системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції.

Аргументована необхідність вилучення словосполучення в пп. Д п. 2 ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» «та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень» оскільки мова йде про заходи загального характеру, а це положення за змістом є заходом індивідуального характеру.

З врахуванням пілотних рішень Європейського суду з прав людини в справах проти України статтю 2 Закону України «Про виконавче провадження» запропоновано доповнити такими засадами виконавчого провадження як «системності, ефективності». Обґрунтовано необхідність вилучення пп. 5 п. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження».

2.3. Організаційно-правовий механізм реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах Ради Європи

Стаття 46 Конвенції зобов'язує Високі Договірні Сторони виконувати остаточні рішення Суду в усіх справах, у яких вони є сторонами, адже структурним елементом суб'єктивного юридичного права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини є право на виконання винесеного Судом рішен-

ня. Воно полягає в отриманні Стягувачем виплати та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру, вжитті заходів загального характеру [172; 173; 174].

Статтею 46 Конвенції встановлено розподіл повноважень між Комітетом міністрів Ради Європи та Судом щодо нагляду за виконанням рішень Суду. Згідно з п. 2 статті 46 Конвенції Комітет міністрів наділений повноваженнями здійснювати нагляд за виконанням рішень Суду та оцінкою вжитих державою-відповідачем заходів. Питання щодо виконання Високими Договірними Сторонами рішень Суду не підпадає під юрисдикцію Суду, якщо це питання не порушено у контексті «провадження щодо вирішення питання про невиконання рішення», передбаченого п. 4 та 5 ст. 46 Конвенції (рішення від 18 жовтня 2011 року у справі «Об'єднана македонська організація «linden — PIRIN» та інші проти Болгарії (№ 2)»; рішення у справі «Бочан проти України» від 5 лютого 2015 р. [175]).

Відповідно до п. 1 ст. 46 Конвенції: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами». Рішеннями Європейського суду з прав людини є такі:

- «1) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- 2) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України;
- 3) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України;
- 4) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України» [6]

Міжнародний нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини, які отримали статус остаточного, здійснює Комітет Міністрів Ради Європи (п. 2 ст. 46 Конвенції). Здійснюючи такий нагляд, Комітет Міністрів Ради Європи виступає не як

статутний орган Ради Європи, а як конвенційний інститут. Його повноваження саме як конвенційного інституту закріплює Конвенція. Ці повноваження не закріплено за ним Статутом Ради Європи. При цьому ніщо в Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету Міністрів, наданим йому Статутом Ради Європи (ст. 52 Конвенції) [176].

Застосування параграфу 2 ст. 46 Конвенції здійснюється відповідно до Правил, прийнятих Комітетом Міністрів Ради Європи 10 січня 2001 р. на 736-му засіданні Заступників Міністрів [177].

Відповідно до п. 43 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пізано проти Італії» рішення, в якому Суд встановив порушення Конвенції або протоколів до неї, юридично зобов'язує державу-відповідача не просто виплатити відповідним особам присуджені суми справедливої сатисфакції, а й обрати під наглядом Комітету міністрів заходи загального характеру та/або, у разі необхідності, індивідуального характеру, що мають бути запроваджені у національну правову систему з метою припинення встановленого Судом порушення та, наскільки це можливо, виправлення наслідків» [178].

Комітет Міністрів Ради Європи в своїй Рекомендації N R(2000)2 державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 19 січня 2000 р. наголошує, що «практика здійснення нагляду за виконанням рішень Суду показала, що повторний розгляд справи або відновлення провадження виявилися за певних обставин найбільш ефективними — якщо не єдиними — засобами досягнення *restitutio in integrum* [179]. Комітет Міністрів Ради Європи закликав Договірні Сторони, зокрема, до перегляду своїх національних правових систем з метою забезпечення адекватних можливостей повторного розгляду справи, включаючи поновлення провадження, у випадках, коли Суд визнав порушення Конвенції [180].

Л. Дешко в дисертаційному дослідженні «Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження» зазначає, що «за критерієм запровадження національного механізму (механізмів), який передбачає можливість звернутися за переглядом справ, провадження в яких завершено згідно з судовим рішенням, яке набуло статусу остаточного, на підставі встановлення Європейським судом з прав людини порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, або на підставі рішення, винесеного іншою міжнародною судовою установою країни-учасниці Ради Європи класифікуємо на такі види: 1) в національному законодавстві країни чітко не передбачено перегляд національним судом справ на підставі встановлення Судом порушення Конвенції і заявники не можуть ініціювати перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами або допущеними процесуальними помилками (Австрія, Бельгія, Греція, Угорщина, Італія, Ірландія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Словенія, Іспанія, Швеція, Сполучене Королівство); 2) в національному законодавстві країни чітко не передбачено перегляд національним судом справ на підставі встановлення Судом порушення Конвенції, але заявники можуть ініціювати перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами або допущеними процесуальними помилками (Франція, Нідерланди, Польща); 3) в національному законодавстві країни закріплено можливість для заявника, на користь якого було постановлено рішення Європейського суду з прав людини, клопотати про перегляд цивільної справи на підставі встановлення Європейським судом з прав людини або іншою міжнародною судовою установою порушення державою його права (Албанія, Андорра, Вірменія, Азербайджан, Хорватія, Чеська Республіка, Естонія, Македонія, Грузія, Німеччина, Латвія, Литва, Молдова, Чорногорія, Норвегія, Португалія, Румунія, Російська Федерація, Сербія, Словаччина, Швейцарія, Туреччина)» [3, с. 271].

Залежно від інстанції суду до якого заявник, на користь якого було постановлено рішення Європейського суду з прав людини, має право звернутися для перегляду справи країни-учасниці Ради Європи вчена класифікує на такі види: «1) подання заяви до найвищого суду в системі судоустрою (Албанія, Азербайджан, Естонія, Литва та ін.); 2) подання заяви до Конституційного суду (Чеська Республіка); 3) подання заяви до суду, чиє рішення оскаржується (Хорватія, Сербія та ін.). При цьому Європейський суд з прав людини наголошує, що «...зазвичай перегляд не є автоматичним та обумовлюється критеріями прийнятності, такими як строк подання скарги, процесуальний статус заявника та обґрунтованість скарги (це стосується, наприклад, Албанії, колишньої Югославської Республіки Македонія, Грузії, Чорногорії і Туреччини). Деякі положення внутрішнього законодавства передбачають дотримання інших вимог — наприклад, продовження існування тяжких наслідків порушення (Румунія) або що відшкодування не виправило порушення (Словаччина), або що відшкодування заявникові не може бути здійснено жодними іншими засобами (Естонія)» [3, с. 271–272].

Також вчена наголошує, що «хоча у чинному законодавстві шістнадцяти держав з тридцяти восьми держав-членів, законодавство яких аналізувалося, наразі чітко не передбачено перегляд цивільних вправ на підставі встановлення Судом порушення Конвенції (це стосується Австрії, Бельгії, Франції, Греції, Угорщини, Італії, Ірландії, Ліхтенштейну, Люксембургу, Монако, Нідерландів, Польщі, Словенії, Іспанії, Швеції та Сполученого Королівства (Англії і Уельсу)), у деяких з цих держав, тим не менш, заявники у такій ситуації можуть ініціювати перегляд справи відповідно до порядку перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами або допущеними процесуальними помилками (наприклад, у Франції, Нідерландах і Польщі)» [3, с. 271–272].

При цьому Л. Дешко слушно наголошує, що «Комітет Міністрів Ради Європи не зобов'язує договірні сторони Конвенції забезпечити автоматичний перегляд справи або відновлення на-

ціонального провадження у справі про матеріальне або процесуальне порушення Конвенції. Комітет Міністрів наголошує, що такі випадки є винятковими. Застосування *restitutio in integrum* можливе шляхом повторного розгляду справи, включаючи відновлення провадження у справі, у разі вжиття державою заходів індивідуального характеру на виконання рішення Суду у справі, в якій вона є стороною» [181]. Вчена зазначає, що «...в окремій думці у справі «Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» судді Європейського суду з прав людини Paulo Pinto de Albuquerque, Mirjana Lazarova Trajkovska, Faris Vehabović підкреслюють, що різниця в режимі між основними та процедурними порушеннями Конвенції з метою відновлення національного провадження створює небажану невизначеність. Враховуючи той факт, що Суд не завжди розрізняє суттєві та процесуальні порушення, надає перевагу в пошуці глобального порушення та не завжди ясно, які критерії застосовувати: більш жорсткі критерії відновлення після встановлення процесуального порушення або менш жорсткі критерії для повторного відкриття після виявлення суті порушення. Крім того, повторне відкриття справи дозволяється лише за умови отримання двох сукупних умов: постійні страждання від дуже серйозних негативних наслідків та неможливість виправлення цих наслідків шляхом справедливої сатисфакції (п. 20–22)» [180].

В юридичній літературі слушно наголошується, що «Європейський суд з прав людини у справі «Швейцарський союз проти ферм» проти Швейцарії (№ 2)» від 30 червня 2009 р. наголошує, що «процедура відновлення провадження у справі повинна забезпечувати можливість органам держави-відповідача дотриматися висновків та духу рішення Суду, а також процесуальних гарантій, закріплених у Конвенції. ... відновлення провадження, в ході якого було порушено Конвенцію, не є самоціллю; це лише засіб, хоча й ключовий, що може бути використаний для досягнення конкретної мети — повного та належного виконання рішення Суду» (п. 90)» [180; 182].

Здійснення нагляду за обранням державою заходів загального або індивідуального характеру на виконання рішення Європейського суду з прав людини відноситься саме до повноважень Комітету Міністрів Ради Європи. Контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні Суду, що здійснюються під наглядом Комітету міністрів Ради Європи, покладається на Орган представництва [26].

Згідно з п. 249 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Скоццарі та Джунта проти Італії» Держава-відповідач під наглядом Комітету міністрів має свободу вибору заходів, за допомогою яких вона виконуватиме своє юридичне зобов'язання за статтею 46 Конвенції, за умови, що такі заходи відповідають наведеним у рішенні Суду висновкам (див. вищенаведене рішення у справі «Скоццарі та Джунта проти Італії»). «Зі свого боку Суд у цьому діалозі не може перебирати на себе будь-яку роль», йдеться в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Лайонз та Інші проти Сполученого Королівства». При цьому, у деяких випадках Суд може вказувати конкретний засіб юридичного захисту або інший засіб, який має бути вжито державою-відповідачем в самому рішенні. Водночас, до його компетенції не належить здійснення за п. 2 статті 46 Конвенції оцінки імплементації таких заходів. Юрисдикція Суду не поширюється на питання перевірки виконання Договірними Сторонами зобов'язань, накладених на них одним із рішень Суду. Тому Європейський суд з прав людини відмовляє у розгляді скарг щодо невиконання державами його рішень, визнаючи такі скарги неприйнятними *ratione materiae*.

Таким чином, після винесення рішення Європейський суд з прав людини не має повноважень з нагляду за обранням державою заходів загального характеру та їх застосуванням. Такі повноваження має лише Комітет Міністрів Ради Європи.

Проте роль Комітету міністрів у цій сфері не означає, що вжиті державою-відповідачем заходи з виправлення встановленого Судом порушення не можуть порушити нове питання,

яке не було вирішено у рішенні Суду і як таке становить предмет нової заяви, що може розглядатися Судом.

«Аналіз ухвал щодо прийнятності від 18 вересня 2012 року у справі «Егмез проти Кіпру», «Крчмар та інші проти Чеської Республіки» від 30 березня 2004, «Маркс проти Бельгії» від 13 червня 1979 року, «Молдован та інші проти Молдови» від 15 лютого 2011 року; «Даусетт проти Сполученого Королівства (№ 2)» від 4 січня 2011 року; «Оджалан проти Туреччини» від 6 липня 2010 року; «Команіцький проти Словаччини» від 1 березня 2005 року, «Аккар проти Франції» від 7 квітня 2009 року; рішення у справах «Ронгоні проти Італії» від 25 жовтня 2001 року; «Рандо проти Італії» від 15 лютого 2000 року; «Летерм проти Франції» від 29 квітня 1998 року, «Пайо проти Франції» від 22 квітня 1998 року, «Ольссон проти Швеції (№ 2)» від 27 листопада 1992 року, «Об'єднана македонська організація «llinden — PIRIN» та інші проти Болгарії (№ 2)» від 18 жовтня 2011 р., «Бочан проти України» від 5 лютого 2015 р.» дозволив Дешко Л. М. дійти висновку, що «роль Комітету міністрів Ради Європи щодо виконання рішень Суду не перешкоджає Судові розглядати нову заяву якщо:

- 1) питання щодо виконання Державою рішень Суду порушено саме у контексті «провадження щодо вирішення питання про невиконання рішення», передбаченого п. 4 та 5 ст. 46 Конвенції;
- 2) розгляд нової заяви стосується вжитих державою-відповідачем заходів з виконання рішення;
- 3) заява містить нову важливу інформацію з питань, не вирішених первинним рішенням» [5].

Рішення Європейського суду з прав людини у справах Емре проти Швейцарії (№ 2)» від 11 жовтня 2011 р., «Об'єднана македонська організація «llinden — PIRIN» та інші проти Болгарії (№ 2)» від 18 жовтня 2011 р., «Іванцок та інші проти Молдови та Росії» від 15 листопада 2011 р., «Вассерман проти Росії (№ 2)» від 10 квітня 2008 р. дозволив науковцям констатувати, що «Суд

наділений компетенцією розглядати скарги у таких повторних справах:

- 1) якщо національні органи влади провели новий розгляд справи на національному рівні з метою виконання одного з рішень Суду шляхом:
 - а) відновлення провадження;
 - б) порушення повністю нового провадження на національному рівні. Нове рішення, постановлене національним судом, становить новий факт;
- 2) відмову відповідного національного суду відновити провадження після ухвалення рішення Суду за наявності такого факту — підстави для відмови у задоволенні заяви були новими. Така відмова становить новий факт.
- 3) у конкретному контексті триваючого порушення конвенційного права після ухвалення рішення, в якому Суд встановив порушення цього права, яке тривало впродовж певного періоду часу, щодо невиконання рішення національного суду» [183, с. 163–164].

В рішенні щодо справи «Бочан проти України» Європейський суд з прав людини зазначає, що «статтю 46 Конвенції встановлено розподіл повноважень між Комітетом міністрів Ради Європи та Судом щодо нагляду за виконанням рішень Суду. Згідно з п. 2 статті 46 Конвенції Комітет міністрів наділений повноваженнями здійснювати нагляд за виконанням рішень Суду та оцінкою вжитих державою-відповідачем заходів.

Так, у 2018 році Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини здійснив підготовку та взяв участь у 1310-му, 1318-му, 1324-му та 1331 -му чергових засіданнях Комітету Ради Європи. Під час засідань КМ РЄ було повідомлено про заходи індивідуального та загального характеру, вжиті на виконання рішень Європейського суду у групах справ [9].

Питання щодо виконання Високими Договірними Сторонами рішень Суду не підпадає під юрисдикцію Суду, якщо це питання не порушено у контексті «провадження щодо вирішення

питання про невиконання рішення», передбаченого п. 4 та 5 ст. 46 Конвенції» [184].

Окрім питання умови прийнятності, що була запроваджена Протоколом № 14 до Конвенції, ще одним актуальним питанням є умови прийнятності другої індивідуальної заяви в контексті триваючого порушення конвенційного права після ухвалення Європейським судом з прав людини рішення, в якому Судом встановлено порушення гарантованого Конвенцією права людини чи основоположної свободи, яке тривало впродовж певного періоду часу [180].

Як вже зазначалося, відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право на звернення до міжнародних судових установ [1]. Структурним елементом суб'єктивного юридичного права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини є право на отримання Стягувачем виплати та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; вжиття заходів загального характеру.

Відповідно до ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в усіх справах, у яких вони є сторонами, а нагляд за виконанням здійснює Комітет міністрів [6]. Відповідно до п. 43 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пізано проти Італії» йдеться, що «серед іншого, з цього випливає, що рішення, в якому Суд встановив порушення Конвенції або протоколів до неї, юридично зобов'язує державу-відповідача не просто виплатити відповідним особам присуджені суми справедливої сатисфакції, а й обрати під наглядом Комітету міністрів заходи загального характеру та/або, у разі необхідності, індивідуального характеру, що мають бути запроваджені у національну правову систему з метою припинення встановленого Судом порушення та, наскільки це можливо, виправлення наслідків» [185].

Таким чином, до повноважень Комітету Міністрів Ради Європи відноситься здійснення нагляду за обранням державою

заходів загального або індивідуального характеру на виконання рішення Європейського суду з прав людини.

Згідно з п. 249 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Скоццарі та Джунта проти Італії» «держава-відповідач під наглядом Комітету міністрів має свободу вибору заходів, за допомогою яких вона виконуватиме своє юридичне зобов'язання за статтею 46 Конвенції, за умови, що такі заходи відповідають наведеним у рішенні Суду висновкам. ...Зі свого боку Суд у цьому діалозі не може перебирати на себе будь-яку роль», йдеться в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Лайонз та Інші проти Сполученого Королівства» [186].

В своїх рішеннях Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що «хоча у деяких випадках Суд може вказувати конкретний засіб юридичного захисту або інший засіб, який має бути вжито державою-відповідачем, саме до компетенції Комітету міністрів все ще належить здійснення ... оцінки імплементації таких заходів» (рішення у справах «Грінз та М.Т. проти Сполученого Королівства» [187], «Сульджагіч проти Боснії і Герцеговини» [188], «Хуттен Чапська проти Польщі» [189], «Броньовський проти Польщі» [190]).

Крім того, Європейський суд з прав людини зазначає, що він «послідовно наголошував на тому, що його юрисдикція не поширюється на питання перевірки виконання Договірними Сторонами зобов'язань, накладених на них одним із рішень Суду. Тому Суд відмовляв у розгляді скарг щодо невиконання державами його рішень, визнаючи такі скарги неприйнятними *ratione materiae*» (ухвали щодо прийнятності у справах «Молдован та інші проти Молдови» [191], «Даусетт проти Сполученого Королівства (№ 2)» [192], рішення у справі «Хаазе проти Німеччини» [193]).

При цьому, Європейський суд з прав людини наголошує, що «...роль Комітету міністрів у цій сфері не означає, що вжиті державою-відповідачем заходи з виправлення встановленого Судом порушення не можуть порушити нове питання, яке не

було вирішено у рішенні Суду і як таке становить предмет нової заяви, що може розглядатися Судом» (рішення у справі «Verein gegen Tierfabriken Schweiz» (VgT) проти Швейцарії (№ 2)» [194], «Рандо проти Італії» [195], «Пайо проти Франції» [196]).

У своїй Рекомендації від 19 січня 2000 р. Комітет міністрів зазначив, що «практика здійснення нагляду за виконанням рішень Суду показала, що повторний розгляд справи або відновлення провадження виявилися за певних обставин найбільш ефективними — якщо не єдиними — засобами досягнення *restitutio in integrum*» [197]. Комітет міністрів закликав держави «запровадити механізм перегляду справи після встановлення Судом порушення Конвенції, особливо у разі: коли потерпіла сторона і далі зазнає дуже тяжких негативних наслідків від результатів внутрішньодержавного рішення, які адекватно не відшкодовуються справедливою сатисфакцією і які не можна виправити інакше ніж за допомогою повторного розгляду або відновлення провадження; коли рішення Суду спонукає до висновку, що оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті, або в основі встановленого порушення лежали суттєві процесуальні помилки чи такі недоліки, що ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні» [193].

Аналіз ухвал щодо прийнятності від 18 вересня 2012 року у справі «Егмез проти Кіпру», «Крчмар та інші проти Чеської Республіки» від 30 березня 2004, «Маркс проти Бельгії» від 13 червня 1979 року, «Молдован та інші проти Молдови» від 15 лютого 2011 року; «Даусетт проти Сполученого Королівства (№ 2)» від 4 січня 2011 року; «Оджалан проти Туреччини» від 6 липня 2010 року; «Команіцький проти Словаччини» від 1 березня 2005 року, «Аккар проти Франції» від 7 квітня 2009 року; рішення у справах «Ронгоні проти Італії» від 25 жовтня 2001 року; «Рандо проти Італії» від 15 лютого 2000 року; «Летерм проти Франції» від 29 квітня 1998 року, «Пайо проти Франції» від 22 квітня 1998 року, «Ольссон проти Швеції (№ 2)» від 27 листопада 1992

року, «Об'єднана македонська організації «llinden — PIRIN» та інші проти Болгарії (№ 2)» від 18 жовтня 2011 р., «Бочан проти України» від 5 лютого 2015 р дозволив стверджувати, що «роль Комітету міністрів Ради Європи щодо виконання рішень Суду не перешкоджає Судові розглядати нову заяву якщо: питання щодо виконання Державою рішень Суду порушено саме у контексті «провадження щодо вирішення питання про невиконання рішення», передбаченого п. 4 та 5 ст. 46 Конвенції; розгляд нової заяви стосується вжитих державою-відповідачем заходів з виконання рішення; заява містить нову важливу інформацію з питань, не вирішених первинним рішенням» [163].

Європейський суд з прав людини наділений компетенцією розглядати скарги у таких повторних справах: якщо національні органи влади провели новий розгляд справи на національному рівні з метою виконання одного з рішень Суду шляхом: а) відновлення провадження; б) порушення повністю нового провадження на національному рівні. Нове рішення, постановлене національним судом, становить новий факт; відмову відповідного національного суду відновити провадження після ухвалення рішення Суду за наявності такого факту — підстави для відмови у задоволенні заяви були новими. Така відмова становить новий факт; у конкретному контексті триваючого порушення конвенційного права після ухвалення рішення, в якому Суд встановив порушення цього права, яке тривало впродовж певного періоду часу, щодо невиконання рішення національного суду. У таких випадках в повторних справах «нове питання» впливає з продовження порушення, яке було підставою для первинного рішення Суду. Проте розгляд Суду обмежується відповідними новими періодами та усіма новими поданими у зв'язку з цим скаргами [3; 163].

Крім того, визначення наявності «нового питання» залежить від конкретних обставин справи. При цьому різниця між справами не завжди є чіткою. У цьому контексті Європейський суд з прав людини зважає на умови прийнятності індивідуаль-

них заяв, які встановлені практикою Суду щодо пп."b" пункту 2 статті 35 Конвенції, за якими заява має бути визнана неприйнятною у разі, якщо вона «за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом ... і якщо вона не містить нових фактів у справі»: 1) заява вважається такою, що «за своєю суттю є ідентичною», якщо сторони, скарги та факти є ідентичними; 2) концепція скарги характеризується заявленими у ній фактами, а не лише самими правовими підставами або аргументами, на які робиться посилання; 3) якщо заявник надає нову інформацію, заява не буде по суті такою ж, як попередня заява [198].

При цьому наголосимо, що організаційно-правовий механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини має комплексний характер. Безумовно, ключовою в ньому є роль Комітету Міністрів Ради Європи та Європейського суду з прав людини. Водночас, не менш важливою є і роль органів державної влади.

Так, «27 березня 2018 р. Міністерством юстиції України спільно з підкомітетом Верховної Ради України з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини Комітету з питань правової політики та правосуддя та проектом Ради Європи «Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» було організовано та проведено круглий стіл на тему: «Виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України»: презентація Концепції вирішення проблемних питань, пов'язаних з виникненням заборгованості держави за рішенням судів». Участь у заході взяли Міністр юстиції України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, представники Верховної Ради України, Верховного Суду, інших органів державної влади, високопосадовці Ради Європи та представники громадських, міжнародних організацій та засобі масової інформації. Під час круглого столу вперше було презентовано напрацювання Концепції вирішення проблемних питань, пов'язаних із виникненням заборгованості держави за

рішеннями судів» [9]. Крім того, «...у 2018 році було продовжено роботу міжвідомчої робочої групи з вирішення проблемних питань, пов'язаних із виникненням заборгованості держави за рішеннями судів, утвореної постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 591. Зокрема, відбулося чергове засідання робочої групи, на якому Міністерством юстиції України було представлено проект Закону України, який передбачає вдосконалення механізму погашення заборгованості держави за рішеннями судів та запобігання її виникненню. Законопроект отримав схвальний відгук представників державних органів, які висловили спільну позицію щодо необхідності якнайшвидшого його ухвалення. 27.06.2018 у Верховній Раді України за № 8533 був зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо подолання проблеми заборгованості держави за рішеннями судів». 22.11.2018 Комітет з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України, розглянувши на своєму засіданні (протокол № 75) цей проект Закону, вирішив рекомендувати Верховній Раді України прийняти його в першому читанні за основу» [9].

Більше того, «...у 2018 році проектом Ради Європи «Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» спільно з Уповноваженим було організовано низку консультацій експертів Ради Європи з представниками законодавчої, виконавчої, судової гілок влади та громадськими організаціями щодо оцінки ефективності механізмів забезпечення виконання Україною рішень Європейського суду. Зокрема, 22.06.2018 відбулося експертне обговорення на тему «Виконання рішень зобов'язального характеру як одне з питань, що охоплюється групою справ «Юрій Миколайович Іванов проти України», 19.07.2018 на тему «Виконання рішень у справах щодо соціального забезпечення як одне з питань, що охоплюється групою справ «Юрій Миколайович Іванов проти України» та 31.08.2018 на тему «Виконання судових рішень, ухвалених проти державних підприємств, як одне з питань, що охоплюється»

ся групою справ «Юрій Миколайович Іванов проти України». У ході експертних обговорень було, серед іншого, здійснено обмін думками з приводу ролі кожного з органів державної влади у процесі забезпечення виконання рішень Європейського суду, сформульовано пропозиції щодо можливих шляхів удосконалення національного законодавства з метою забезпечення своєчасного та повного виконання рішень Європейського суду, а також механізмів ефективної координації діяльності усіх зацікавлених органів державної влади, залучених до цього процесу. Також Уповноважений взяв участь у двосторонніх консультаціях з експертами Ради Європи, які були проведені з метою надання Україні підтримки в удосконаленні національної системи виконання рішень Європейського суду у справах, пов'язаних із порушенням статті 6 Конвенції, де першопричиною є недолік функціонування судової системи» [9].

У «Щорічному звіті про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році» йдеться, що «Уповноважений взяв участь у спільній нараді з Державною судовою адміністрацією України, ДП «НАІС» та ДП «Інформаційні судові системи» щодо розроблення положення про Єдиний державний реєстр виконавчих документів. У листопаді 2018 року Уповноважений взяв участь у першому щорічному форумі «Виконання рішень національних судів в Україні», під час якого було презентовано Меморандум щодо виконання Україною рішень Європейського суду «Жовнер/Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України», підготовлений Департаментом виконання рішень Європейського суду Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи. Меморандум містить стислий огляд процесу виконання вказаних рішень Європейського суду та розроблений з метою надання допомоги органам влади України в імплементації подальших важливих заходів загального характеру, які необхідно запровадити з огляду на кінцевий термін, встановлений Європейським судом у рішенні у справі

«Бурмин та інші проти України». Також у листопаді 2018 року Уповноважений виступив із доповіддю щодо безпрецедентного рішення Європейського суду у справі «Бурмин та інші проти України» на VII Міжнародному форумі з практики Європейського суду. Під час форуму було презентовано та обговорено нові тенденції практики Європейського суду, виклики, пов'язані із захистом прав людини, прогрес реформ у сфері юстиції, прогалини та недоліки національного законодавства і практики. ...У 2018 році Уповноважений брав участь у низці експертних обговорень, організованих спільно з Верховним Судом та проектом Ради Європи «Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини», щодо ефективних засобі захисту від надмірної тривалості судових провадження та виконання рішень Європейського суду у справах «Світлана Науменко проти України» та «Меріт проти України» [9].

З'ясовано, що роль Комітету міністрів Ради Європи щодо виконання рішень Суду не перешкоджає Європейському суду з прав людини розглядати нову заяву якщо:

- 1) питання щодо виконання Державою рішень Суду порушено саме у контексті «провадження щодо вирішення питання про невиконання рішення», передбаченого п. 4 та 5 ст. 46 Конвенції;
- 2) розгляд нової заяви стосується вжитих державою-відповідачем заходів з виконання рішення;
- 3) заява містить нову важливу інформацію з питань, не вирішених первинним рішенням.

Зроблено висновок, що Суд наділений компетенцією розглядати скарги у таких повторних справах:

- 1) якщо національні органи влади провели новий розгляд справи на національному рівні з метою виконання одного з рішень Суду шляхом:
 - а) відновлення провадження;
 - б) порушення повністю нового провадження на національному рівні.

Нове рішення, постановлене національним судом, становить новий факт;

- 2) відмову відповідного національного суду відновити провадження після ухвалення рішення Суду за наявності такого факту — підстави для відмови у задоволенні заяви були новими. Така відмова становить новий факт.
- 3) у конкретному контексті триваючого порушення конвенційного права після ухвалення рішення, в якому Суд встановив порушення цього права, яке тривало впродовж певного періоду часу, щодо невиконання рішення національного суду.

Вище викладене дозволяє дійти таких висновків.

Необхідним є вирішення масштабних та комплексних за своєю сутністю проблем виконання рішень Європейського суду з прав людини та наявності ефективного національного засобу юридичного захисту. Суб'єктом, який має забезпечити ефективність організаційно-правового механізму реалізації права на виконання рішення Європейського суду з прав людини є держава. Орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, система судів загальної юрисдикції, правоохоронні, контрольно-наглядові органи держави, їх службові та посадові особи при здійсненні своїх функцій із використанням наданих їм законом повноважень мають створювати умови для реалізації суб'єктивного права на виконання рішення Європейського суду з прав людини.

Законами України передбачена юридична відповідальність в разі невиконання або неналежного виконання рішення Європейського суду з прав людини винними службовими особами, до повноважень яких належить це виконання.

Необхідним є вдосконалення законодавства України щодо діяльності вище зазначених органів державної влади у сфері за-

безпечення права на виконання рішення Європейського суду з прав людини.

До повноважень Комітету Міністрів Ради Європи відноситься здійснення нагляду за обранням державою заходів загального або індивідуального характеру на виконання рішення Європейського суду з прав людини. Після винесення рішення Європейський суд з прав людини не має повноважень з нагляду за обранням державою заходів загального характеру та їх застосуванням. Такі повноваження має лише Комітет Міністрів Ради Європи.

ВИСНОВКИ ДО ГЛАВИ 2

1. Сформульовано авторське визначення механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини. Встановлено, що це підсистема механізму забезпечення цього права, що складається з системи елементів, за допомогою яких, базуючись на принципі верховенства права, створюються умови для ефективної реалізації цього суб'єктивного права в довгостроковій перспективі.

2. Удосконалено підхід щодо елементів механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини:

- 1) суб'єкт — держава;
- 2) норми права, функціональним призначенням яких є регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні рішень Європейського суду з прав людини: виплата стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; вжиття заходів загального характеру;
- 3) правові акти, інтерпретаційно-правові акти, акти застосування норм права;
- 4) юридичні факти, які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин з виконання рішень Європейського суду з прав людини;

- 5) правовий зв'язок між суб'єктами суспільних відносин, які виникають при виконанні рішень Європейського суду з прав людини;
- 6) нормативно-правові та організаційно-правові гарантії виконання рішення Європейського суду з прав людини.

3. Дістали подальшого розвитку положення щодо зобов'язань держави, які кореспондують конституційному праву звертатися до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою: не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права, а також вжити заходів щодо виконання рішення Європейського суду з прав людини. Визначено роль пілотних рішень Європейського суду з прав людини в справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич проти України» щодо вдосконалення механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Виявлено недоліки механізму автоматичного виконання рішень суду в разі невиконання зобов'язань державою, державним органом, підприємством, майно яких забороняється до реалізації законодавством: автоматичне виконання рішень здійснюється за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою, яка обмежується коштами, передбаченими Законом про бюджет на кожний рік; не може застосовуватись до виплати справедливої сатисфакції, присудженої Європейським судом з прав людини; не враховує той факт, що є умови, які встановлюються Європейським судом з прав людини, згідно з якими відбувається виплата справедливої сатисфакції, і ці умови є складовою частиною механізму виконання рішення Європейського суду з прав людини. Виявлено недоліки альтернативного механізму виконання судових рішень. Аргументовано, що ці механізми не були ретельно розроблені та не мали наслідком впровадження ефективного засобу захисту в Україні.

Держава зобов'язана впровадити ефективну систему виконання рішень Європейського суду з прав людини та забезпечити доступ кожної особи, на користь якої ухвалено рішення, до

системи виконання судових рішень. Встановлено, що реформи системи виконання рішень Європейського суду з прав людини та інші реформи не забезпечили довготривалого вирішення першоджерела проблем виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

4. Дістало подальшого розвитку твердження про те, що не дотримання принципу верховенства права призводить до структурних системних проблем щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини та не ефективності механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

5. Встановлено коло суб'єктів, які мають забезпечити ефективність організаційно-правового механізму реалізації права на виконання рішення Європейського суду з прав людини, та їх повноваження.

6. Здійснення нагляду за обранням державою заходів загального або індивідуального характеру на виконання рішення Європейського суду з прав людини відноситься до повноважень Комітету Міністрів Ради Європи. Після винесення рішення Європейський суд з прав людини не має повноважень з нагляду за обранням державою заходів загального характеру та їх застосуванням. Такі повноваження має лише Комітет Міністрів Ради Європи.

7. Обґрунтовано необхідність доповнення пп. а п. 1 ст. 7 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» таким положенням: «та права на перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами — встановлення Європейським судом з прав людини порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом» та викладення підпункту а в такій редакції: «а) надсилає Стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів, та права на

перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами — встановлення Європейським судом з прав людини порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом».

П. 3 ст. 10 зазначеного Закону України запропоновано викласти в такій редакції «3. Відновлення попереднього юридичного стану Стягувача здійснюється, зокрема, шляхом: а) автоматичного повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) автоматичного повторного розгляду справи адміністративним органом». Зазначена пропозиція розроблена з врахуванням практики Європейського суду з прав людини в пілотних справах проти України («Юрій Миколайович Іванов проти України», «Бурмич проти України») та досвіду виконання Україною цих рішень.

П. 3 ст. 11 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» запропоновано викласти в такій редакції «Орган представництва в рамках здійснення передбаченого частиною другою цієї статті контролю має право отримувати від органів, які є відповідальними за виконання додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у Рішенні, інформацію про хід і наслідки виконання таких заходів, а також зобов'язаний вносити Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру».

Статтю 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо заходів загального характеру пропонується викласти в такій редакції:

- «1. Заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків структурного або системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду

заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді.

2. Заходами загального характеру є ефективні заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні структурної або системної проблеми та її першопричини, зокрема:
 - а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
 - б) внесення змін до адміністративної практики;
 - в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;
 - г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;
 - д) інші заходи, які визначаються — за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи — державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою ефективного довготривалого забезпечення усунення недоліків структурного або системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції.

Аргументована необхідність вилучення словосполучення в пп. Д п. 2 ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» «та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень» оскільки мова йде про заходи загального характеру, а це положення за змістом є заходом індивідуального характеру.

З врахуванням пілотних рішень Європейського суду з прав людини в справах проти України статтю 2 Закону України «Про виконавче провадження» запропоновано доповнити такими засадами виконавчого провадження як «системності, ефективності». Обґрунтовано необхідність вилучення пп. 5 п. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження».

ПІСЛЯМОВА

У монографії наведено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової проблеми щодо конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини, що покладено в основу вироблення теоретичних положень, а також практичних рекомендацій щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання цього права. У результаті проведеного дослідження виявлено низку теоретичних та практичних проблем щодо предмета дослідження, підготовлено відповідні висновки та пропозиції, до основних з яких належать такі:

1. Встановлено правову природу об'єктивного і суб'єктивного права кожного на звернення до Європейського суду з прав людини.

З урахуванням основних ознак об'єктивного права звертатися до Європейського суду з прав людини сформульовано його визначення як офіційно виражених та визнаних у суспільстві держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод правил поведінки учасників конституційно-правових відносин, що виникають при застосуванні контрольного механізму Конвенції, і охороняються державою, згідно з якими поведінка учасників цих відносин оцінюється як правомірна або неправомірна.

З урахуванням основних ознак суб'єктивного права звертатися до Європейського суду з прав людини сформульовано його визначення як юридично забезпеченої можливості будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе

потерпілими від допущеного однією зі сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушення прав, викладених у ній або протоколах до неї, після використання всіх національних засобів юридичного захисту, згідно із загальноновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні, звернутися до Європейського суду з прав людини та дружнього врегулювання спору на будь-якій стадії провадження в Суді на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.

2. Виявлено ознаки конституційного права звертатися до Європейського суду з прав людини:

- 1) наявність норми об'єктивного права, яка закріплює можливість подавати індивідуальні заяви в письмовій формі шляхом заповнення формуляру заяви до Європейського суду з прав людини;
- 2) здатність бути суб'єктом звернення;
- 3) здатність бути носієм права на захист якщо порушення суб'єктивного права чи свободи відбулось, або якщо суб'єктивне юридичне право чи свободу не порушено, але існує загроза їх порушення;
- 4) об'єкт захисту — права людини і основоположні свободи, які закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та/або протоколах до неї;
- 5) гарантії розгляду індивідуальної заяви;
- 6) забезпечення дружнього врегулювання спору на будь-якій стадії провадження в Європейському суді з прав людини на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї;
- 7) гарантії отримання вмотивованого рішення Європейського суду з прав людини та його виконання.

3. Виділено такі елементи змісту конституційного права звертатися до Європейського суду з прав людини:

- 1) кожного уповноваженого суб'єкта — будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушення прав, викладених у ній або протоколах до неї, звертатися з індивідуальними заявами до Європейського суду з прав людини;
- 2) отримувати від зобов'язаного суб'єкта — Європейського суду з прав людини — повідомлення, сповіщення та виклики;
- 3) вимагати застосування тимчасових заходів, які слід вжити в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі;
- 4) вимагати обмеження доступу громадськості до документа чи будь-якої його частини, що надійшли до канцелярії Європейського суду з прав людини у зв'язку із заявою, а також закриття доступу громадськості до всіх документів;
- 5) бути представленим в Європейському суді з прав людини в якості заявника;
- 6) брати участь у письмовому змагальному процесі;
- 7) вимагати об'єднання та одночасний розгляд індивідуальних заяв;
- 8) вимагати поновлення заяви в реєстрі справ Європейського суду з прав людини;
- 9) вимагати передання справи до Великої палати Європейського суду з прав людини;
- 10) не розкривати свою особу перед громадськістю;
- 11) подавати письмові зауважень по суті;
- 12) вимагати відкритих слухань у справі або забезпечення закритості слухання;
- 13) дружнього врегулювання спору;
- 14) отримати вмотивоване рішення Європейського суду з прав людини;

- 15) вимагати виконання рішення Європейського суду з прав людини;
- 16) вимагати тлумачення рішення Європейського суду з прав людини;
- 17) вимагати перегляду рішення Європейського суду з прав людини в разі виявлення факту, який за своїм характером міг би мати вирішальне значення і який у той час, коли проголошувалося судово рішення, був невідомий Європейському суду з прав людини і підставно не міг бути відомий стороні;
- 18) вимагати виправлення помилок в ухвалах і рішеннях Європейського суду з прав людини;
- 19) вимагати застосування заходів міжнародного впливу до держави-відповідача.

4. З'ясовано коло суб'єктів конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою:

- 1) особи;
- 2) неурядові організації;
- 3) групи осіб.

Ці суб'єкти класифіковано за такими критеріями на такі види:

- 1) суб'єкт-носій права на звернення до Європейського суду з прав людини: особа; група осіб; близькі родичі особи;
- 2) за фактом порушення права людини чи основоположної свободи, що гарантована Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод: особи, порушення суб'єктивного права чи свободи яких відбулось; особи, суб'єктивне юридичне право чи свободу яких не порушено, але існує загроза їх порушення;
- 3) за юрисдикцією країни-учасниці Конвенції, під якою перебуває заявник: заявники-резиденти, заявники — не резиденти.

Уточнено коло суб'єктів, які не мають права на звернення до Європейського суду з прав людини з індивідуальною заявою

при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень:

- 1) орган державної влади;
- 2) орган місцевого самоврядування;
- 3) посадова чи службова особа органу державної влади чи місцевого самоврядування;
- 4) інший суб'єкт.

5. Встановлено, що з усіх Конституцій країн-учасниць Ради Європи лише Конституція України та Конституція Російської Федерації закріплюють як самостійне суб'єктивне конституційне право кожного після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися до міжнародних судових установ відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих державою.

Встановлено співвідношення конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини з іншими правами і свободами людини і громадянина: право на звернення до Європейського суду з прав людини є структурним елементом самостійного суб'єктивного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій та гарантією здійснення інших суб'єктивних юридичних прав. Встановлено, що право на звернення до Європейського суду з прав людини за значенням для людини є основним, за змістом потреб людини — громадянським, за суб'єктним складом це право є індивідуальним.

6. З'ясовано підходи Європейського суду з прав людини щодо визначення чи були використані в конкретному випадку заявником усі можливі національні засоби юридичного захисту.

Обґрунтовано, що конституційна скарга не є національним засобом юридичного захисту, який підлягає вичерпанню при зверненні до Європейського суду з прав людини.

Уточнено критерії встановлення наявності або відсутності суттєвої шкоди, якої зазнав заявник — фізична особа чи група осіб, суб'єкт господарювання, громадське об'єднання, як умови

прийнятності індивідуальної заяви Європейським судом з прав людини.

7. Сформульовано авторське визначення поняття механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини — це підсистема механізму забезпечення цього права, що складається з системи елементів, за допомогою яких, базуючись на принципі верховенства права, створюються умови для ефективної реалізації цього суб'єктивного права в довгостроковій перспективі.

Уточнено елементи механізму реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини:

- 1) суб'єкт — держава;
- 2) норми права, функціональним призначенням яких — регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні рішень Європейського суду з прав людини: виплаті стягувачеві відшкодування та вжитті додаткових заходів індивідуального характеру; вжитті заходів загального характеру;
- 3) правові акти, інтерпретаційно-правові акти, акти застосування норм права;
- 4) юридичні факти, які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин з виконання рішень Європейського суду з прав людини;
- 5) правовий зв'язок між суб'єктами суспільних відносин, які виникають при виконанні рішень Європейського суду з прав людини;
- 6) нормативно-правові та організаційно-правові гарантії виконання рішення Європейського суду з прав людини.

8. Встановлено вимоги Європейського суду з прав людини та Комітету Міністрів Ради Європи до національних нормативно-правового та організаційно-правового механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Надано оцінку нормативно-правовому та організаційно-правовому механізмам реалізації права на виконання рішень

Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах-учасницях Ради Європи. Доведено, що неефективність нормативно-правового та організаційно-правового механізмів виконання рішення Європейського суду з прав людини спричинили не виконання Україною «пілотного» рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» та застосування процедури «пілотного» рішення Європейського суду з прав людини в справі «Бурмич проти України».

Розроблено пропозиції та рекомендації щодо внесення змін та доповнень до Господарського процесуального кодексу України (ст. 11115), Цивільного процесуального кодексу України (ст. 354), Кодексу адміністративного судочинства України (ст. 236), Кримінального процесуального кодексу України (ст. 445) щодо закріплення критеріїв виміру наявності або відсутності суттєвої шкоди, спричиненої заявнику, Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. ст. 7, 10, 11, 13), Закону України «Про виконавче провадження» (ст. ст. 2, 5).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. Київ, 2002. 196 с.
3. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. Київ, 2017. 479 с.
4. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини: автореф...дис.канд.юрид.наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. Київ, 2002. 16 с.
5. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. 486 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 жовтня 1950 р. Офіційний Вісник України. 1998. № 13. С. 270–302.
7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263
8. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис... д-ра юрид.наук: 12.00.01. Харків, 2009. 374 с.
9. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році. URL: <http://terjust.gov.ua/wp-content/uploads/2016/05/звіт-2018.pdf>.

10. Функціонування демократичних інститутів в Україні: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26 січня 2012 року № 1862 (2012). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a57/print1329932924471646.
11. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис...канд.юрид.наук: 12.00.01. Київ, 2005. 448 с.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. д-ра филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. — 14-е изд., стереотип. М.: Рус. яз., 1983. 816 с.
13. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1985. 1600 с.
14. Словарь русского языка: В 4-т т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой. 3-е изд., стереотип. М.: Русский язык, 1985–1988. Т. 3. П.-Р. 1987. — 752 с.
15. Энциклопедический юридический словарь / Под общ. ред. В. Е. Крутских. — 2-е изд. М.: ИНФРА-М, 1999. 368 с.
16. Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. М.: ИНФРА М, 1999. 790 с.
17. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_086.
18. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. К.: Укр. Правн. Фондація. Вид-во "Право", 1996. 544 с.
19. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. К.: Наук. думка, 1994. 600 с.
20. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1985. 1600 с.
21. Реалізація права на звернення громадян в європейських країнах. URL: <http://www.vaas.gov.ua/news/realizaciya-prava-na-zvernennya-gromadyan-v-yevropejskix-kraïnah/>
22. Касько В. Проблемні питання в рішеннях ЄСПЛ проти України як передумова і джерело положень нового КПК України. URL: <http://uajudges.org.ua/wp-content/uploads/2012/12/Problemni-pitannya-v-rishennyah-YESPL->

- proti-Ukrayini-yak-peredumova-i-dzherelo-polozhen-novogo-KPK-Ukrayini.pdf.
23. Беляев Н. А., Керимов Д. А., Пашков А. С. О методологии юридической науки. Методологические вопросы общих наук. Л., Изд-во ЛГУ, 1968. С. 127–140.
 24. Сурилов А. В. Теория государства и права: учеб. пособие. К.; О.: Вища шк., 1989. 439 с.
 25. Сурилов О. В. Теорія держави і права: навч. посіб. О.: Астропринт, 1998. 223 с.
 26. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
 27. Правила применения параграфа 2 статьи 46 Европейской Конвенции о правах человека, принятые Комитетом министров Совета Европы 10 января 2001 г. на 736-м заседании Заместителей Министров URL: <http://www.echr.ru/documents/doc /2462417/2462417.htm>.
 28. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. М.: Изд-во МГУ, 1972. 300 с.
 29. Матузов Н. И. О категориях «субъективное право» и «юридическая обязанность» в свете современного правового развития. Личность и власть (конституционные вопросы): межвуз. сб. науч. работ. Ростов н/Д: Рост. высш. шк. МВД РФ, 1995. С. 26–29.
 30. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
 31. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1972. 291 с.
 32. Караман І. В., Козіна В. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. К.: ВАІТЕ, 2015. 136 с.
 33. Deshko L. Domestic remedies that have to be exhausted in Ukraine when everyone applying to international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations. *Вестник Пермского университета*. 2014. № 1. С. 332–336.
 34. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Цезар та інші проти України» від 13 лютого 2018 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14818.html? PrintVersion>.

35. Регламент Європейського суду з прав людини від 1 листопада 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067.
36. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Гонгадзе проти України» від 8 листопада 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420.
37. Про дружнє врегулювання у справі в Європейському Суді з прав людини: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2005 р. № 169-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/17371955>.
38. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Cantoni v. France». Reports of Judgments and Decisions 1996-V.
39. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Віктор Назаренко проти України» від 03 січня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c65.
40. Лутковська В. Застосування судами України при здійсненні правосуддя статті 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. URL: <http://old.minjust.gov.ua/2868>.
41. Гончаренко С. В. Європейська Конвенція про захист прав та основних свобод людини: український вимір. Адвокат. 1997. № 3. С. 28–31.
42. Dешко L. Application of Legal Entities to the European Court of Human Rights: a Significant Disadvantage as the Condition of Admissibility. Croatian International Relations Review. 2018. 24 (83). P. 84–103.
43. Дешко Л. Виконання рішень національних судів: принципи Європейського суду з прав людини. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 167–173.
44. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред) та ін. К., 1998. Т. 1. 672 с.
45. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2011. 205 с.
46. Дешко Л., Боднар О. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Правничий часопис Донецького університету*. 2008. № 2. С. 76–81.
47. Зозуля Н. Право на звернення до суду та право на судовий захист в адміністративному судочинстві. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/pravo-na-zvernennya-do-sudu-ta-pravo-na-sudovykh-zakhyst-v-administratyvnomu-sudochynstvii/

48. Протокол № 9 до Конвенції про заист прав людини і основоположних свобод від 6 листопада 1990 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_170.
49. Протокол № 11 до Конвенції про заист прав людини і основоположних свобод від 11 травня 1994 р. Офіційний вісник України. 1998. № 13. С. 291.
50. Протокол № 14 до Конвенції про заист прав людини і основоположних свобод від 13 травня 2004 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_527.
51. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Тагаєва та інші проти Росії» від 13 квітня 2017 р. Прес-реліз. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/rishennya-yespl-u-spravi-tagayeva-ta-inshi-proti-rosii-pres-reliz/>
52. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Тагаєва та інші проти Росії» від 13 квітня 2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>.
53. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України» від 14 червня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_254.
54. Снісаренко Л. Ю. Захист прав юридичних осіб в контексті Конвенції про заист прав людини і основоположних свобод. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/36.pdf.
55. Юридичні особи як суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини / О. С. Данелія. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 104–109.
56. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 238 с.
57. Буроменський М. В. Звернення до Європейського суду з прав людини: практика Суду і особливості українського законодавства. URL: <http://khp.org/index.php?id=1080677442>.
58. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Муніципальна рада Гліфади проти Греції» від 27 січня 2000 р. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis&c=#n13693846752619364551309_pointer.
59. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Агротексим та інші проти Греції» від 24 жовтня 1995 р. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis&c=#n13693846752619364551309_pointer.

60. Право обращаться в межгосударственные органы по защите прав и свобод. URL: <http://www.echr-base.ru/pravo38.jsp#link7>.
61. Міжнародний захист прав людини: підручник. Том 1. За заг. ред. Л. М. Дешко. К.: КНТЕУ, 2019. 261 с.
62. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Каверзін проти України» від 15 серпня 2012 р. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_INDEX_2012_ENG_904387.PDF.
63. Міжнародний захист прав людини: підручник. Том 2. За заг. ред. Л. М. Дешко. К.: КНТЕУ, 2019. 420 с.
64. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Василь Іващенко проти України» від 26 липня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_873
65. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Z та інші проти Сполученого Королівства» від 10 травня 2001 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2502.html.
66. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «К. і Т. проти Фінляндії» від 12 липня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_056.
67. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Віктор Черепков проти Російської Федерації» від 25 січня 2000 р. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis&c=#n13693846752619364551309_pointer.
68. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Атаман проти Туреччини» від 27 квітня 2006 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO4830.html.
69. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Л. Тумілович проти Російської Федерації» 22 червня 1999 р. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis&c=#n13693846752619364551309_pointer.
70. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Іліашку та інші проти Молдавії та Російської Федерації» від 8 липня 2004 р. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis&c=#n13693846752619364551309_pointer.
71. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хан проти Сполученого Королівства» від 1 травня 2000 р. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis&c=#n13693846752619364551309_pointer.

72. Пантелеева К. Претор не занимается мелочами, или новый критерий приемлемости жалоб в Европейский Суд по правам человека. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 3 (52). С. 143–144.
73. Севостьянова Н. І. Звернення до Європейського Суду з прав людини як реалізація права на доступ до правосуддя. Автореф Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 — міжнародне право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2011.
74. Deshko L. Qualification features of the circumstances introducing activity for protection of the paragraph” b” clause 3 article 35 of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 1 (7). P. 10–14.
75. East/West Alliance Limited vs. Ukraine, ECHR, 2014, 2 June. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"appno":\["19336/04"\],"itemid":\["001-140029"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
76. Gerards J., Glas L. Access to justice in the European Convention on Human Rights system. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 2017. № 35(1). P. 11–30.
77. Dacia S. R. L vs. Moldova, ECHR, 2009, 14 September. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-91479"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
78. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Basarba OOD» проти Болгарії», 2011 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-102898"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
79. Comingersoll S. A. vs. Portugal. ECHR, 2000, 6 April. URL: www.echr.ketse.com/doc/35382.97-en-20000406/
80. Deshko L. The reasons and motives for national court’s decision: the practice of the European Court of Human Rights and national courts. *TEISE*. 2016. № 99. P. 186–193.
81. LTD “Polimerkonteiner” vs. Ukraine. ECHR, 2016, 24 November. URL: www.sc.gov.ua/ua/rishennja_cshodo_ukrajini_vineseni_jevropejskim_sudom_z_prav_ljudini.html.
82. Giuran vs. Romania. ECHR, 2011, 21 June. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Giuran"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-105269"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
83. European Court of Human Rights. *A Practical Guide to the Conditions of Admissibility of Applications*. Strasbourg. 2014.

84. Shefer vs. Russia. ECHR, 2012, 13 March. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["\"SHEFER v. RUSSIA\""\],"sort":\["kpdata Descending"\],"documentcollectionid2":\["DECISIONS"\],"itemid":\["001-109895"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
85. Luchaninova vs. Ukraine. ECHR, 2011, 9 June. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Luchaninova"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-104913"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
86. Ukraine-center vs. Ukraine, ECHR, 2010, 15 July. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_594
87. Дешко Л. М. Умови, за наявності яких принцип поваги до прав людини не вимагає розгляду індивідуальної заяви Європейським судом з прав людини. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 3–4 травня 2019 р.* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 254–256.
88. Deshko L. M., Bysaga Y. M., Zaborovskyy V. V. Protection of human rights by the Constitutional Court of Ukraine in the field of health care. *Georgian Medical News*, 7, 160–166.
89. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» від 14 грудня 1976 р. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["«001-104180»"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
90. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фінгер проти Болгарії» від 10 травня 2011 р. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["«Finger»"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["«001-104698»"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
91. Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 4. С. 5–15.
92. Сенюта І. Я. Право кожного на охорону здоров'я. Монографія. Львів, 2007. 142 с.
93. Хальота А. І. Конституційні особисті права та свободи людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис...канд.юрид. наук. К., 2004. 166 с.
94. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949, zuletzt geändert am 23. Dezember 2014. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/10060000.pdf>.

95. Котляревська Г. Конституційне право громадян на звернення до органів влади в Україні (питання теорії та практики): Дис. ..канд.юрид.наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. Київ, 2011. 27 с.
96. Пустовіт Ж. М. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні: дис...канд.юрид.наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. Київ, 2001. 284 с.
97. У Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні: Автореф.дис...канд.юрид.наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. К., 2004. 19 с.
98. Фролов Ю. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: Автореф.дис...канд.юрид.наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. Київ, 2005. 20 с.
99. Зимовець А. В. Правове регулювання взаємної відповідальності держави та людини (конституційно-правовий аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02.— конституційне право; муніципальне право. Х., 2009. 18 с.
100. Шумак І. О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2000. 16 с.
101. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні. Автореф.дис... канд.юрид. наук. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2002. 20 с.
102. Михайлюк О. А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні: автореф. дис... канд.юрид. наук. К., 2007. 19 с.
103. Малишко В. М. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання: дис. ...канд.юрид.наук. Київ, 2005. 163 с.
104. Дір І. Ю. Захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи: дис... канд.юрид. наук. К., 2010. 169 с.
105. Конституція Російської Федерації від 12 грудня 1993 р. Російська газета. 1993. 25 грудня.
106. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: Дис...канд.юрид.наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. Київ, 2005. 207 с.
107. Майер Ж. Щодо ролі судової системи у виконанні рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні. URL: <http://www>.

- nsj.gov.ua/files/15211098474.2.2.%20%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%B5%D1%80.pdf.
108. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. Том 1. Теория государства. М.: Издательство «Зерцало», 2000. 416 с.
 109. Тиунова Л. В. Системные связи правовой действительности: Методология и теория. С.-Петербург. гос. ун-т. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991. 136 с.
 110. Алексеев С. С. Структура советского права. М., «Юрид. лит.», 1975. 263 с.
 111. Амельчаков И. Ф., Прудникова С. А. Соотношение правовых категорий «охрана», «обеспечение», «защита». *Закон и право*. 2001. № 5. С. 16–18.
 112. Олейник А. Е., Заяц В. С. Реализация прав советских граждан в условиях формирования социалистического правового государства. Актуальные проблемы формирования правового государства: Краткие тезисы докладов и научных сообщений республиканской научной конференции 24–26 октября 1990 г. Харьков: Юридический институт, 1990. С. 20–21.
 113. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Пер. з рос. Харків: Консул, 2001. 656 с.
 114. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
 115. Правила применения параграфа 2 статьи 46 Европейской Конвенции о правах человека, принятые Комитетом министров Совета Европы 10 января 2001 г. на 736-м заседании Заместителей Министров URL: <http://www.echr.ru/documents/doc /2462417/2462417.htm>.
 116. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
 117. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи N R(2000)2 державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 19 січня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175.
 118. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>.

119. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 7 грудня 1984 р. (зі змінами). Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
120. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. (із змінами). Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
121. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. (зі змінами). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
122. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
123. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бочан проти України» від 5 лютого 2015 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_a43/print1469284143696573.
124. Резолюція Res(2004)3 Комітету міністрів щодо рішень, які розкривають системну проблему, що лежить в основі порушення ухвалено на 114-й сесії Комітету міністрів Ради Європи від 12 травня 2004 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO1185.html.
125. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479.
126. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662.
127. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Балицький проти України» від 3 листопада 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726.
128. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Каверзін проти України» від 15 травня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851.
129. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Василь Іващенко проти України» від 26 липня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_873.
130. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947.

131. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945.
132. Рішення Конституційного Суду України в справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>.
133. Deshko L. Domestic remedies that have to be exhausted in Ukraine when everyone applying to international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations. *Вестник Пермского университета*. 2014. № 1. С. 332–336.
134. Дешко Л. М. De minimis non curat praetor: критерії встановлення наявності або відсутності фінансової шкоди для заявника. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство* 2018. № 1(32). Том 23. С. 215–221.
135. Рішення Конституційного Суду України в справі про рівність сторін судового процесу від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>.
136. Deshko L. The criterion/criteria for distinction between “legal protection” and legal security” Zbornik je vyberom prispevkov z Medzinarodnej vedeckej konferencie “LEXe — Pravo v 21 storoci” (30 aprila 2018, Banska Bystrica). 2018. P. 10–18.
137. Дешко Л. Виконання рішень національних судів: принципи Європейського суду з прав людини. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 167–168.
138. Рішення Конституційного Суду України в справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS02040.html.
139. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS18089.html.
140. Нечипорук Г. Основні ознаки об'єктивного права звертатися до Європейського суду з прав людини. Матеріали круглого столу «Конституційні

- цінності як елемент правової культури». м. Київ, 20 вересня 2018 р. Київ, 2018. С. 19–21.
141. Рішення Конституційного Суду України в справі про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу від 13 грудня 2012 року № 18-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12>.
142. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111–13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12>.
143. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії „Харківобленерго“ щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України „Про виконавче провадження“ від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13>.
144. Дешко Л. Конституційне право кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини: критерії de minimis. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 58–61.
145. Рішення Конституційного Суду України щодо забезпечення державою виконання судового рішення від 15 травня 2019 р. № 2-р(П)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19>.
146. Дешко Л. Конституционное регулирование права на обращение в межгосударственные органы по защите прав и свобод человека в государствах-участниках СНГ. URL: http://ncpi.gov.by/produkcija/pravo%20by.aspx?section_id=351.
147. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Боттацці проти Італії». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO1494.html.
148. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Ді Мауро проти Італії». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_378.

149. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кудла проти Польщі». URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=327>.
150. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Броньовський проти Польщі». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SO1119>.
151. Нечипорук Г. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні: підходи та правові позиції Конституційного Суду України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019, 4 (1). P. 81–87.
152. Рада Європи закрила нагляд за виконанням понад 300 справ ЄСПЛ щодо України: подробиці. URL: <https://legalhub.online/mizhnarodna-spivpratsya/rada-yevropy-zakryla-naglyad-za-vykonanniam-ponad-300-sprav-yespl-shhodo-ukrayiny-podrobytsi/>.
153. Дешко Л. Критерії ефективності національного засобу юридичного захисту щодо невиконання чи затримок у виконанні рішень національних судів (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Правничий часопис Донецького університету*. 2012. № 1. С. 84–91
154. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кайсин та інші проти України» від 3 травня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_013.
155. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Войтенко проти України» від 29 червня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223.
156. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Ромашов проти України» від 27 липня 2004 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_227.
157. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Зубко та інші проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_014.
158. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Беланова проти України» від 29 листопада 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_067.
159. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кучеренко проти України» від 15 грудня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_422?lang=uk.
160. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226.

161. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Полтораченко проти України» від 18 січня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_252.
162. Нечипорук Г. Нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини: розподіл повноважень між Комітетом Міністрів та Європейським судом з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019, 3 (1). Р. 202–206.
163. Нечипорук Г. Роль рішень Європейського суду з прав людини в реформуванні системи виконання судових рішень в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2019. URL: <http://www.pap.in.ua/index.php/archiv-vidannja>.
164. Нечипорук Г. Нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини: розподіл повноважень між Комітетом Міністрів та Європейським судом з прав людини. Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 3–4 травня 2019 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 281–283.
165. Дешко Л., Голуб В. Зміст вимог принципу правової визначеності щодо реалізації права кожного на ефективний судовий захист. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Випуск 20, том. 1. С. 113–115.
166. Deshko L. Structural elements of international legal mechanisms for ensuring the everyone's right to seek rights protection in international judicial institutions or in the relevant bodies of international organizations. *Leges si viata*. 2013. № 12/3(264). Р. 65–67.
167. Deshko L. The subjective legal right structure to apply to the international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations. *Права человека: теория, история, практика. Сборник научных трудов, посвященный 65-летию Всеобщей декларации прав*. Под общ. ред. Е. М. Павленко. Волгоград: Изд-во Волгоградского филиала ФГБОУ ВПО РАНХиГ, 2014. С. 233–238.
168. Дешко Л. Конституційні основи правового статусу особи. Конституційне право України: навч. посібник. Р. Ф. Гринюк, В. Д. Волков, І. С. Щebetун та ін.; за заг. ред. Р. Ф. Гринюка. Донецьк: ДонНУ, 2014. С. 77–109.

169. Дешко Л. Суды кассационной инстанции в Республике Казахстан и Украине как внутригосударственные средства правовой защиты, подлежащие исчерпанию при обращении каждого в межгосударственные органы по защите прав и свобод человека. Актуальные вопросы реформирования законодательства республики Казахстан: теория и практика: Мат. междунар. науч.-практ. конф. 30 мая 2014 года, посвящ. памяти Н. А. Шайкенова («Шайкеновские чтения»). Астана: «Қазақстан Республикасының Заң шығару институты» ММ, 2014. С. 115–118.
170. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 5 червня 2012 р. № 4901-VI. Відомості Верховної Ради, 2013. № 17. Ст. 158.
171. Дешко Л. М. Право звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи організацій у контексті генезису національної системи конституційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 99–104.
172. Дешко Л., Загорська М. До питання про імплементацію міжнародних договорів щодо прав людини в національне законодавство. Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: зб. тез доп. I Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (8–9 грудня 2006 року). Державний вищий навчальний заклад „Українська академія банківської справи Національного банку України”. Суми, 2006. С. 44–46.
173. Бисага Ю. М., Дешко Л. М. Міждисциплінарність як умова розв’язання комплексної проблеми щодо конституційного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*. 2016. № 4. С. 18–21.
174. Dешко L. The Subjective Legal Right Structure to Apply to the International Judicial Institutions or to the Relevant Bodies of International Organizations. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ценности и интересы современного общества» (14 ноября 2013 г., г. Москва). URL: <http://www.mesi.ru/our/events/detail/124931/>
175. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бочан проти України» від 5 лютого 2015 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_a43/print1469284143696573.

176. Нечипорук Г. Зміст конституційного права звертатися до Європейського суду з прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2019. URL: <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/index.php/publishing>.
177. Правила применения параграфа 2 статьи 46 Европейской Конвенции о правах человека, принятые Комитетом министров Совета Европы 10 января 2001 г. на 736-м заседании Заместителей Министров. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc /2462417/2462417.htm>.
178. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пізано проти Італії» від 24 жовтня 2002 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=557>.
179. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи N R(2000)2 державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 19 січня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175.
180. Dешко Л. The Supreme Court of Ukraine in the system of domestic remedies which require the exhaustion in Ukraine when everyone handling in international judicial institutions and bodies of international organizations. Международно-правовые чтения. Отв. ред. П. Н. Бирюков. Воронеж: ВГУ, 2014. Вып. 12. С. 178–185.
181. Dешко Л. The guarantees of everyone's right of legal protection. Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах. VII Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень. Міжнародної наукової конференції молодих учени, аспірантів і студентів (26–27 вересня 2014 року). За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: Права людини, 2014. С. 212–213.
182. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Швейцарський союз проти ферм» проти Швейцарії (№ 2)» від 30 червня 2009 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.
183. Дешко Л. Принципи та норми права в механізмі конституційно-правового забезпечення права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Юридичний вісник. 2016. № 2. С. 159–165.
184. Нечипорук Г. Виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України»: вжиття за-

- ходів загального характеру. Порівняльно-аналітичне право. 2018. URL: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja>.
185. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пізано проти Італії» від 24 жовтня 2002 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=557>.
 186. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лайонз та Інші проти Сполученого Королівства» від 8 липня 2003 р. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hurcd14&div=175&id=&page=>
 187. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Грінз та М.Т. проти Сполученого Королівства» від 23 листопада 2010 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid2%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>}
 188. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сулджагіч проти Боснії і Герцеговини» від 3 листопада 2009 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%3A%5B%22Suljagic%20v.%20Bosnia%20and%20Herzegovina%22%5D%2C%22documentcollectionid2%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>}
 189. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хуттен Чапська проти Польщі» від 28 квітня 2008 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%3A%5B%22Hutten%20Czapska%20v.%20Poland%22%5D%2C%22documentcollectionid2%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>}
 190. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Броньовський проти Польщі» від 22 червня 2004 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%3A%5B%22Broniowski%20v.%20Poland%22%5D%2C%22documentcollectionid2%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>}
 191. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Молдован та інші проти Молдови» від 15 лютого 2011 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%3A%5B%22Moldovan%20and%20Others%20v.%20Moldova%22%5D%2C%22documentcollectionid2%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>}
 192. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Даусетт проти Сполученого Королівства (№ 2)» від 4 січня 2011 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%3A%5B%22Dowsett%22%5D%2C%22documentcollectionid2%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>}
 193. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хаазе проти Німеччини» від 8 квітня 2004 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%3A%5B%22Haase%20v.%20Germany%22%5D%2C%22documentcollectionid2%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>}

194. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Verein gegen Tierfabriken Schweiz» (VgT) проти Швейцарії (№ 2)» від 30 червня 2009 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Verein%20gegen%20Tierfabriken%20Schweiz%20\(VgT\)%20v.%20Switzerland%22%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Verein%20gegen%20Tierfabriken%20Schweiz%20(VgT)%20v.%20Switzerland%22%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D)
195. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рандо проти Італії» від 15 лютого 2000 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Rando%20v.%20Italy%22%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>
196. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пайо проти Франції» від 22 квітня 1998 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Pailot%20v.%20France%22%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>
197. Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини: Рекомендація N R(2000)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 19 січня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175.
198. Ухвала Європейського суду з прав людини щодо прийнятності у справі «Егмез проти Кіпру» від 18 вересня 2012 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Egmez%22%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>

Наукове видання

Нечипорук Г. Ю., Бисага Ю. М., Берч В. В.,
Дешко Л. М., Бисага Ю. Ю. Нечипорук К. О.

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА ВИКОНАННЯ ЙОГО РІШЕНЬ**

Монографія

У авторській редакції
Комп'ютерна верстка Ренати Кокіної
Дизайн обкладинки Олени Миколюк

Підписано до друку 16.09.2020. Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 11,4.
Гарнітура Neuristica. Папір офсетний. Зам. № ____. Наклад 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано:
ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5040 від 21.01.2016 р.

К 65 **Нечипорук Г.Ю., Бисага Ю.М., Берч В.В., Дешко Л.М., Бисага Ю.Ю., Нечипорук К.О.** Конституційне право на звернення до Європейського суду з прав людини та механізм реалізації права на виконання його рішень: Монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. 196 с.

ISBN 978-617-7868-26-1

Монографія є комплексним дослідженням особливостей конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини, у якому сформульовано низку теоретичних положень, понять, висновків та практичних рекомендацій. У роботі надано оцінку нормативно-правовому та організаційно-правовому механізмам реалізації права на виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та інших країнах-учасницях Ради Європи. Вироблено та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання права на виконання рішення Європейського суду з прав людини. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також інших осіб, які цікавляться теоретичними та практичними проблемами конституційного права на звернення до Європейського суду з прав людини, а також механізму реалізації права на виконання його рішень.

УДК 342.736:341.645.5](477:4-6ЄС)